

Tallinna Pedagoogikaülikool
Sotsiaalteaduskond
Sotsiaaltöö osakond

Ülly Enn

Tänavalapsed ja neile suunatud sotsiaaltöö tänases Eestis

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dots. Anu Leppiman

Tallinn 2000

RESÜMEE

Ülly Enn (2000). Tänavalapsed ja neile suunatud sotsiaaltöö tänases Eestis. Bakalaureusetöö. TPÜ. Käsikiri. Tallinn, 133 lk.

Tänase Eesti sotsiaalprobleemide käsitlemisel viidatakse tänavalaste arvu kasvule. Tunnustades põhimõtet, et sotsiaalprobleemide lahendamise eelduseks on nende teadvustamine ning põhjalik uurimine, on käesoleva uurimuse eesmärgiks luua tervikpilt tänavalastest kui sotsiaalprobleemist tänases Eestis ja neile suunatud sotsiaaltööst.

Uurimuse ülesanded jaotuvad järgmiselt:

- Analüüsida mõistega tänavalaps seonduvaid teoreetilisi seisukohti eesmärgiga avada probleemi sisu tänases Eestis;
- Hinnata sotsiaalsüsteemi võimalusi probleemi leevendamisel, uurides ja analüüsides tänavalastele suunatud sotsiaaltööd.

Käesolev bakalaureusetöö on mitme-etapilise uurimuse (1996-2000) sisuline kokkuvõte, mis tugineb järgnevale: ühe avatud küsimuse "Milline on minu isiklik definitsioon mõistele tänavalaps?" vastuste analüüs (1997-1999) ja küsitlus "Tänavalastele suunatud sotsiaaltöö tänases Eestis" (1999-2000). Uurimus kaasab nii kvalitatiivset kui kvantitatiivset meetodit.

Uurimus osutab mõiste tänavalaps ametliku definitsiooni määratlemise vajadusele, millele peab järgnema vastava sihtgrupi lisamine lastekaitsealasesse statistikasse. Eelpooltoodu on oluline, kuivõrd loob eeldused probleemi teadlikuks kaardistamiseks, vastava statistika korrastamiseks - seeläbi ka arenguks tänavalastega tehtavas praktilises sotsiaaltöös.

Tänavalaste puhul on oluline pöörata tähelepanu erinevate probleemide koosmõjule, multiprobleemsusele, mis omakorda toob selgelt esile vajaduse võrgustikutöö järele.

Võtmesõnad: tänavalaps, sotsiaalprobleem, sotsiaaltöö, lastekaitse, ametnikevõrgustik, võrgustikutöö.

ABSTRACT

Ülly Enn (2000). Street Children and respective social work in Estonia. Bachelor Work. Tallinn Pedagogical University. Tallinn, 133 p.

When describing social problems in modern Estonia an increase in the number of street children is often referred to. Having regard to the concept that in the process of finding solutions to social problems it is essential to start from a detailed research to discover the content of the problem, this study aims to present the situation of street children and respective social work in Estonia in its entirety.

In particular this study attempts to:

- Analyse theoretical concepts with regards to the term street child with the aim to describe the nature of the problem in Estonian context;
- Describe the respective social work with the aim to evaluate the resources of the social system to find solutions to the problem of street children.

This bachelor work is the final phase of the multi-annual research (1996-2000) and is based on following: "My personal definition of the term street child" – research including one open question (1997-1999) and a questionnaire "Street Children targeted Social Work in Estonia" (1999-2000). This research includes both qualitative as well as quantitative method.

There is a clear need to define the official term of the street child as well as to include this target group in the statistics of child welfare in Estonia. It would not only help to organise statistics but would be a great step forward in defining the content as well as the scope of the problem. In wider perspective it would also contribute to development of practical work with street children.

Speaking about street children as a target group for social work it is important to focus on the ensemble of different problems, multiproblem phenomenon as it brings forward a clear need for networking.

Key words: street child, social problem, social work, network of social welfare workers, networking.

EESSÕNA

Minu teadustööde põhiteemaks on lastekaitsele tõsisid väljakutseid esitav probleem - tänavalapsed. 1996.a. asusin Eesti Punase Risti Tallinna Seltsis vabatahtlikel alustel koordineerima projekti *Team City*, mille peaeesmärgiks oli tänavalastega kontakti saavutamine nende endi toimetulekukeskkonnas, tänaval (vt. lisa 1). Samaaegselt projekti arendamisega süvenes mõte siduda antud teemaga uurimistöö sotsiaaltöö õpingute raames Tallinna Pedagoogikaülikoolis. Loomulikult ei kujutanud ma siis veel ettegi, et jään teemaga seotuks sedavõrd pikaks ajaks. Ühelt poolt oli selle põhjuseks ilmselt, et sellise Eesti kontekstis täiesti uue nähtuse puhul oli üleüldse raske midagi konkreetset ette näha. Teisalt on minu üha süvenev huvi selle teema vastu otseselt tulenenud seniste kogemuste analüüsist ning esile kerkinud küsimustest:

Kas tänavalaps võib ühtlasi olla ka laps tänaval?

Kas tänavalaps siis polegi seesama vanemliku hoolitsuseta jäänud laps ning milliste tingimuste alusel eristada tänavalast kodutust lapsest ...?

Mida selliste laste olukorra parandamiseks ette võtta?

Tõepoolest, probleemi sisusse süvenemisel võib tõdeda teatud selgusetust mõistete kasutuses ning sellest tulenevalt kogeda raskusi probleemi ulatuvuse, aga ka võimalike lahenduste täpsemal määratlemisel. Need ning mitmed teised vastamata küsimused on mind motiveerinud uurima uusi aspekte tänavalaste temaatikas. Ehkki põhilise osa minu senistest uurimustest on hõlmanud mõiste tänavalaps analüüs, oleks see puudulik kui seda ei toetaks üldine situatsioonianalüüs, mistõttu olen eelnevaid töid läbivalt uurinud ka probleemi ilminguid tänases Eestis. Erinevalt mitmetest tänavalastega seonduvat käsitletud Eesti

autoritest (vrld. Kikkas 1998, Korp 2000) olen hoidunud pakkumast tänavalaste arvu praeguses Eestis, kuivõrd minu hinnanguil on ühtsete mõistete määratlemisele eelnevalt suhteliselt meelevaldne probleemi ulatuvust arvulistes terminites hinnata. Pidades oluliseks põhimõtet, et enne loendama asumist peab olema kokku lepitud, keda loendama hakatakse, näen ma just probleemi statistilise poole korrastamises olulist lähituleviku eesmärki.

Täna võin kindlalt väita, et minu teadustööd ning aktiivne osalus probleemikäsitluses väljaspool ülikooli (sh erinevatel konverentsidel, avaldatud allikates jms) ei oleks sellises ulatuvuses saanud teoks ilma minu juhendaja dots. Anu Leppimani igakülgse toetuseta, asjakohase kriitika ning nõuanneteta. Senises uurimistöös olen kogunud tõhusat teoreetikute ja praktikute koostööd, mis loodetavasti süveneb edaspidi veelgi. Täna Tallinna Linna Sotsiaal- ja Tervishoiuameti peaspetsialisti Reet Rääku ja Tallinna Laste Tugikeskuse juhatajat Erki Korpi, kelle rikkalikust kogemustepagasist tulenevad kommentaarid on olnud väärtuslikeks allikateks teemakäsitluses. Täna ka Andres Rohtlat Tallinna Pedagoogikaülikoolist uurimistööst statistilist analüüsi puudutava osa nõustamisel. Ning kahtlemata minu sügav tänu kõikidele neile, kes on eelnevate aastate jooksul võtnud vaevaks vastata minu erinevatele ankeetidele ja intervjuudele, andes seeläbi otsese panuse tänavalaste probleemi põhjalikku käsitlusse.

Tallinnas,

27. mail 2000

SISUKORD

EESSÕNA	3
TABELITE JA JOONISTE LOETELU.....	6
1. SISSEJUHATUS	7
2. MÕISTE TÄNAVALAPS TÄHENDUSLIK UURIMUS	10
2.1. TÖÖS KASUTATAVAD PÕHIMÕISTED.....	10
2.2. TEOREETILISI LÄHTEKOHTI TÄHENDUSTE OMISTAMISEL	11
2.3. KES ON TÄNAVALAPS?	14
3. LASTEKAITSESÜSTEEMI VÕIMALUSED PROBLEEMI LEEVENDAMISEL	28
3.1. SOTSIAALTEENUSED TÄNAVALASTE TOIMETULEKU TOETAMISE JA ELUKVALITEEDI TÕSTMISE VAHENDITENA	29
3.1.1. Hooldamine perekonnas	30
3.1.2. Paigutused hoolekandeesutusse	33
3.2. MITTETULUNDUSSEKTOR TÖÖS TÄNAVALASTEGA	35
3.3. TÄNAVALASTELE SUUNATUD TÖÖ VÕIMALIKUD FINANTSEERIMISALLIKAD.....	38
4. PROBLEEMI ASETUS JA METOODIKA	41
4.1. UURIMUSE PROBLEEMI ASETUS.....	41
4.2. UURIMUSE METOODIKA	42
5. UURIMISTULEMUSTE ANALÜÜS JA ARUTELU	46
5.1. MINU ISIKLIK DEFINITSIOON MÕISTELE TÄNAVALAPS. ÜHE AVATUD KÜSIMUSE VASTUSTE ANALÜÜS	46
5.1.1. Üldandmed.....	46
5.1.2. Tänavalapseks kujunemise põhjused	47
5.1.3. Tänavaelu kui ainuvõimalus	49
5.1.4. Tegevus tänavail.....	51
5.1.5. Sõltuvusainete tarvitamine.....	53
5.1.6. Vanus.....	54
5.1.7. Tähenduste omistamisest uurimuse tulemustele toetudes.....	55
5.2. ANKEETKÜSITLUSE "TÄNAVALASTELE SUUNATUD SOTSIAALTÖÖ " ANALÜÜS.....	57
5.2.1. Uuritava kontingendi analüüs.....	57
5.2.2. Töö sihtgruppi määratlev mõistekasutus	60
5.2.3. Tänavalastega tehtav töö: peamised meetodid ja probleemilahenduslikud võimalused	63
5.2.4. Võrgustikutööst.....	66
5.2.5. Põhilised tööd takistavad tegurid.....	69
5.2.6. Ettepanekuid töö tõhustamist võimaldavate uuenduste ja muudatuste osas.....	74
6. KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED	78
KASUTATUD KIRJANDUS	83
LISAD	86

TABELITE JA JOONISTE LOETELU

Tabel 1. Uuritava kontingendi ametialane jaotumine.....	51
Tabel 2. Uuritavate jaotuvus organisatsioonide alusel.....	66
Tabel 3. Uuritavate jaotumine vabatahtlikeks ja palgalisteks töötajateks geograafilise päritolu alusel.....	67
Tabel 4. Kõige sagedasem koostööpartner.....	77
Tabel 5. Üldised hinnangud koostöövõrgustikule.....	78
Joonis 1. Uurimisprobleemi asetus.....	46
Joonis 2. Uuritava kontingendi geograafiline jaotumine.....	65

1. SISSEJUHATUS

“Kuule, kas sa mäletad mind, kui ma väike olin? Kõik Tartus teadsid mind. Ma kasvasin tänaval ja otsisin alati koos noorematega prügikastist süüa. ...”

Tänavalapsed jutustavad. Kaspari lugu. (Korp, Enn ja Leppiman 1999, 36).

Humanistliku inimkäsitluse järgi on igal inimesel kasvueeldusi, kui vaid välised tingimused nende eelduste realiseerimise tagavad (Tiko 1997,7). Kaspar on neljateistkümne aastane poiss ning teistest omavanustest eristab teda eelkõige rikkalik kogemustepagas... tänavaelus. Ta on endiselt kolmanda klassi õpilaste nimekirjas, juba neljandat aastat on ta toksikomaan – elu tänavatingimustes on teda kaasanud situatsioonidesse, mida enamik täiskasvanuidki vaid mäulifilmidega seostada oskab. Kahjuks.

Tänase Eesti sotsiaalprobleemide käsitlemisel viidatakse sageli tänavalastele. Tallinna Pedagoogikaülikooli sotsiaaltöö professor Taimi Tulva on ühiskonna transformatsiooniprotsessis teravnenud lastekaitseprobleemide kaardistamisel viidanud tänavalaste arvu kasvule suuremates linnades (Tulva 1996b, 27).

Ka Glasgow ülikooli professor Stewart Asquith rõhutab Ida-Euroopa riikide tänavalaste olukorra analüüsimisel asjaolu, et neis riikides on ulatuslikud sotsiaalsed ja majanduslikud muutused aset leidnud suhteliselt lühikesel ajaperioodil, mis seab kohanemisele ning inimeste toimetulekuvõimele suuremaid väljakutseid (Borms 1999, 14). Nii võib tänavalaste probleemi teravnemist pidada üheks murranguperioodil esile kerkinud lastekaitse probleemiks, millega omakorda seonduvad otseselt või kaudselt sellised valupunktid nagu koolikohustuse mittetäitmine ja sõltuvusainete kiire levik laste ja noorte hulgas, aga ka perekonna majanduslike võimaluste mõju lapse vaba aja sisuka veetmise võimalustele jm.

Tänavalaste probleemi puhul on põhjust suurt tähelepanu pöörata just erinevate probleemide koosmõjule, multiprobleemsusele. Ning kahtlemata seab see omakorda tõsisemid väljakutseid sotsiaalsüsteemile.

Et sotsiaalprobleemide lahendamise eelduseks on nende teadvustamine ning põhjalik uurimine, on hea meel õdeda, et alates 1990.-ndate teisest poolest on Eestis tänavalaste probleemile pööratud suurt tähelepanu – hoogustunud on avalik diskussioon, oluline areng on toimunud ka sihtgrupile suunatud sotsiaaltöös. See kõik annab tunnistust aktiivsest tegutsemisest probleemi leevendamist võimaldavate väljundite leidmisel ja rakendamisel.

Seda on omalt poolt toetanud erialakonverentsid: 1997. aasta aprillis toimus konverents “Laps ja vägivald”, kus esmakordselt Eestis oli üks teemade blokk pühendatud tänavalaste probleemile (vt. lisa 2). 1997.a. novembris oli Eesti Lastekaitse Liidu iga-aastase konverentsi alateemaks juba “Lapsed tänaval” (vt. lisa 3). Järgnevate aastate jooksul on teema leidnud käsitlemist Tallinna Pedagoogikauilikooli sotsiaaltöö eriala üliõpilaste ja magistrandide teaduskonverentsil (vt. lisa 4), on läbiviidud Sotsiaalministeeriumi ja Peeteli koguduse koostöökonverents “Tänavalaste integreerimine haridussüsteemi”, 1999.a. aprillis konverents “Tänavalapsest tegusaks kodanikuks” Tartus jne. Teadlikkuse tõusu ja probleemi uurimist on võimaldanud erialaspetsialiste kaasavad ümarlauanõupidamised (AEF 1999 jt).

Olulise osa senistest aruteludest tänavalaste temaatikas on hõlmanud erinevate mõistete sisu ja ühisosade defineerimine. Ehkki eelpooltoodu kehtib ühtviisi nii rahvusvahelise tasandi teemakäsitluse kui Eesti kohta, peab viimase puhul eelkõige nimetama selliseid mõisteid nagu tänavalaps ja vanemliku hoolitsuseta laps. Viimane on Eesti lastekaitstes laialt levinud termin ning hõlmab muuhulgas eestkoste alaealisi, kasuperedesse paigutatud lapsi – sisuliselt ka tänavalapsi.

Mõiste tänavalaps tähenduse selgitamine on olnud üheks võtmeküsimuseks ka käesoleva töö autori eelnevates uurimustes (Enn 1997, Enn 1999 jt), määratledes sellise teoreetilise töö kasuteguri just praktilise töö tõhustamise võimalustest lähtuvalt. Nii võimaldab ühtne mõistekasutus ühtsete seisukohtade kujunemist probleemile iseloomulike joonte ja võimalike põhjuste identifitseerimisel, seeläbi ka teadlikku lähenemisviisi probleemikäsitlusele, mis omakorda soodustab koostöövõrgustiku tegevust. Seda mõttekäiku järgides ning teoreetikute ja praktikute koostööd väärtustades, peaks see pikemas perspektiivis oluliselt kaasa aitama probleemi leevendamisele üldiselt.

Seniste uurimustööde arengut on toetanud positiivne tõdemus, et mida aeg edasi, seda jõudsamalt hoogustub tänavalastele suunatud lastekaitsetöö - tegevust on alustanud mitmed spetsiaalselt tänavalastele teenuseid pakkuvad mittetulundusühingud, eeskätt mitmete välisfondide algatusel on suurenenud vastavaks tööks suunatavate rahaliste ressursside hulk jms. Samaaegselt uute algatustega on süvenenud aga ka vajadus koostööks, tagamaks süstemaatilist ning asjakohast abi nendele lastele.

Enamikes eluvaldkondades on viimastel aastatel hoogustunud rahvusvaheline koostöö. Töös tänavalastega on rahvusvaheline koostöö oluline, kuna võimaldab tuua tegevusse teatud lisaväärtust – kogemusi, teadmisi uutest meetoditest, motivatsiooni. Kui sarnaselt teistele eluvaldkondadele oli tänavalastele suunatud sotsiaaltöö arendamisel Eesti esmaseks koostööpartneriks Soome (Enn 1997), siis siinse tegevuse arenedes on üha enam hakatud väärtustama koostööd Eesti olukorrale sarnaste kogemustega riikidega, eeskätt teiste Balti riikidega (Lace 1999).

Eelpooltoodule tuginedes võib väita, et 1990-ndate aastate esimesest poolest alates on Eestis tänavalaste probleemile pööratud suurt tähelepanu - hoogustunud on avalik diskussioon (vt. lisa 5), oluline areng on

toimunud ka sihtgrupile suunatud sotsiaaltöös. See kõik annab tunnistust aktiivsest tegutsemisest probleemi leevendamist võimaldavate väljundite leidmisel ja rakendamisel.

Sisuliselt on käesolev bakalaureusetöö kokkuvõtte eelnevate aastate teadustöödest.

Käesoleva uurimistöö peaesmärgiks on anda ülevaade tänavalastega seonduvast Eestis. Bakalaureusetöö koosneb kolmest, teoreetilisele taust- ja võrdlusinformatsioonile ning empiirilisele materjalile tuginevast osast.

Töö esimeses osas analüüsib autor mõistega tänavalaps seonduvaid teoreetilisi seisukohti, eesmärgiga avada probleemi sisu tänases Eestis.

Teises osas on esitatud ülevaade avaliku sektori ja mittetulundussektori rollist töös tänavalastega, hindamaks Eesti sotsiaalsüsteemi võimalusi probleemi leevendamisel.

Bakalaureusetöö kolmas osa tugineb empiirilisele materjalile ning on sellisena sisuliseks analüüsiks nii mõiste tänavalaps tähenduslikul uurimisel Eesti kontekstis kui ka sellistele lastele suunatud sotsiaaltöö osas.

Lisaks püüab bakalaureusetöö senistele kogemustele toetudes kriitilise lähenemise kaudu identifitseerida neid nõrku kohti, mille arendamisele lähiaastatel senisest enamat tähelepanu pöörata.

Kui tänavalaste temaatika avalikele käsitlustele võib eelkõige ette heita teatud pinnapealsust ning sellest tulenevat ebaadekvaatset probleemi kajastust, siis nende laste olukorra parandamiseks ellukutsutud sotsiaaltöös on täna suurimaks takistuseks koostöö puudumine tänavalastega töötavate spetsialistide ja organisatsioonide vahel - võrgustikutöö puudumine või ebaefektiivne toimimine. Viimatinimetatu ongi käesoleva uurimuse hüpoteesiks.

Eelpooltoodust lähtudes loob käesolev töö tervikpildi tänavalastega seonduvast tänases Eestis. Uurimistöö peaks aitama teadvustada probleemi sisu ning aktuaalsust, olles loodetavasti tänavalastele suunatud sotsiaaltööde toetavaks ressursiks.

Töös on kesksel kohal järgmised mõisted: tänavalaps, sotsiaalprobleem, sotsiaaltöö, lastekaitse, ametnikevõrgustik, võrgustikutöö.

2. MÕISTE TÄNAVALAPS TÄHENDUSLIK UURIMUS

2.1. Töös kasutatavad põhimõisted

**Ametnikevõrgustik
(social welfare workers
network)**

erinevaid ametiasutusi esindavad ametnikud, kes omavad informatsiooni ja ressursse ning teevad koostööd kliendi probleemide lahendamiseks.

Lastekaitse (child welfare)

lapse kaitse ja abi korraldamine ning järelevalve, mis tagatakse riiklike, omavalitsuse ja ühiskondlike organite kaudu (Eesti Vabariigi Lastekaitseseadus, RT 1992)

Sotsiaaltöö (social work)

vahend sotsiaalkaitse teostamiseks hoolekande süsteemis, tagamaks üksikisiku, perekonna või kogukonna toimetulek igapäevaeluga (Tulva 1997, 14).

**Sotsiaalprobleem
(social problem)**

olukord, mis mõjutab küllalt suurt hulka inimesi viisil, mida nad peavad ebasoovitavaks ja mille puhul arvatakse suutvat midagi ära teha kollektiivse ühiskondliku tegevuse vahenditega (Mäntysaari 1993, ref. Tulva 1996b, 16)

Tänavalaps (street child) -

alla 18-aastane laps, kes lühemat või pikemat aega elab tänavamiljöö: hulgub sihitult ühest kohast teise, tema

eakaaslased ning sotsiaalsed suhted on tänaval. Ametlikult võib nende laste aadressiks olla märgitud nende vanematekodu või sotsiaalhoolekandeametuse aadress, kuid tegelikkuses on neil on väga vähe, kui üldse kontakte nende täiskasvanute, vanemate, kooli, lastekaitse institutsioonide, sotsiaalteenustega, kellel tegelikult lasub vastutus nende laste suhtes (Euroopa Nõukogu 1994).

Võrgustikutöö (network) -

koostöö eri ametkondadega kliendi argielu probleemide lahendamiseks (Rissanen 1993, 46).

2.2. Teoreetilisi lähtekohti tähenduste omistamisel

Käesoleva töö keskseks mõisteks on tänavalaps ning üheks eesmärgiks on avada mõiste erinevaid tähendusi, luues seeläbi eeldused ühtseteks seisukohtadeks kasutatavates terminites. Siiski, enne kui asuda analüüsima mõistelisi erinevusi, on oluline teadvustada tähenduste omistamisega seonduvaid üldisi seaduspärasusi.

Nimetades tänavalast või last tänaval, peetakse põhimõtteliselt silmas last või noort, kes enamuse oma ajast veedab tänaval. Seega piirdub sellise lapse toimetulekukeskkond peaaesjalikult tänavaga - samal ajal kui enamuse laste jaoks on tegevuspiirkond aga ka toimetulekuressursid tunduvalt laiaulatuslikumad, sisaldades lisaks tänavale ka kodu- ja koolikeskkonda. Nii võib esmaseks lähtekohaks probleemi määratlemisel olla lapse limiteeritud võimaluste tunnistamine.

Ühiskonna-poolse suhtumise kujunemist ning sellest tulenevat mõju lapse eneseidentiteedile aitab selgitada Georg Herbert Mead' i sümboolse interaksionismi mudel (ref. Tulva 1996a, 8-9). Mead viitab oma mudelile toetudes ühiskonnas toimuvate protsesside ning suhete vastastikuse mõju seaduspärasustele. Mead'i järgi sünnib laps sotsiaalsesse ja füüsilisse keskkonda, millest hangib nii varjatud kui avalikke käitumisviise, mis siis omakorda mõjutavad ja kujundavad nii mikro- kui makrokeskkonda (ibid., 8).

Analüüsid ühiskonnapoolset suhtumist lastesse, kelle põhiliseks toimetulekukeskkonnaks on tänav, leiab Mead'i mudeli toimimine kinnitust. Elu tänavatingimustes ja –reeglitikus sunnib last üldiste väärtushinnangute kohaselt taunitud tegevusteks: varastamine, kerjamine jms. Teisalt on just need normist kalduvad käitumisviisid ilmselt põhjuseks, miks suhtumine sellistesse lastesse võib tihtipeale olla negatiivse (tõrjuva) varjundiga. Seda, kuidas ühiskonna-poolne suhtumine omakorda peegeldub laste arusaamas iseendast suhetes ümbruskonnaga, on oma uurimuse tulemustele toetuvalt kirjeldanud Ameerika Ühendriikide teadlane Elisabeth Timberlake (Timberlake 1994). Ajutistes ööbimiskohtades elavate laste ja nende perede seas nelja aasta jooksul läbiviidud uurimusele toetudes rõhutab Timberlake, et lisaks igapäevaseks eluks vajalikest tingimustest ilmajäämisele kogevad lapsed ümbruskonna negatiivset reaktsiooni, mis kokkuvõttes mõjub rünnakuna kontseptsioonile iseenda väärtuslikkusest ja väärikusest (ibid., 89). Läbielatu kajastub tugevalt emotsionaalses pooles - neid lapsi iseloomustab suurenenud tundlikkus, haavatavus, kartlikkus, tohutu kaotuse ja lootusetuse tunne (ibid., 96).

Sümboolse interaktsionismi toimimise seletamiseks toob Mead välja kolm põhilist tendentsi. Esmalt rõhutab ta, et inimese tegevus on alati tähenduslik ning seda eelkõige talle endale (ref. Tulva 1996a, 9). Kui tänaval ruttavale täiskasvanule tundub laps sihitult hulkuvat, siis ilmselt selle lapse jaoks on tema tegevus tunduvalt olulisema tähendusega - olgu selleks siis emotsionaalsete vajakajäämiste kompensatsioon (tänav on lapsele keskkonnaks, kus ta tunneb end iseseisva, seeläbi ka väärtuslikuna) või enese ülalpidamiseks vajalike vahendite otsimine.

Nii avaldubki tähenduslikkus Mead' i arvates eelkõige sotsiaalsete mõjutuste ja suhtlemise kaudu (ibid.). Tänaval aega veetvate lastega juttu ajanud inimesed on kindlasti kuulnud südantlõhestavaid lugusid lapse igapäevasest elust: rasketest pereoludest või hoopis sellest, kuidas laps peale pikka koolipäeva veel õdede-vendade, vanemate ülalpidamiseks raha teenima peab. Tegelikuses ei ole laps ehk juba mitmeid kuid kooli jõudnudki. Ning päeva jooksul teenitud raha kulub maiustuste või ka tubaka või liimi ostmiseks.... Probleemi kohta taustinformatsiooni omades on lapse valetamise motiivi lihtne mõista - ebatõene informatsioon ja manipuleerimine on karmides tänavatingimustes toimetulekut toetavateks käitumisviisideks. Nii võib siingi täheldada teatud interaktsiooni - lapse probleemkäitumine on seotud tema kasvukeskkonna tingimustega ja muude täiendavate mõjutajatega.

Mead' i teooria kolmanda teguri juurde tulles, soovib ta tähendusi käsitleda protsessina. Protsessis toimivate tegevuste tõlgendamine toimub seejuures sümbolite - keel, liigutused, miimika jms, abil (ibid.). See, kuidas üht või teist nähtust tajutakse, ei sõltu aga üksnes nähtuse välistest esinemistingimustest. Olulist rolli mängivad siin ka tajuja hoiakud, mida võiks seletada indiviidi kalduvusena reageerida keskkonna teatud aspektidele teatud viisil. Kaasaegses teaduses käsitletakse hoiakuid struktureeritud tervikuna, teadvustades nii kognitiivset, emotsionaalset kui käitumuslikku komponenti

(Eagly, Chaiken 1993, 10). Nii pööratakse hoiakute uurimises tähelepanu nii tõekspidamistele, arvamustele, teadmistele hoiaku objekti suhtes (tunnetuslik osa), suhtumistele ja nähtusega seonduvatele tunnetele (afektiivne komponent), aga ka sellele, milliselt inimene hoiaku objekti suhtes käitub (käitumuslik komponent) (ibid.).

Kasutamaks teadmistest tuleneva käitumise muutust tänavalaste probleemi kontekstis, on üks küsimustikule vastajatest välja pakkunud idee ühiskonnaliikmeid kaasavaks erakordseks kampaaniaks (vt. alapeatükk 5.2.6.).

Kahtlemata on need inimese sisemuutujad, nii püsivaks kujunenud kui hetkehäältestused, olulise tähtsusega, kuivõrd võivad oluliselt mõjutada ja muuta tajusid (Bachmann, Huik 1989, 119). Erinevates uurimustes (näit. Uznadze) on leidnud tõestust ka mõju valikuliselt interpreteerida (ibid, 117).

Mõiste tänavalaps tähenduse uurimisel on empiiriliseks materjaliks erinevate inimeste tõlgendused, isiklikud arusaamad. Kuidas sellised arusaamad kujunevad?

Kahtlemata on siin oluline roll teatud kogemustel, kuid ettekujutus näiteks sellest, kes on tänavalaps tänases Eestis, ei teki ainult isiklikest kogemustest. On suur hulk erinevaid ettekujutusi, arvamusi, mis on laialt levinud ning mis enamasti tuginevad nõ tavaarusaamadele.

Mõistmaks üldlevinud arusaamade kujunemist, on huvitav toetuda prantsuse sotsiaalpsühholoogi Serge Moscovici sotsiaalsete representatsioonide teooriale (Rämmer 1997). Moscovici järgi on sotsiaalne representatsioon “teatud inimkoosluse poolt käitumise ja omavaheliste kokkupuudete tagajärjel loodud üksikasjalik ettekujutus sotsiaalsest objektist” (ibid, 2589). Nii võimaldavadki teatud sotsiaalsele grupile iseloomulikud tunnused individuaalseid erinevusi kõrvale jättes üldistada ning teatud piirini seda nähtust ning selle tähendust kirjeldada. Moscovici arvates tuleb ettekujutusi, arusaamu uurida just sotsiaalses keskkonnas, sest nad tekivad suhtlemise kaudu. Teoreetilist teadmist käesolevasse töösse rakendades uurisingi tänavalast iseloomustavaid tunnuseid, samuti selle mõiste erinevaid tähendusi erinevate elualade inimeste arvamustele tuginedes.

Eelpooltoodust lähtub, et hoiakud ning sotsiaalsed representatsioonid on “kuidagi“ omavahel seotud – kuidas siis? Colin Fraser on sotsiaalseid representatsioone käsitlenud struktureeritud hoiakute süsteemina (ibid., 2603). Seejuures peab muidugi rõhutama, et siiski mitte kõik teatud inimgruppi kuulujate vaated ei pea avalduma sotsiaalse representatsioonina – võib eristada ka individuaalseid hoiakuid.

Tänase Eesti sotsiaalprobleemide käsitlemisel leiab tihti äramärkimist mõiste tänavalapsed, kusjuures sageli ei piirdu käsitlus vaid nimetamisega - rõhutatakse ka probleemiga seonduvaid põhiaspekte. Teades, et hoiakute põhisisu võetakse üle ümbritsevast keskkonnast, eriti teatud autoriteetsete isikute mõtteavaldustest, peaks probleemi käsitlemisel keskenduma pigem faktilise informatsiooni kui üliemotsionaalsete liialduste eksponeerimisele. Senini Eesti ajakirjanduses ilmunud teemakäsitlust analüüsid peab paraku tõdema vastupidist. Minu arvates ei toeta tabloidpealkirjad "5000 last elab tänaval" (Jakobson 1998) jms adekvaatse teadmise kujunemist.

Võib arvata, et kui mingi nähtuse üle on piisavalt kaua massimeedias arutletud, kujuneb paljudel inimestel selle kohta oma arvamus. Kindlasti peegelduvad ühiskonna tasemel avalikus diskussioonis kasutatavad mõisted ning väited ka ühiskonnaliikmete individuaalsetes hoiakutes.

2.3. Kes on tänavalaps?

Nii Eestis kui mujal maailmas on olulise osa senistest aruteludest tänavalaste temaatikas moodustanud mõiste tänavalaps (ingl.k. *street child*) defineerimine (vt.lisa 6).

Probleemi olemuse seisukohast terviklikku lähenemist esindab üks viimastel aastatel Eestis levinud Euroopa Nõukogu uurimuse tulemusena pakutud definitsioon (Euroopa Nõukogu 1994). Nimelt korraldas Euroopa Nõukogu Sotsiaalpoliitika korralduskomitee 1992–1993. aastal kahekümne neljas Euroopa riigis tänavalaste problemaatikat selgitava uurimuse. Uurimuse üheks eesmärgiks oli mõiste tänavalaps määratluste selgitamine.

Uurimusega tegelenud spetsialistid Eugene Verhellen jt. on esile tõstnud üht Taani uurimisgrupi poolt esitatud tänavalapse kirjeldust, mis ei pretendeeri olema ainuõige, küll aga võib olla kasulikuks instrumendiks sedavõrd kompleksse nähtuse määratlemisel. Olgu nimetatud definitsioon nii inglisekeelsena kui ka töö autori tõlkes eestikeelsena ära toodud.

“Street children are children under 18 who, for shorter or longer periods, live in a street milieu. They are children who live wandering from place to place and who have their peer groups and contacts in the street. Officially these children may have as their address their parents’ home or an institution of social welfare. Most significantly they have very few or no contacts with those adults, parents, school, child welfare institutions, social services, with a duty towards them.” (ibid., 14).

“Tänavalapsed on alla 18-aastased lapsed, kes lühemat või pikemat aega elavad tänavamiljööös. Nad hulguvad sihitult ühest kohast teise, nende eakaaslased ning sotsiaalsed suhted on tänaval. Ametlikult võib nende laste aadressiks olla märgitud nende vanematekodu või sotsiaalhoolekandeasutuse aadress, kuid tegelikkuses on neil on väga vähe, kui üldse kontakte nende täiskasvanute, vanemate, kooli, lastekaitse institutsioonide, sotsiaalteenustega, kellel tegelikult lasub vastutus nende laste suhtes.”

Järgnevalt toon esile erinevaid vaatenurki tänavalastele kui nähtusele selle ühe võimaliku käsitluse taustal (vt. ka lisa 7). Kuivõrd definitsiooni analüüsis olen toetunud ka Eesti vastava valdkonna spetsialistide määratlustele, avab järgnev selle sotsiaalprobleemi olemust ka tänases Eestis.

- **Tänavalapsed on alla 18- aastased lapsed...**

Viitab mõistega “tänavalaps” seonduvale vanuse problemaatikale: käesolev kontseptsioon on küllalt sarnane Eestis kasutusel olevale käsitlusele, mis Eesti Vabariigi Lastekaitseadusele (RT 1992) toetudes määratleb lapseks alla 18-aastase isiku.

Erinevates riikides on situatsiooni eripära arvestades tänavalaste vanuseline määratlus väga varieeruv. Vanuse alampiirist lähtudes, on teada alla 5- aastastest lastest, kes enamuse ajast tänaval veedavad, siiski peab tunnistama, et enamasti on sellised lapsed tänaval ikkagi koos vanema(te)ga või vanemate õdede-vendadega. Vestlustest Eesti lastekaitse ja politseispetsialistidega on selgunud, et silma hakkavad need lapsed siis, kui nad päris omaette tänaval aega veetma hakkavad ehk siis 5-6-aastaselt (Leppiman, Enn 1997).

Samal ajal tunnistab mõnede riikide praktika, et 8-aastased lapsed elavad ühena-tingimustes päris omaette. Enamasti on aga tänav koduks neile, kel aastaid üle 12- ne (WHO 1995a, 36). Just seetõttu on

definiitsiooni määratlevates aruteludes olnud kõne all termini (tänav)noor esile toomine, mis samuti erinevates riikides varieerub.

Eestis on mõiste noor määratletud Noorsootöö seadusega, mille kohaselt noor on 7-26-aastane isik (RT 1999). Lähtudes sellest, et tänavalaste osas peame me eelkõige silmas vajadust nende abi ja kaitse korraldamiseks, ei pea ma mõttekaks eraldi mõiste juurutamist vanusest lähtuvalt, kuivõrd vajaduse korral on näiteks teatud projekti sihtgruppi kirjeldades ikkagi võimalik täpsustamiseks kasutada nimetusi laps ja noor. Mistahes mõistet kasutada, on siiski selge, et mida pikem on lapse tänavaelu kogemus, seda suuremaid väljakutseid esitab see sotsiaaltööle.

Analüüsid tänavalastele suunatud sotsiaaltööd Eestis ning võttes seejuures eriti arvesse Avatud Eesti Fondi programmi “Lapsed Tänaval/Tänavalapsed” raames toetatud projektide ümarlaua ettekandeid (AEF 1999), võib kokkuvõtteks öelda järgmist. Kuivõrd analüüs näitab laia varieeruvust teenuste kasutajate vanuselises ulatuvuses, on selline suhteliselt lai, täpsustusteks küllalt ruumi jätvat vanuseline määratlus – tänavalaps on alla 18-aastane - Eesti tingimustes igati sobiv.

- **Lapsed, kes lühemat või pikemat aega elavad tänavamiljööös...**

Uurinud tänavalastega seonduvat inglisekeelset terminoloogiat (Mermet, 1995 jt), võib välja tuua kaks sisuliselt erinevat mõistet: *children in the street* ja *children on the street*. Inglisekeelsete mõistete osas on huvitav täheldada, et paari viimasel aasta jooksul on teisenä nimetatud termini asemele asunud mõiste *street children*, mida kasutatakse sisuliselt samas tähenduses. Ent vaadeldes nüüd kummagi mõiste sisulist tähendust – sarnasusi ja erinevusi.

Esimene mõiste kirjeldab selliseid lapsi, kes aeg-ajalt on oma pere, vanematega koos. Üheks võimaluseks on, et päeval veedavad nad enamuse aega tänaval, samas (peaaegu) igal õhtul lähevad oma vanematekoju magama. Teisalt võivad nad aeg-ajalt nõ jooksus olla, pöördudes teatud aja pärast jälle vanematekoju tagasi. Need on lapsed, kellel on säilinud sidemed-suhted oma perega.

Eesti olukorras võib siinkohal näitena tuua lapse, kelle vanemad (enamasti ema ja tema elukaaslane) on iseenda toimetulekuraskustest tulenevalt võimetud tagama lapse arengulist järelevalvet. Ometi on lapsel säilinud kontakt oma perega – olgu selle tunnistuseks kasvõi ainult oma ase vanemate peatuspaigas ning sellestki leiab laps õhtul koju naastes eest vanemate alkoholiuimas kaaslased... Eelmist tõsielulist näidet täiendab ühe poisi tõdemus: "Olgugi, et mul on vanemad ja kodu, võin ma siiski kuid mitte koju ilmuda ilma et vanemad mu äraoleku pärast muretsema hakkaksid" (Penton 2000, 31).

Seevastu mõiste *street children* (mõnedes allikates ka *children on the street*) kirjeldab lapsi, kelle ainukeseks koduks on tänav. Isegi kui nad aeg-ajalt viibivad lastele või

noortele suunatud sotsiaalasutustes, peavad nad oma koduks ikkagi tänavat. Need on lapsed, kes saavad loota vaid iseendale.

Eesti kontekstis võib erandliku näitena nimetada lapsi, kelle vanemad on surnud või 90.-ndate aastate alguses Venemaale lahkunud ning lapsed seetõttu nende edasisest käekäigust hoolivate täiskasvanute tähelepanu ja hoole alt välja jäänud.

Ka eesti keeles on kasutust leidnud mõisted tänavalapsed ja lapsed tänaval, mis inglisekeelsele terminoloogiale sarnaselt võiksid väljendada olulist sisulist erinevust. Erialase teadmise arengust selles lastekaitsetöö valdkonnas annab tunnistust tõsiasi, et viimasel ajal on neid kaht terminit sisulisele käsitlusele toetudes ka eristama hakatud (vt. Korp, Enn, Leppiman 1999). Samas võib sagedamini siiski kohata mõistet tänavalaps, mille laiem kasutusala on ilmselt tingitud sellest, et mõiste laps tänaval on lihtsalt keeleliselt kohmakam. Vastuargumendina mõistele tänavalaps on seda seostatud halvustava varjundiga, ebaeetilise sisuga: kelle laps – tänava...ehk siis ei kellegi...

Mõistete korrastamisel on küll oluline võima likke negatiivse alatooniga tähenduslikke varjundeid silmas pidada – kunstlikult esile toodud mõisted aga vaevalt efektiivset kasutust leiavad.

• **Lapsed, kes hulguvad sihitult ühest kohast teise...**

Põhilisteks tegevusteks, millega sellised lapsed Eestis tegelevad on kerjamine, äritsemine kõikvõimalike asjadega (lillemüüjatelt nurutud lilled jms), varastamine ning seda ka mõne täiskasvanu või grupi surve – mis kinnitab Eik' i teooriat tänavatingimustes kohanemise protsessist. Noorsoopolitsei huviorbiiti satuvad eelkõige need lapsed ja noored, kes tegelevad kerjamisega, äritsemisega, varastamise ning prostitutsiooniga. (Nurmela 1997, ref. Enn 1997). Kuritegevusse kaasatud saamise ja sihitu ajaveetmise seoseid peegeldab ka politseistatistika: politsei poolt kinni peetud noortest ei õpi ega tööta 30,3% (Kallas 2000).

Iseloomulik on, et tänavalapsed kalduvad kogunema raudteejaamade, bussijaamade, rahvarohkete väljakute ja kaubanduskeskuste ümbrusesse. Võimalikku põhjendust otsides peab ilmselt lähtuma sellest, et neis kohtades näevad lapsed potentsiaali raha teenimiseks mingi kauba müügi, kerjamise või varastamise teel.

Kahtlemata on selline elustiil lapse arengule kahjulik. Tänavaelu tähendusest isiksuse arengule, st saadud kogemuste ja nendega seoses läbielatud tunnete mõjudest lapse psüühikale ja käitumisele nüüd lähemalt juttu tulebki.

Kodu kaotusest tingitud elutingimuste halvenemine (ebakindlad ööbimiskohad, ebapiisavad hügieenitingimused jms) tingib omakorda negatiivseid muutusi lapse emotsioonides ja psüühikas. Perekonna rutiini, mis lapse jaoks seostub eelkõige

kindlusega, kadumisel muutub lapse arusaam pere jätkuvusest. Kodu kaotus tähendab lapsele talle isiklikult kuuluvate ja oluliste asjade kaotust, millel on senini tema jaoks olnud sümboolne tähendus kindlusest. Kindlustunde oluliseks vähendajaks tuleb pidada ka teiste inimeste suhtumist: sa oled vaene ja erinev. Seega, lisaks igapäevaseks eluks vajalikest tingimustest ilmajäämisele, tuleb arvestada negatiivsete kogemustega, mis tekivad ümbruskonna reaktsioonist, mõjudes rünnakuna kontseptsioonile iseenda väärikusest ja väärtuslikkusest (Timberlake 1994, 89).

Erinevates uurimustes (vrld. Coles, 1976; Whitman, Sprengel, Stretch, & Hutchinson, 1986 vt Timberlake 1994) on selgunud, et sellised lapsed kalduvad tajuma elu ajutisena, nende kontrolli alt väljas olevana – a la minust ei sõltu siin maailmas miski. Sageli iseloomustab neid lapsi taolise suhtumise – eksternaalse seletustiili – ülekandumine inimsuhete valdkonnast ka saavutustega seonduvate küsimuste (õppimine, edasised eluplaanid, edu ühiskonnareedelil) seletamisele.

Timberlake (ibid.) on oma uurimuses iseloomustanud kodutute laste põhiemotsioone. Neid lapsi iseloomustab suurenenud tundlikkus, haavatavus, kartlikkus, tohutu kaotuse ja lootusetuse tunne. Nii kogeb laps hulganisti negatiivseid tundeid - hirmu, abitust, väljapääsmatuid olukordi, häbi, süüd, alaväärsust jpm.

- **Lapsed, kelle eakaaslased ning sotsiaalsed suhted on tänaval...**

Maailma Tervishoiu Organisatsiooni poolt tänavalastega töötavatele spetsialistidele koostatud koolitusmaterjalides väidavad tänavalaste elu-olu uurimustega tegelenud autorid Bing Baguioro jt., et tänavalapse olulisim ressurss on teised tänavalapsed (WHO 1995a, 116). Eestis on tänavaelu mõju lapse isiksuse arengule käsitlenud Ellu Eik, kes just tänavatingimuste spetsiifilisele suhetestruktuurile viidates rõhutab muudatusi lapse mina-kontseptsioonis (Eik 1998).

Tõepoolest, tänavatingimustes on üksi raske toime tulla: tavaliselt leiab laps seal üsna ruttu sõbrad, aga ka mõne vanema ja kogenenuma, kellega koos olles tunneb ta end turvalisemalt. Turvatunnet saab tänavatingimustes omada aga vaid kindlalt määratletud tasu eest – mingi tegu, mis on selgelt seadusevastane ja karistatav, kellegi suhtes väga

julm või endale väga alandav. Keeldumise korral järgneb enamasti väga karm karistus. Nii satubki laps väljapääsmatusse olukorda - kui ta tahab edasi olla selles kambas (aga see tähendab toitu, sooja ning kaitset võõraste suurte ja tugevate eest), peab ta ennast maha salgama ja tegema asju, mida ta varem üldse võimalikuks ei pidanud. Alternatiiviks oleks koju tagasi minna (mida mõned lapsed ka teevad), politseilt abi küsida või kaugemale ära minna. Kodus ootab kas karm karistus, vanemate valu ja etteheited või ikka ühesugune ükskõiksus, politseis iga tänavalapse "õudusunenägu": Alaealiste Keskusse või erikooli suunamine, kaugemale ära minnes aga uus kaitsetus, võõrad kambad ja nende vaenulik suhtumine. Võib juhtuda, et kõik need võimalused tunduvad halvemad (hirmutavamad) kui oma kamp ja seal nõutav iseenda mahasalgamine. Ja ongi mõtte tasandil loodud sobiv baas, kohanemaks uute elureeglitega (ibd.)

Eik kirjeldab, et selline laps hakkab oma "mina" tunnetama läbi jõu ja võimu või läbi otstarbe. "Minu teatud omadused on sellised, tänu millele on mulle kui kellegi vajaduste rahuldamise vahendile kindlustatud olemasolu. Minul kui inimolendil, minu soovidel ja vajadustel ei ole iseenesest mingit väärtust. Kui mul on piisavalt jõudu ja võimu, siis ühel päeval olen mina see, kes määrab, millised vahendid on vajalikud juba minu vajaduste rahuldamiseks" (ibd.).

Niisiis sõltub see, millega laps tänaval tegelema hakkab, suuresti nendest inimestest, kellega ta seal kokku puutub.

Avalik arvamus erinevates riikides seostab tänavalapsi enamasti vägivallaga, samavõrd oluline on aga silmas pidada kõiki neid riske, mis sellise eluviisiga kaasnevad. Tänavalapsed on sageli ise vägivalla ohvrid (Euroopa Nõukogu 1994). Viimastel aastatel on tänavalaste kaitsmiseks ja neile abi osutamiseks loodud organisatsioonid suunanud ohtralt ressursse selleks, et teadvustada ühiskonda tänavalapsi varitsevatest ohtudest, tuues seejuures eriti esile tõsiasja, et kui normaalses kasvukeskkonnas on nii last potentsiaalselt ohustavate tegurite osas kui juba toimepandud tegude avastamise osas järelevalve tegusam, siis tänavalaste suhtes tarvitatud vägivald võib väga pika aja jooksul või ka igaveseks avastamata ja karistamata jääda.

Reklaamikontseptsioonides on šokireklaam üks efektiivseid meetodeid inimeste mõtlemapanekuks – tänavalaste kui ohvrite probleemi esile toomiseks on seda meetodit kasutanud näiteks Ladina-Ameerikas tegutsev mittetulundusühing Casa Alianza, kelle tegevuse põhieesmärgiks on tänavalaste rehabilitatsioon ja kaitse. Juba mitmendat korda avaldavad nad kogumikku tänavalaste vastu suunatud rünnakutest koos ohvrite fotode, kuriteo kirjelduse ning tulemustega. Olles küll eelnevalt erinevate materjalide põhjal teadlik sellest, et sealsetes oludes ilmneb tänavalaste probleem väga teravalt, kujunes ühe sellise kogumikuga (Casa Alianza 1997) tutvumine mulle tõeliselt ehmatavaks kogemuseks.

Eik liigitab tänavalt saadud vägivallakogemusi: teistega juhtunud, lapse enda kogemused ohvrina ning lapse kogemused ründajana (Eik 1998). On alust arvata, et ohvriks langemine võib tõugata noort järgmisel korral juba oma soovide/vajaduste rahuldamiseks (psüühilist, kehalist, seksuaalset) vägivalda kasutama.

- **Ametlikult võib nende laste aadressiks olla märgitud nende vanematekodu või sotsiaalhoolekande asutuse aadress...**

... viitab tänavalastega seotud statistika probleemsetele teguritele: on väga raske hinnata, kui palju on tänavalapsi riigis, kuna väga sageli jäävad sellised lapsed välja hariduse-, tervishoiu- või rahvastikuregistrist. Statistika korrastamist raskendab ka sellistele peredele ja lastele iseloomulik mobiilsus (Leppiman, Enn 1998b, 74).

Vajakajäämised registrites soodustavad probleemi süvenemist – kuidas saab inimesega probleeme olla kui inimest ei eksisteeri? Karmi küsimuse on tinginud karm tegelikkus: 1999.a. "tulid Tallinna linnas ilmsiks" kolm venda, kes 14-, 9- ja 8-aastastena ainsatki päeva koolis pole käinud... (Põld 1999). Ajakirjanduse vahendusel jõudis juhtum avalikkuseni, käesoleva töö autor sai nimetatud juhtumiga seoses aga veelgi sisukama kogemuse, jälgides samaaegselt praktiliselt kohaliku omavalitsuse sotsiaalhoolekandeosakonna lastekaitsetöötaja rolli ning edusamme juhtumi lahendamisel.

Tänavalaste arvu hindamine on olnud üheks põhiküsimuseks, millega valdkonnaga kokku puutuvad spetsialistid ning press viimastel aastatel aktiivselt on tegelenud.

“Paljud tänavalaste projektides töötavad inimesed, ka noorsoopolitseinikud ja lastekaitsetöötajad, on tänavalaste reaalseks arvuks Tallinna linnas pakkunud 100 kuni 200 last. Mujalt Eestist saame võib-olla teist samapalju juurde, seega 200 kuni 400 last” (Korp 1998, 14).

Sotsiaalministeeriumi sotsiaalkaitse osakonna juhataja Milli Kikkase hinnangul on tänavalapsi Eestis alla kümne (Jakobson 1998). Kikkase hinnang toetub määratlusele, et tänavalapseks saab defineerida last, “kelle vanemate kohta puuduvad andmed ning kelle voodi ja kodu asub prügimäel” (ibid.). Nii ongi tema arvates õigem rääkida pigem lastest tänaval kui tänavalastest.

Eelpooltoodud näidetest tõuseb selgelt esile vajadus määratleda, millises tähenduses kasutatakse mõistet tänavalaps. Käesoleva töö autori hinnangul on just mõistete määratlemine eelduseks sihtgrupiga seonduva statistika sisseseadmisele. Arvestades, et senini on mõistet tänavalaps kasutatud väga erinevates tähendustes, ei saa seniseid tänavalaste arvu Eestis pakkuvaid hinnanguid usaldusväärseteks pidada.

Küll on aga tänavalastele suunatud tegevuste arendamisel alust lähtuda sellest, et Avatud Eesti Fondi algatusel läbiviidud ümarlaud määratles probleemi ilmnenise teravaimaks neljas Eesti piirkonnas: Tallinnas, Ida-Virumaal, Tartus ja Pärnus (AEF 1999).

- **Neil on väga vähe, kui üldse kontakte nende täiskasvanute, vanemate, kooli, lastekaitse institutsioonide, sotsiaalteenustega, kellel tegelikult lasub vastutus/kohustused nende laste suhtes...**

Teatud mõttes saab tänavalast üldiselt iseloomustada puuduliku vanemliku hoolitsuse läbi. Samas on aga ka mõiste vanemliku hoolitsuseta laps mitmetähenduslik.

Enamlevinud käsitlustes on vanemliku hoolitsuseta laps n.ö. mittetoimetulevast perest, tema vanemaid iseloomustavad sellised märksõnad nagu töötus, kodutus ja alkoholism, kusjuures elutingimuste juures pole olulist vahet, millisest tegurist n.ö. allakäik on alguse saanud. Sellist peret iseloomustab sageli aga sisemine rahulolu oma elustiiliga: elutingimuste ja toimetulekuga. Nii juhtubki, et laste vajaduste rahuldamatäitmisele viidates käivitub vanemates sageli kaitsereaktsioon - tagasihoidlikud materiaalsed võimalused on selgituseks puudujääkidele lapse arengu toetamises.

Sisuliselt on vanemliku hoolitsuseta aga ka ebarahuldavate emotsionaalsete suhete kogemusega, küllalt hea materiaalse toimetulekuga pere laps. Tänavalaps ei pruugi olla kodutu või asotsiaalsest perest. Tänavale võib laps hulkuma minna ka pereprobleemide tõttu või kui ta ei oska oma vaba ajaga midagi targemat peale hakata.

Analüüsidest sellise lapse suhteid oma vanematega, on oluline mõista, et tänavaelu alustamisel on alati mingi põhjus. Sageli on see seotud just turvatunde puudumisega – ebapiisav või olematu enese vajalikkuse ning perega ühtekuuluvuse tajumine (Eik 1998). Laps läheb tänavale otsima seda, mida kodus ja suhetes vanematega on ebapiisavalt - vahel suuremat vabadust, vahel kaitstust ja pääsemist vägivalla eest, vahel sõpru, kellega kokku kuuluda ning kes ei esita tingimusi, mille täitmine tundub võimatuks (omada ilusaid riideid, kalleid asju, palju raha, ilusat kodu ja hoolitsevaid vanemaid, head õppeedukust jne).

Mõnikord juhtub, et laps ei ole teatud põhjustel õppinud end pingutama, oma hetkesoovide ja impulssidega toime tulema - ise oma eakohast käitumist reguleerima, mistõttu ta tajub vanemate ja õpetajate seatud piiranguid ja kohustusi ebaõiglusena. Selline laps võib minna tänavale vabadust otsima, aga ka kättemaksuks piirangute eest (ibid.)

Analüüsidest selliste laste ja noorte kontakte kooliga, on mõistetav, et süstemaatiliseks kooliskäimiseks neil lastel enamasti “harjumust” ei ole. Meditsiini-instituudi poolt USA-s läbiviidud uurimusest selgus, et ligikaudu 57% lastest, kellel puudub kindel elukoht, käivad regulaarselt koolis (*Institute of Medicine* 1988, 42). Kui suurtest või väikestest protsentidest me tänases Eestis võiks rääkida? Jällegi pörkume statistiliste andmete kogumisega kaasnevate probleemidega ning mitte ainult tänaval elavate, vaid ka koolikohustuslike laste arvestuses üldiselt.

Kuivõrd tänases Eesti Vabariigis ei ole sissekirjutus kohustuslik, on võimalik, et piirkonnas elab lapsi, kelle olemasolust kohalik omavalitsus ei ole teadlik. Sellest tulenevalt ei lisata last ka koolikohustuslike laste nimekirja ning juhul kui see laps pere toetusel kooli ei jõua, saabki temast n.ö. üks paljude seas - laste kogumis, kelle olemasolust midagi ei teata.

Ants Egloni hinnanguil võib koolikohustust mittetäitvate laste puhul eristada:

- lapsed, kes ei olegi kooli vaatevälja jõudnud;
- need, kelle kohta on andmed, kuid kes koolis ikkagi ei käi;
- lapsed, kes vahetevahel koolis käivad, kuid sisuliselt koolikohustust ei täida (Eglon 1998).

Arvatavasti on nende laste hulgas, keda päevasel (ning ilmselt ka kooli-)ajal linnas hulkumas võib näha, nii ühte kui teise määratletud gruppi kuuluvaid lapsi/noori. Seda kinnitab ka näiteks Eesti Sõltuvushaigete Rehabilitatsiooni Ühingu päevakeskuse "Tootsi Tuba" tegevuse analüüs. Perega töötamise kõrval moodustas olulise osa sotsiaalpedagoogide tööst just lapse ja kooli vaheliste suhete loomine, taastamine, toetamine (AEF 1999).

Tulles nüüd lastekaitse institutsioonide kohustuste juurde, peab esmajärjekorras rõhutama tänavalastele suunatud koostöövõrgustiku tähtsust. Töös tänavalastega on oluline roll nii noorsoopolitseil, lastekaitsetöötajail, erinevatel organisatsioonidel. Kuivõrd selle juurde, kuidas on arenenud tänavalastele suunatud koostöövõrgustik tänases Eestis, tulen lähemalt tagasi töö järgmistes peatükkides, olgu siinkohal kokkuvõtlikult määratletud koostöövõrgustiku olulisus. Maailma Tervishoiuorganisatsiooni (WHO 1995a, 303) poolt tänavatööd tegevatele spetsialistidele koostatud koolitusmaterjalides rõhutatakse eelkõige järgmisi põhjuseid:

1. sest tänavalaste probleem on kogu ühiskonna probleem;
2. sest tänavalaste problemaatika põhjuste spekter on lai ja nii peaks ka võimalikud lahendusvariandid olema vägagi varieeruvad;
3. sest tänavalaste elukvaliteedi parandamiseks peab konkreetseid samme tegema just kohalikul tasandil ning kõikvõimalikke ressursse kaasates.

Omalt poolt lisan siia veel ühe, tänases Eestis vägagi aktuaalse põhjuse – kuivõrd tänavalastele suunatud sotsiaaltöö teostamiseks vajalikud ressursid on suhteliselt piiratud, on oluline tööülesannete jaotamine selliselt, et vajalike teenuste olemasolu ühes piirkonnas siiski tagatud oleks. Nii peaks era- ja avaliku sektori koostöös olema tagatud laste võimalus rahuldada nii primaarseid, füüsilisi vajadusi (öömaja, toitlustamist) kui saada ka kõrgema tasandi vajaduste rahuldamist toetavat sotsiaalnõustamist.

Just sotsiaalnõustamise seisukohast on oluline tänaval elavate laste olukorra selgitamine, identifitseerides:

1. selle lapse/noore jaoks kõige teravama probleemi;
2. riskid, millele laps/noor tänavaelus on avatud;
3. kõik ressursid, millele sellel lapsel/noorel on juurdepääs (WHO 1995b, 13).

Kahtlemata on lapse olukorra kaardistamisel oluline välja selgitada internaalsed, sisemised ressursid – olgu nendeks siis lapse kõrge stressitaluvus, huumorimeel või midagi muud.

Sageli on aga sellistel lastel puudulik juurdepääs just välistele, keskkonnast tulenevatele ressurssidele nagu informatsioon, raha, lapse arengut toetavad täiskasvanud.

Minu arvates on eelpooltoodud Taani teadlaste definitsioon hea näide suhteliselt paindlikust määratlusest, mis oma avatuses võimaldab siiski välja tuua kõik probleemi sisuliselt olulised aspektid. Lähenemisviise on aga erinevaid ning vestlustes on mitmed praktikud, tänavalastega töötavad spetsialistid, viidanud, et oma üldsõnalisuses ei ütle definitsioon justkui eriti midagi.

Rahvusvahelisel tasandil tegeletakse sarnaselt Eestis toimuvale paljuski samadele küsimustele vastuste otsimisega. Ühelt poolt on Euroopas laia kõlapinna leidnud eelpoolkäsitatud Taani teadlaste lähenemine, teisalt rõhutatakse Kuningas Baudouin'i ja Sorose Fondide koostööprogrammis aluseks võetud definitsioonide tugeva küljena just nende konkreetsust: tänavalapsed on alla 18-aastased lapsed, kes elavad tänaval nii öösel kui päeval (Borms 1999, 12).

Vägagi konkreetset klassifikatsiooni võimaldavat lähenemist esindab rahvusvaheliselt tunnustatud Lusk' i määratlus (ref. Penton 2000). Lusk' i järgi võib eristada koguni nelja tänavalaste kategooriat:

- Vaestest peredest pärit lapsed, kes päevasel ajal teevad juhutöid selleks, et oma peret majanduslikult aidata. Nad käivad koolis ega ole seotud kuritegevusega;

- Lapsed, kes töötavad tänavatel iseseisvalt, olles vaid aeg-ajalt kontaktis oma perega. Sellise eluviisi süvenemisel langevad nad enamasti koolist välja ning saavad kaasatud kuritegevusse;
- Lapsed, kes on pärit kodututest peredest ning elavad tänavatingimustes kas koos perega või teiste selliste lastega;
- Lapsed, kes on kaotanud igasuguse kontakti oma vanematega.

Lusk'i poolt pakutud määratluse juures on tähelepanuväärne, et ühtse nimetuse tänavalaps sisuks on väga lai sihtgrupp erineva elusituatsiooniga lapsi, kes erinevate kategooriate näol on ometi suhteliselt konkreetselt eristatud. Elutingimustest tingituna puutuvad need lapsed aga kokku samalaadsete raskustega ning neile on iseloomulik järgmine:

1. Riietus. Sellise lapse tunneb ära räpastest riidest, tema riided on pesemata. Lapse riietus ja jalanõud on sageli ka ilmale mittevastavad: on tavaline, et kui laps on soojadest riidest välja kasvanud, siis on ta sügis-talvel sunnitud oma elukohta/koju (milline see siis ka iganes ei oleks) jääma. Kevadel ilmuvad esimeste soojade ilmadega välja ka tänavalapsed.
2. Kodutus. Eesti kliimatingimusi arvestades, on neil peredel ja lastel küll elukoht, mida nad ehk koduks nimetavad. Tavapäheenduses on sisuliselt asi kodust kaugel. Nende laste jaoks võib kodu olla näiteks paneel elamu kelder, mahajäetud lagunenu majaoosa või kuur. Just sellistesse n.ö. barakkidesse varjumine on ka üheks põhjuseks, mis võib tingida lapse kõrvalejäämise sotsiaaltöötajate või ka politsei vaatevinklist, kuivõrd enamasti hakkavad sellised lapsed silma just avalikes kohtades (tänav, kauplused, öised müügikohad jms) tegutsemise läbi.
3. Puudulik toitumine, mis sisuliselt tähendab seda, et laps on näljas. Väiksemad lapsed küsivad süüa naabritelt ja möödakäijatelt, vanemaks saades hakkavad lapsed toidu asemel juba pigem raha küsima. Kui lapsel õnnestubki raha teenida, kulutab ta seda enamasti saiakeste ja maiustuste peale, kuna sellisel lapsel puudub sooja toidu söömise harjumus.

Iseloomulikest teguritest toob Glasgow ülikooli professor Stewart Asquith esile ka nähtust süvendavaid otseseid ja kaudseid põhjuseid (Borms 1999,12):

- Vaesus;
- Töötus;
- Lahutused;
- Kodutus;
- Alaealiste kuritegevuse kasv;
- Enesetappude sageduse tõus;
- Laste väärkohtlemise kasv;
- Terviseprobleemide sagenemine jm.

Asquith rõhutab, et nähtuse selgitamisel on sageli raske eristada sotsiaalseid ja majanduslikke tegureid perekonnaga seotud teguritest, kuivõrd üldine sotsiaal-majanduslik olukord ning eriti transformatsiooniperiood Ida-Euroopa riikides on mõjutanud otseselt perede toimetulekut (ibid., 13). Vaesuse ja töötuse kasvust tulenevad toimetulekuraskused tingivad perekonflikte, lahutus ning eraldumine lähedastest omakorda süvendab alkoholi- ja narkoprobleeme, mistõttu väheneb vanemlik hoolitsus oma laste suhtes või ka võimendub laste väärkohtlemine.

Üheks võimaluseks tänavalaste olukorra kirjeldamisel on just keskendumine probleemi süvenevale kulgemisele ajalises perspektiivis. Prof. Nicholas Cunningham Columbia Ülikoolist kirjeldab tänavalapsi läbi tänavale sattumise protsessi: enamasti on lapse/noore tänavale sattumisel esmapõhjuseks kodune emotsionaalselt “eemaletõukav” olukord, seejärel ei lähe laps enam kooli. Viimane aste on võõrandumine, mille tõukejõuks võib olla ühiskonna-poolne siltide külgekleepimine, stigmatiseerimine (ref. Leppiman, Enn 1998a).

Eelpooltoodust nähtub, et ka erinevate mõistete kasutamisel, tehakse nähtuse sisulisel kirjeldamisel rõhuasetus siiski teatud teguritele: lapse sidemed vanematega ja kodune olukord, tema tegevus tänavail, suhted kooli ja kuritegevus ega.

Järginud teemakohaseid diskussioone rahvusvahelisel tasandil võib öelda, et olgugi, et paljude riikide jaoks ei ole tänavalapsed uus probleem, jagub argumente vaidlusteks nii definitsiooni kui efektiivsete lahenduste teemadel ohtralt. Samas on selge, et ainet argumentideks pakuvad eelkõige reaalsed kogemused, praktikas proovitud meetodid ning neist tulenevad teadmised. Et tänavalastega seonduv on Eestis sedavõrd väheuuritud valdkond (ning teistes riikides erineb see oluliselt nii kultuurilistest kui muudest teguritest tulenevalt), soovitaksin eelpooltoodud Taani uurijate definitsiooni aluseks võttes lähiaastatel pühenduda praktilise töö arendamisele, mille käigus omandavatele kogemustele toetudes siis ka järjepidevalt valdkonnaga seonduvaid mõisteid jms pidevalt täiendada.

3. LASTEKAITSESÜSTEEMI VÕIMALUSED PROBLEEMI LEEVENDAMISEL

Olles eelnevalt analüüsinud tänavalaste probleemi sisu ja avaldumisilminguid, keskendun järgnevalt probleemi leevendamiseks suunatud lastekaitsetöö kaardistamisele.

Lastekaitse on Eestis reguleeritud rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtteid järgivalt. Laste õigused tagatakse põhiseaduse sätete ja teiste seadusandlike aktidega, kusjuures kesksel kohal on 1992.a. vastu võetud Lastekaitseadus (RT 1992). Selle alusel on lastekaitse lapse, st kuni 18-aastase isiku kaitse ja abi korraldamine ning järelevalve, mis tagatakse riiklike, omavalitsuse ja ühiskondlike organite kaudu (ibd.).

Riiklikku lastekaitsetööd koordineerib Eestis Sotsiaalministeerium (ibd., §4 ja §5). Sotsiaalministeeriumis kuulub lastekaitsetöö koordineerimine sotsiaalala asekancleri pädevusse, igapäevast lastekaitsealast tööd koordineerib Hoolekande osakond. Sotsiaalministeerium teeb oma ülesannete täitmisel eeskätt koostööd Haridusministeeriumi, aga ka teiste ministeeriumide ja ametitega.

Regionaalsel tasandil viivad riiklikku poliitikat ellu maavalitsused, kus koordineeritakse kohalike omavalitsuste lastekaitse alast tööd. Kohalikus omavalitsuses on lastekaitsetöö koordineerijaks sotsiaaltalitus (olenevalt omavalitsusest ka lastekaitse- või sotsiaaltöötaja).

Eelpooltoodud seadusandlikust määratlusest johtuvalt peab lastekaitse arendamisel lähtekohaks olema süsteemi terviklikkuse tagamine, asjaolu, et avaliku sektori poolt tehtavat lastekaitsetööd täiendab erasektor, keda EV Sotsiaalhoolekandeseadusele tuginevalt määratletakse kui "vabatahtlikult sotsiaalhoolekandes osalevad juriidilised ja füüsilised isikud" (RT 1995).

Erasektor jaguneb ärisektoriks ja mittetulundussektoriks, kusjuures viimasel on peaaesjalikult erinevate mittetulundusühingute, aga ka sihtasutuste ja fondide läbi oluline roll töös tänavalastega nii Eestis kui mujal maailmas. Vaadeldes tänavalaste probleemi leevendamiseks ette võetud samme Eestis, peab viimase paari-kolme aasta jooksul tõdema tormilist arengut just mittetulundussektori initsiatiivis ja kaasatuses (seda eelkõige mittetulundusühingute poolt tänavalastele suunatud projektide algatamise näol).

Seoses erinevate, sihtgrupile suunatud teenuste välja töötamisega, aga ka tänavalaste probleemi laiema teadvustamisega üldiselt, teadvustatakse üha sagedamini ka vajadust võrgustikutöö järele. Tähtsustades seejuures nii võrgustikutöö vahendusel suurenevaid võimalusi koostööks ja informatsiooni levikuks erinevate kliendiga kokkupuutuvate spetsialistide vahel, nähakse just võrgustikutööd olulise meetodina töös multiprobleemsete klientidega. Seda enam, et multiprobleemsed pered puutuvad kokku laia

probleemideringiga: tööpuudus ning sellest tulenevad majanduslikud raskused, viletsatest elutingimustest tulenevad haigused ja muud probleemid.

Tulles tagasi tänavalaste probleemile tunnuslike tegurite juurde (vt. alapeatükk 2.3.) peab tõdema, et enamike selliste laste puhul sisaldab juhtum asjaolusid, mida on oluliseks peetud sotsiaalse genotüübi ning selle toimetuleku ka edasise multiprobleemsuse arenguprotsessis.

Jonsson rõhutab multiprobleemsest perest pärit laste piiratud toimetulekuvõimeid edasistel eluperioodidel (1991, ref. Tulva 1996a, 9), mistõttu tuleb igati tähtsustada võimalikult varajast sekkumist selliste perede (sh eriti laste) toimetuleku toetamiseks. Arvestades, et enamikel juhtudel ei ilmuta selline pere erilist koostöövalmidust oma olukorra muutmiseks, võib just võrgustiku ühendatud jõupingutus motiveerida klienti ning pidurdada kriisi süvenemist.

3.1. Sotsiaalteenused tänavalaste toimetuleku toetamise ja elukvaliteedi tõstmise vahenditena

Ehkki sotsiaalhoolekanne kui toimingute süsteem näeb ette ka sotsiaaltoetuste ja muu abi osutamise, realiseeritakse sotsiaalhoolekannet peaaesjalikult läbi sotsiaalteenuste, milledeks Sotsiaalhoolekande seaduse alusel loetakse järgmised (RT 1995):

1. Sotsiaalnõustamine;
2. Proteeside, ortopeediliste ja muude abivahendite andmine;
3. Koduteenused;
4. Eluasemeteenused;
5. Hooldamine perekonnas;
6. Hooldamine ja rehabilitatsioon hoolekandeasutuses;
7. Toimetulekuks vajalikud muud sotsiaalteenused.

Lastekaitseteenuseid võib Rubeiz'i järgi (toim. Tulva, Väljataga 1997, 5) omakorda jagada kolme kategooriasse:

- **Tugiteenused**, mida osutatakse selleks, et toetada vanemate võimet oma lapse vajadusi paremini rahuldada. Tugiteenused hõlmavad laste nõustamist kodus või nõustamiskeskuses, väärkoheldud ja hooletusse jäetud lastele suunatud teenuseid, aga ka üksikvanematele suunatud teenuseid.
- **Üldteenused**, mille abil täiendatakse hooldust või kompenseeritakse vajakajäämisi vanemlikus hoolduses. Siia alla kuuluvad rahalise abi programmid, koduloomisteenistus, aga ka laste päevahoid;

- **Asendusteenused** vanemliku hoolitsuse osaliseks või täielikuks asendamiseks vastavalt lapse individuaalsetele vajadustele, sh lapsendamine ja kasupere, lapse paigutamine hoolekandeesutusse jms.

Järgnevalt vaatlengi sotsiaalteenuseid tänavalaste toimetuleku toetamise vahenditena.

Nagu selgus mõiste tänavalaps definitsiooniuurimusest, põhjustab tänavalapseks kujunemist eelkõige lapse kodune olukord - tänavalast saab üldiselt iseloomustada puuduliku vanemliku hoolitsuse läbi. Juhul kui lapse kodune hooldamine ei taga ohutut arengukeskkonda ning kui mingil põhjusel ei ole võimalik rakendada avahooldust (samuti juhul kui viimane ei ole andnud soovitud tulemusi) rakendatakse asendushooldust.

Lapse asendushooldusele paigutamisel soovitatakse lähtuda järgmistest põhimõtetest (Rääk ja Allev 1999, 44):

- Võimaluse korral tuleb eelistada asendushooldust lapsele lähedaste või tuttavate inimeste juures, lapsele tuttavas keskkonnas;
- Väikelaste puhul peab olema võimalus asendushoolduseks varjupaigas koos vanemaga;
- Asendushoolduse vältel peab jätkuma töö perega;
- Asendushooldus peab olema võimalikult lühiajaline.

Nii lühi- kui pika-ajalise asendushoolduse korraldamiseks on mitmeid erinevaid võimalusi, milledest nüüd lähemalt juttu tulebki.

3.1.1. Hooldamine perekonnas

Perekonnas hooldamise eesmärgiks on luua alternatiivseid võimalusi institutsionaalsele hooldamisele ning sisuliselt tähendab see lapse paigutamist tema elukeskkonnaks sobivasse perekonda, mille liikmete hulka ta ei kuulu.

Hooldamine perekonnas võib toimuda lühiajaliselt (kestvusega kuni kolm kuud), pikaajaliselt (kestvusega vähemalt üks aasta) või ka tähtajaliselt määratletuna (teatud perioodidel).

Põhimõtteliselt eksisteerib ka võimalus varieerida hooldamise ulatuvust kogukestvuse raames, määratledes teenuse kui osapäevalise (teatud tundide ulatuses), vähemalt

kaheksa tunnilise kestvusega või ka ööpäevaringsena, kusjuures praktikas on enam levinud just viimane.

Kasupere

Ajalooliselt on kasupere eelkäijaks perekond, kes võttis enda juurde talusse tööle ning hooldamisele vaestest peredest pärit lapsi (Rubeiz 1996, toim. Tulva, Väljataga 1997, 40). Tänapäevases Eestis loetakse kasupereks perekonda, kes vabatahtlikult võtab ülal pidada ja kasvatada vanemliku hoolitsuseta jäänud lapse kuni tema tagasipöördumiseni oma bioloogiliste vanemate juurde, eestkoste või lapsendamise vormistamiseni.

Kasuperede arengut Eestis on uurinud Andres Siplane, kelle järgi on kasuperesse paigutamine kujunenud tõsiseltvõetavaks alternatiiviks laste asendushoolduses (Siplane 1999). Ehkki enamust senistest paigutustest võib pidada edukaks, tuleb lähitulevikus erilist tähelepanu pöörata just kasuperede toetamisele (näiteks eneseabirühmade loomise näol). Sarnaselt teistele sotsiaaltöö tegevusvaldkondadele vajab ka kasuperede süsteem täiendavaid seadusandlikke suuniseid, seda eelkõige just kasuperede koolitus- ja professionaalsusstandardite sätestamiseks, aga ka protsessi erinevate osapoolte õiguste ja kohustuste detailsemaks määratlemiseks (ibd.).

Kas kasuperesse paigutamine võiks olla tõsiseltvõetav alternatiiv ka tänavalapse elukvaliteedi tõstmisel? Véra Novotná (ref. Siplane 1999) on kasuperenhooldust vajavaid lapsi iseloomustades muulhulgas viidanud sellistele teguritele nagu: laps on kodust põgenenud, on sobimatute eakaaslaste või vanemate seltskondade mõjuväljas, on sunnitud kerjama, ei täida koolikohustust, tarvitab alkoholi ja teisi sõltuvusaineid. Eelpoolnimetatut on justkui väljavõtte mõiste tänavalaps definitsioonist, seega peaks kasupere neile lastele igati sobivaks kasvukeskkonnaks olema. Mõistetavalt vajavad kasuperesse paigutatavad lapsed igal juhul erilist tähelepanu ja kohtlemist - tänavakeskkonnas toimetulekukogemusega lapsele esitab pereeluga kohanemine aga veelgi suuremaid väljakutseid. Lapse seisukohast on elu kasuperes siiski nõrmaalse pere mudeliks ning pikemas perspektiivis kindlasti lapse arengut toetavaks kasvukeskkonnaks.

Paraku ei ole meie kasupered veel valmis selliseid lapsi hooldusele võtma (Rääk ja Allev 1999, 45). Minu arvates mõjutavad võimalike põhjustena siinkohal tavapärasest suuremad ootused kasupere suhtes: pere vanematelt eeldab sellise lapse kasvatamine tunduvalt paindlikumat suhtumist, tolerantust ja kannatlikkust. Ilmselt on oma roll ka

lapse senise elukogemuse suhtes toimivatel hoiakutel ja võimaliku ebaõnnestumisega seotud hirmudel.

Eestkoste

EV Perekonnaseaduse kohaselt seatakse eestkoste lapse üle, kelle vanemad on surnud, tunnistatud teadmata kadunuks või teovõimetuks või kellelt on vanemlikud õigused ära võetud (RT 1994). Eestkoste võidakse seada ka lapsele, kes on muudel põhjustel vanemliku hoolitsuseta jäänud. Kuni eestkoste määramiseni teostab eestkostja ülesandeid eestkosteasutus.

Eestkoste seadmise otsustab kohus lapse elukohajärgse eestkosteasutuse poolt esitatud avalduse alusel. Eestkostet teostab kohtu poolt määratud eestkostja, lapse seaduslik esindaja, kes on kohustatud hoolitsema lapse kasvatamise ja ülalpidamise eest. Eestkoste seadmisel säilib eestkosteasutuse kohustus järelevalveks mitte harvem kui kaks korda aastas, kontrollimaks lapse elu-ja hooldamistingimusi, nõustamaks eestkostjat kasvatus- ja hooldusküsimustes, aga ka lapse varaliste õiguste kaitseks ning tema vara hooldamise järgimiseks.

Eestkoste lõpeb eestkostetava lapse vanemate õiguste taastumisel, lapse lapsendamisel, tema täisealiseks saamisel või abiellumisel enne täisealiseks saamist või lapse surma korral.

Lähtudes asjaolust, et valdaval enamusel juhtudest on eestkostjateks lapse vanavanemad (Rääk ja Allev 1999, 49) või teised lapsega sugulussidemetes olevad isikud, võib eestkoste seadmine põrkuda mitmete takistavate teguritega: ühelt poolt kesised majanduslikud võimalused, mida on küll mõneti võimalik leevendada täiendavate sotsiaaltoetuste ja soodustustega. Finantsolukorda leevendavate lahenduste leidmisest suuremaid väljakutseid esitab olukord, kus laps on tänavaelu tulemusena kaotanud kontakti oma perekonna ja sugulastega. Isegi kui lapse toimetulekut toetava koostöövõrgustiku ühise jõupingutuse tulemusena õnnestub lapse perekond või sugulased leida, kujuneb lapse ja täiskasvanute vaheliste suhete taastamine selliselt, et

mõlemad pooled (vähemalt 10-aastase lapse puhul on nõutav kirjalik nõusolek eestkoste seadmiseks) oleksid kooseluks valmis, aega ning energiat nõudvaks tööülesandeks.

Lapsendamine

Tähelepanuväärne on, et rahvusvaheliselt ei käsitleta lapsendamist asendushooldusena (Siplane 1999). Asendushoolduseks nimetatakse lapsendamisel vaid pooleliolevat protsessi ning lõppenud adoptioon on täieõiguslik lapse ja vanema suhe, mistõttu ka statistikas kajastatakse vastavaid andmeid koos bioloogiliste perede andmetega (ibid.)

Selgitades, millised on tänavalapsele sobiva arengu-ja kasvukeskkonna tagamise meetodid, võib erandlikel juhtudel kõne alla tulla ka lapsendamine. Põhimõtteliselt kujutab see endast lapse ja tema bioloogiliste vanemate vaheliste perekondlike suhete katkestamist lapse ja temaga suguluses mitteolevate inimeste vahelise peresuhte loomise teel (Rubeiz 1996, toim. Tulva, Väljataga 1997, 44).

Eestis võib last lapsendada vanemate kirjalikul nõusolekul ning juhul kui vanematelt on nende vanemlikud õigused ära võetud või kui nad on tunnistatud teadmata kadunuks või teovõimetuks, ka ilma nende nõusolekuta (RT 1994). Lapsendamise kui protsessi tulemusena saab laps perekonna alaliseks liikmeks ning seetõttu tekivad nii vanematel lapse suhtes kui vastupidiselt kõik õigused ja kohustused, mis kehtivad bioloogilise pere puhul.

3.1.2. Paigutused hoolekandeesutusse

Tänavalaste elukvaliteedi tõstmisel **hoolekandeesutusse paigutamise läbi** võiks eelkõige kõne alla tulla järgmised vormid: turvakodu ning laste- ja noortekodu.

Turvakodu

Teatud juhtudel võib laps vajada lühiajalist asendushooldust, mille eesmärgiks on pere ja lapse toimetuleku toetamine kriisiperioodil. Üheks väljundiks on seejuures turvakodu (erinevates allikates ka nimetusega varjupaik) – asutus, mis pakub lapsele ajutist

ööpäevast abi, tuge ja kaitset, võimaldades toitlustamist, majutust, vajadusel ka riideabi. Nii asendab varjupaik sinna sattunud lapsele teatud eluetapil kodu. Tallinnas tegutsevad lastele varjupaiga teenust pakkuvatena Lilleküla Turvakodu ja Kesklinna Laste Öömaja.

Lapse saabudes turvakodusse teavitatakse sellest lapse elukohajärgset sotsiaalhoolekandeosakonda, kelle ülesandeks on lapsele turvakodujärgsete lahenduste identifitseerimine ning nendega seonduvad korralduslikud küsimused. Ametlikke protseduure järgides saab laps turvakodus viibida mitte rohkem kui kaks kuud. Ehkki peaaegsajalikult on lühiajalise asendushoolduse eesmärgiks lapse naasemine perekonda, siis tegelikkuses ei ole paraku mitte alati selleks ajaks pere olukord paranenud sedavõrd, et laps saaks koju naasta. Nii jääbki laps turvakodusse kauemaks – harvad pole ka juhtumid, kus laps on turvakodus sagedaseks kliendiks, vajades aeg-ajalt nädalaks või paariks varjupaika. Lapse edasise elukäigu toetamisel on siinkohal võimalikeks lahendusteks ka kasuperesse, eestkosteile või lastekodusse paigutamine.

Lastekodu

Lastekodu on orbudele ja vanemliku hoolitsuseta jäänud lastele asenduskoduks loodud asutus, näiteks Tartus Väikelastekodu Käopesa (koduks lastele kuni kooliküpsuse saavutamiseni) ja Tartu Mäe Kodu, mis on püsivaks koduks orbudele ja vanemliku hoolitsuseta jäänud lastele. Eelpoolnimetatud näidetest nähtub, et lastekodu võib olla suunatud ka teatud kindlale eagrupile, kuigi viimaste aastate suundumuseks on lastele ühe kindla kasvukeskkonna tagamine ilma, et nad oleksid sunnitud ühest asutusest teise liikuma. **Noortekodu** on lastekodust, hälvikute erikoolist, koolkodust pärit ja vanemliku hoolitsuseta jäänud üle 15-aastastele noortele elamiseks ja rehabilitatsiooniks loodud asutus. Tallinnas alustas 1998 a. tegevust Eesti Orvuna Kasvanute Liidu Noorte Kodupaik, sotsiaalsete erivajadustega noortele suunatud samalaadne asutus on ka Vääna Noortekodu Harjumaal.

Sotsiaalteenuste osas käesoleva töö aluseks olevat sihtgruppi – tänavalapsi - silmas pidades on oluline märkida, et vastavalt Sotsiaalhoolekande seadusele (RT 1995) on sotsiaalteenuse rakendamisel ühena

kolmest juhust võimalik loobuda isiku vaba tahte arvestamisest just lapse eraldamisel perekonnast ja kodust ning sedagi vaid järgmiste asjaolude samaaegsel esinemisel:

1. Puudused lapse hooldamisel ja kasvatamisel ohustavad lapse elu, tervist või arengut või kui laps ise oma käitumisega seab ohtu oma elu, tervise või arengu;
2. Perekonna ja lapse suhtes rakendatud muud abinõud ei ole osutunud küllaldaseks või ei ole nende rakendamine võimalik;
3. Lapse eraldamine perekonnast toimub lapse huvides.

Rääkides lapse huvidest peab nimetama, et lapsesse puutuva vaidluse arutelul, lapse eraldamisel kodust ja perekonnast, eestkoste vormistamisel, lapsendamisel, lapse ees- ja perekonnanime muutmisel tuleb arvestada vähemalt 10-aastase lapse soovidega või ka noorema lapse soovidega juhul kui lapse arengutase seda võimaldab (Rääk ja Allev 1999, 9).

Eelpooltoodud võimalustest on tänavalaste abistamisel senini efektiivseimat kasutust leidnud just turvakodusse paigutamine. Jõuliselt on probleemi leevendamisesse sekkunud mittetulundussektor erinevate teenuste pakkumiseks algatatud projektide näol.

3.2. Mittetulundussektor töös tänavalastega

Viimastel aastatel on Eestis olnud võimalik jälgida mittetulundussektori aktiivset tegevust tänavalastele suunatud sotsiaaltöö välja arendamisel. Ühelt poolt on see väljendunud vabatahtlike organisatsioonide esindajate elavas huvis osaleda erinevatel konverentsidel, seminaridel ja ümarlauanõupidamistel. Teisalt on organisatsioonid andnud otsese panuse valdkonna arengusse erinevate programmide ja projektide algatamise läbi. Olles eelnevalt käsitletud erinevaid sotsiaalteenuseid, peab rõhutama, et üha enam püüeldakse ka laste hoolekandes võimaluse poole osta teenuseid erasektorilt hinna ja kvaliteedi taseme optimeerimiseks.

Analüüsides mittetulundussektori rolli töös tänavalastega praeguses Eestis, on oluline käsitleda ka tänase olukorra kujunemisele iseloomulikke üldisi tendentse.

Maailmapraktikas on vabatahtlikud organisatsioonid tihtipeale võimsaks jõuks just uuenduslike tegevuste algatamisel, aga ka teatud mõttes ootamatutele või ulatuslikele probleemidele reageerimisel. 90-ndate alguses oli tänavalaste probleem Eesti ühiskonnas just üks niiviisi kirjeldatav nähtus – suhteliselt hiljaaegu esile kerkinud, seniste kogemuste puudumise tõttu suhteliselt hoomamatu, olemuselt seotud väga paljude ühiskonnas toimuvate protsessidega.

Selle probleemi leevendamiseks ellukutsutud väljundeid võib pidada uuenduslikeks algatusteks antud valdkonnas, pilootprojektideks, millede kogemustele edasisi tegevussuundi rajada. Seejuures on oluline märkida, et samal ajal kui teatud osa projektidest/programmidest on suunatud professionaalse sotsiaaltöö arendamisele, tegeletakse teiste raames lihtsalt abi ja heategevusega.

Algatatud projektide puhul on iseloomulik, et suur osa neist on alguse saanud ühe entusiastliku inimese aktiivsest tegutsemisest oma nägemuse elluviimisel (küllap on see ka üheks põhjuseks, kust tulenevad sedavõrd erinevad lähenemisviisid). Tahtejõulise tegutsemise tulemusena on neil õnnestunud oma ideed "müüa", et nii tegevuse alustamiseks kui hiljem juba jätkamiseks toetajaid leida. Aegamööda on arenenud ka üksikisiku tegevust toetav organisatsioon ise (ehkki juriidilises mõttes võib see eksisteerida juba idee algatamisest saati) – kaasates üha enam vabatahtlikke ja palgelist personali jms. On huvitav märkida, et sarnaselt Eesti kogemustele on mittetulundussektori kaasatus valdkonna arengusse toimunud ka teistes Ida-Euroopa riikides (Penton 2000):

Pentoni järgi võib mittetulundussektori poolt tänavalastele suunatud projekte ja programme liigitada (ibid., 22):

1. **Otsiva sotsiaaltöö projektid** (eesti keeles levinud ka nimetusega tänavatöö), mille raames otsitakse kontakti tänavalastega viimaste igapäevases elukeskkonnas – tänaval. Käesolevasse kategooriasse kuuluvate projektide eesmärgiks on tänavalaste kogunemispaijade identifitseerimine, lastega kontakti saavutamine ning selle teadmise kasutamine, motiveerimaks neid pöörduma teiste, selliste laste elu-olu parandamiseks ellukutsutud projektidesse. Otsiva töö põhimõtteks peab olema võimalikult kiire muudatuse toomine lapse sellisesse elustiili.

Analüüsides mittetulundussektori poolt tehtavat tööd Eestis, peab tõdema, et suurim on vajakajäämus just nn otsiva töö projektide osas. Seejuures on tähelepanuväärne, et 1996.a. alustasin oma tänavalaste teemalist uurimistööd Eesti Punase Risti "Tänavatöö" projekti taustal. Kui projekt 1998.a. oma tegevuse lõpetas, sai ühena põhilistest tööd takistanud teguritest esile tuua asjaolu, et puudusid reaalsed lapse tänavaelu lõpetamist võimaldavad väljundid nagu turvakodud, päevakeskused jms. Hetkeseisu vaadates on olukord pigem vastupidine – esmaseks vajaduseks on just tänavatöö juurutamine.

2. **Tänavalastele suunatud päevakeskused.** Ehkki seda tüüpi projekti vormiks on päevakeskus, hõlmavad projektid sageli täiendavat abi toitlustamise, meditsiinilise teenindamise või muu abi näol. Lapse kaasatus projekti tegevustesse peab tagama esmatasandi vajaduste rahuldamise, sisuka vaba aja veetmise, õpiabi jms, kusjuures see võib toimuda kas sellesama projekti raames või korraldatuna koostöös teiste organisatsioonidega. Seda tüüpi projektide eduka näitena võib nimetada Eesti Sõltuvushaigete Rehabilitatsiooniühingu keskust Tootsi Tuba, Katleri Päevakeskust.

3. **Varjupaigad**, mis pakuvad tänavalastele ajutist elamispaika. Hädavajalikuks osutub varjupaiga teenus nende laste puhul, kes on kodutud või ei saa vanematekodus elada sealse olukorra tõttu.

Tänaseid projekte analüüsid võib välja tuua, et organisatsioonide ning nende poolt teostatud projektide arenedes suureneb selliste programmide hulk, mis hõlmavad kombineeritult mitut või kõiki eelpoolnimetatud variante, olles seetõttu suutlikumad pakkuma lapsele terviklikku abi ja toetust tema elutingimuste parandamisel. Nii on näiteks Tallinna Kesklinna Laste Öömaja juures alates maikuust planeeritud alustada ka päevakeskuse tegevust, pakkudes öömajas ööbivatele lastele nõustamist ning sisukat tegevust ka päevasel ajal. Selliselt ülesehitatud kompleksprogrammid ning tihe koostöö organisatsiooni ja lapse vanemate, aga ka erinevate asutuste vahel on ainukeseks võimaluseks tagada lapsele igakülgne ning pikemaski perspektiivis edukas probleemilahendus.

Oluline osa täna tegutsevatest projektidest toimib Avatud Eesti Fondi poolt 1998.a. algatatud “Tänavalapsed/Lapsed tänaval” programmi raames.

Nimelt kuulutas Avatud Eesti Fond koostöös Belgia Kuningas Baudoun'i Fondiga välja konkursi tänavalaste temaatikaga seotud projektidele, kusjuures projektikonkursile oodati osalema selles valdkonnas juba tegutsevaid mittetulundusühinguid, aga ka kohalike omavalitsuste päevakeskuseid.

Tookordsele projektikonkursile laekus kokku 34 projekti erinevatest Eesti paikadest ning taotletav summa oli enam kui 4 miljonit eesti krooni. Programmi “Tänavalapsed/Lapsed tänaval” ekspertnõukogu otsusega toetati 9 tänavalaste teemalist projekti kogusummas 904 006.- krooni (Korp 2000).

Toetust said Noorte Loominguline Ühendus Varia Art ja Kesklinna Laste Öömaja (Tallinn), Mittetulundusühing Öökull (Tartu), Shalomi Abikeskus (Pärnu), Kohila Päevakeskus, Rakvere Pedagoogikakooli koostööprojekt Noortemajaga, Ontika Koolituskeskus, Saaremaa Laste- ja Noorte Tugikoda ja Paide Laste Varjupaik. Projektide tegevuslikuks sisuks oli psühho-sotsiaalne ja kriminaalpreventiivne töö tänavalastega, tugiisikute süsteemi loomine, koolitusliku sisuga laagrite korraldamine, huvitegevus, toimetulekuõpe, varjupaikade väljaarendamine.

1999.a. eraldati sama programmi raames juba eelpoolnimetatud projekti tegevuse toetuseks kokku ligikaudu 980 000 Eesti krooni. Seekordse finantseerimisotsuse tingis vajadus jätkata juba alustatud tööd, tagades teiseks järjestikuseks tegevusaastaks programmipoolse toetuse.

Oma tegutsemisperioodil on programm “Tänavalapsed/Lapsed Tänaval” saavutanud Eestis laia kõlapinna mitte ainuüksi tegevuse finantseerijana vaid ka tänavalastega tehtava töövaldkonna arengu toetajana laiemas mõttes. Nii on programmi toetusel läbiviidud koolitusi eelpoolnimetatud 9 projekti töötajatele, aga ka Balti riikide koostööseminar tänavalastega töötavate spetsialistide kogemustevahetuseks. Oluliseks sammuks on olnud ka Maailmapanga liitumine programmiga, mille tulemusena on 10-s Kesk- ja Ida-Euroopa riigis läbiviidud uurimus tänavalaste probleemidest ning väljunditest probleemi lahendamisel (Borms 1999, Penton 2000).

Programm kestab 2000.a. lõpuni, misjärel on oluline projektide tegevuse jätkumine teiste finantseerimisallikate toel.

Märkimisväärne hulk (kokku 11 muuhulgas tänavalastele suunatud) alaprojekte toimib Lastekaitse Liidu programmi Laps koolis projekti "Avatud ukсед – kooliabi" raames (vt.lisa). Projekti eesmärgiks on toetada koolikohustuse täitmist ja ennetada koolist väljalangemist. Koostöös kohalike omavalitsustega toimub projekti raames töö kahes suunas:

1. Alaprojekt "Avatud ukсед" hõlmab ennetava suundumusega koolipäevajärgset tööd järeelvalveta lastega.

Selle tegevussuuna raames tegutsevad järgmised projektid: "Kullaketrajad" Tartus, Viljandi Päevakeskus, Tondi Päevakeskus, Võhma laste ja noorte päevakeskus, Katleri päevakeskus, Klooga töökoda, "Koolilaps" Valgas, projektid Lehtses ja Kadriinas. Kokku osaleb Lastekaitse Liidu hinnangul neis projektides ligikaudu 200 tänavalast.

2. Alaprojekt "Kooliabi" ennetava kui rehabiliteeriva suundumusega koolisisene töö akadeemiliselt vähemvõimekate lastega. Tapal, Tallinnas ja Sillamäel tegutsevate projektide vahendusel kaasatakse ligikaudu 50 probleemset last (ibd.)

Lisaks juba eelpoolnimetatud organisatsioonidele tegelevad tänavalastega ühe või teise lähenemisviisi alusel muuhulgas järgmised organisatsioonid:

- Peeteli Koguduse Varjupaik (projekt "Nad on olemas"), mis on koduks tänavalastele Kopli linnaosast;
- Päevakeskus Tootsi Tuba, mis pakub lastele vaba aja tegevusi, aga ka abi õppimisel ning toimetulekuvõime toetamist erinevate rühmatööde läbi;
- Kristlik Hoolekandekeskus Tallinnas, kus püütakse tagada sobivat elu-ja kasvukeskkonda, pakkudes toitlustamist, riideabi, jõudumööda ka nõustamist;
- Caritas Eesti, kelle vabatahtlikel ja palgalistel alustel töötavad spetsialistid töötavad tänavalastega Tallinnas ja Tartus;
- Tartu Kristlik Kodu;
- Pärnu Pereabikeskus jt.

3.3. Tänavalastele suunatud töö võimalikud finantseerimisallikad

Eelnevalt käsitlesime juba Avatud Eesti Fondi poolt eraldatud ressursside olulist mõju tänavalastele suunatud sotsiaaltöö arendamisel. Siiski vaadeldes viimase paari-kolme aasta kogemust, on hea meel tõdeda, et pidevalt on laienenud ka tänavalastele suunatud töö finantsallikate ring.

Riikliku tasandi finantseerimine teostub enamalt jaolt Sotsiaal-ja Haridusministeeriumide poolt läbiviidavate projektikonkursside (näiteks riiklik kriminaalpreventsiooniprogramm jt.) läbi.

Projektikonkursina toimib ka Hasartmängumaksu Nõukogu otsustega projektide toetuseks eraldatav ressursside jaotus, kusjuures projektide esitamine toimub vastavalt projekti sisule läbi ministereeriumide (tänavalaste osas eelkõige Sotsiaalministeerium).

Alates 1998.a. novembrikuust osaleb Eesti Vabariik Euroopa Liidu noorsooprogrammis Euroopa Noored, mis on üheks võimaluseks taotleda riigieelarvest rahvusvahelise noorsootöö toetamiseks eraldatud summasid. Kuivõrd programmi raames finantseeritavate projektide pühitingimuseks on osalevate noorte kaasatus projekti kõikidesse etappidesse (ettevalmistus, läbiviimine, analüüs), peab tunnistama, et sihtgrupina tänavalapsi silmas pidades ei ole tegu just kõige lihtsama võimalusega rahalise toetuse saamiseks.

Siiski võib programmi Euroopa Noored raames korraldatud projekt tuua olulist lisaväärtust juhtudel, kus organisatsiooni eelneva(te) projekti(de) raames on juba alustatud pika-ajalist eesmärgistatud tööd sihtgrupiga.

Projekti kaasatud noorte seisukohast on ühekordse ettevõtmisena programmi raames elluviidud projektis osalemine küll huvitavaks kogemuseks, samas on see vaevalt piisav noore edasise toimetuleku toetamisel, mis on programmi poolt sellisteks projektideks eraldatud lisatoetuse eesmärk pikemas perspektiivis.

Osa projekte saab teatud osa rahalistest ressurssidest kohalike omavalitsuste eelarvelistest vahenditest, Tallinnas ka linnaosadele sotsiaalhoolekandeks eraldatud summadest. Olukorras, kus suurel osal kohalikest omavalitsustest on limiteeritud suutlikkus lastekaitse valdkonna ülesannete täitmisel, on paljud kohalikud omavalitsused erinevate teenuste pakkumise osas ühinenud ja tõstnud seeläbi oluliselt ka teenuse kvaliteeti.

Mittetulundussektori poolt teostatud projektide puhul on üldlevinud, et personali palgakulud ning ruumide rentimiseks/renoveerimiseks vajalikud rahalised allikad leitakse kohalike omavalitsuste vahenditest, kuivõrd enamus teistest käesolevas alapeatükis nimetatud finantseerijatest toetab sisulise tegevuse läbiviimisega seonduvaid kulusid.

Märkimata ei saa jätta ka välisabi kui olulist ressursi tänavalastele suunatud töö arendamisel. Lisaks juba eelpoolnimetatud Avatud Eesti Fondi ja Kuningas Baudoini Fondi programmidele on Taani riiklik programm "Sotsiaalne initsiatiiv Ida-Euroopas" teinud edukat koostööd Peeteli koguduse ja Sotsiaalse Rehabilitatsiooni Keskusega.

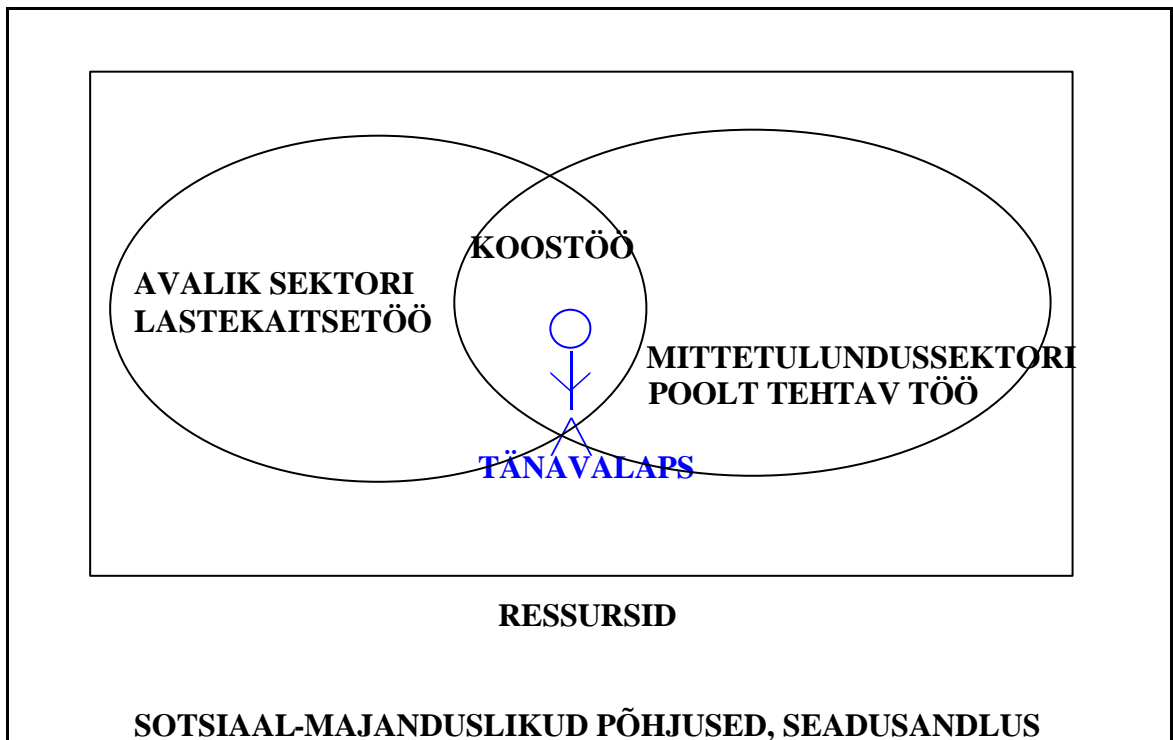
4. PROBLEEMI ASETUS JA METOODIKA

4.1. Uurimuse probleemi asetus

Uurimistöö eesmärgiks on tervikpildi loomine tänavalastest kui sotsiaalprobleemist Eestis ja selle leevendamiseks ellukutsutud sotsiaaltööst. Sellest tulenevalt on uurimistöö ülesanded määratletud järgmiselt:

1. Analüüsida mõistega tänavalaps seonduvaid teoreetilisi seisukohti eesmärgiga avada probleemi sisu tänases Eestis.
2. Hinnata sotsiaalsüsteemi võimalusi probleemi leevendamisel, uurides ja analüüsisides:
 - avaliku sektori lastekaitsetööd;
 - mittetulundussektori rolli töös tänavalastega;
 - eelpoolnimetatud osapooli kaasava koostöövõrgustiku olemasolu ja efektiivsust.

Uurimisprobleemi asetusest annab ülevaate joonis 1.

Joonis 1. Uurimisprobleemi asetus

Joonisest 1 selgub, et uurimuses on keskne koht mõistel tänavalaps ning probleemi sisulist analüüsi toetavatel käsitlustel. Oluliseks osaks uurimuses on tänavalaste kui sotsiaalprobleemi (sh põhjuste ja

probleemi ilmingute) analüüs (peatükid 2.3 ja 5.1.). Teoreetilises plaanis toetub probleemi sisu käsitus G.H. Mead' i sümboolse interaktsionismi mudelile (alapeatükk 2.2).

Olulise osa uurimistööst moodustab ka tänavalastele suunatud sotsiaaltöö kaardistus: avaliku ja mittetulundussektori poolt teostatud töö ning võrgustikutöö toimimise analüüs (peatükid 3 ja 5.2.).

Probleemi käsitus rajaneb hüpoteesile, et vaatamata avaliku diskussiooni hoogustumisele ning sihtgrupile suunatud sotsiaaltöö võimaluste suurenemisele 1990-ndate aastate teisest poolest alates, on hetkel probleemseimaks teguriks tänavalastega töötavaid spetsialiste ja organisatsioone kaasava võrgustikutöö ebaefektiivsus, kohati isegi selle puudumine. Ometi on just võrgustikutöö efektiivset probleemilahendust toetavaks meetodiks töös multiprobleemsete klientidega.

4.2. Uurimuse metoodika

Käesolev uurimistöö kaasab nii kvalitatiivset kui kvantitatiivset meetodit.

Probleemi olemust avav peatükk (peatükk.2) keskendub mõiste tänavalaps tähenduslikule uurimusele, mille ainek koosneb ingliskeelsetest teaduslikest uurimustest (Euroopa Nõukogu 1994, Timberlake 1994), aga ka erinevate konverentside (*Street Children: Baltic experience* 1999, Leppiman, Enn, 1997 jt) materjalidest. Mõiste tänavalaps analüüsis täiendab teoreetilist teadmist uurimuslik osa - üht avatud küsimust sisaldanud uurimuse tulemused mõiste tänavalaps sisu määratlemisel tänase Eesti kontekstis (alapeatükk 5.1.). 93-e vastaja isiklikud definitsioonid mõistele tänavalaps peegeldavad Eesti kontekstis olulisi probleemi ilminguid, aidates seeläbi kaasa terminoloogia üldisele määratlusele. Seda enam, et erinevate elualade esindajate kaasamine mõiste tänavalaps sisu selgitamiseks on võimaldanud uurimuse laiemat sotsiaalset kandepinda.

Bakalaureusetöö sisuliselt teises osas (peatükid 3 ja 5.2.) olen põhitähelepanu pööranud tänavalastele suunatud sotsiaaltööle. Situatsioonianalüüsis ning eriti töö efektiivsemat korraldamist võimaldavate ettepanekute määratlemisel on oluline roll empiirilisel materjalil: Tallinnas, Tartus, Pärnus ja Narvas tänavalastega töötavate organisatsioonide (sh avaliku sektori asutused ja mittetulundusühingud) esindajate nägemusel, mida selgitasin ankeetküsitluse (vt.lisa 8) toel. Uurimus keskendus nimetatud neljale linnale seetõttu, et nii Avatud Eesti Fondi algatusel toimunud ümarlaanõupidamine kui ka Noorsoopolitsei statistika on määratlenud probleemi ilmingud teravaimaks just neis linnades (vrld. AEF 1999, Kase 1999 ref. Korp, Enn ja Leppiman 1999).

64 ankeedile vastanut jagasid informatsiooni oma organisatsiooni poolt pakutavate teenuste osas, avaldasid oma arvamusi tänavalastega seonduva töö korralduse osas, sh töö tulemuslikkus, seadusandlik korraldus, koostöövõrgustiku efektiivsus jpm.

Erialaspetsialistide poolset probleemikäsitlust on aidanud selgitada 29.märtsil k.a. Tallinna ja Tartu Laste Tugikeskuste koostöös toimunud konverentsi "Laps ja vägivald" töötoas "Tänavalaps kui väärkoheldud laps" käesoleva töö autori ja Anu Leppimani poolt läbi viidud simulatsiooniharjutus (harjutuse teatud osadest on olemas ka toimetamata videomaterjal). Tegu on rahvusvahelisel tasandil mitteformaalse hariduse raames läbiviidavatel koolitustel sageli kasutatud meetodiga (ingl.k. tuntud nimega *Car Park*), mille üldeesmärgiks on tõsta inimeste teadlikkust teatud probleemist - selle põhjustest, iseloomulikest teguritest, aga ka sellega kaasnevatest hoiakutest (Mourik, Hearty 1998).

Käesolev meetod on seda väärtuslikum, kui võrd oma ülesehituselt võimaldab ta tööd väga erinevate teemavaldkondadega, näit. puuetega inimeste võrdõiguslikkusega seonduv, hoiakud homoseksuaalse orientatsiooniga või erineva rassilise kuuluvusega inimeste suhtes. Harjutuse sisu (ning sellest lähtuvaid rolle ning suunavaid küsimusi) varieeritakse ka vastavalt erilistele eesmärkidele, näit. kas soovitakse inimeste tähelepanu juhtida teatud olulistele küsimustele ning seeläbi saavutada üldist teadlikkuse tõusu või kasutatakse käesoleva meetodit ühe osana koolitusprotsessis, mille raames töötatakse inimeste eelarvamustega vms.

Leidsin, et tänavalaste temaatika kontekstis võimaldab selle meetodi kasutamine eelkõige keskenduda järgmistele olulistele teguritele:

- Lapse avatus ohtudele;
- lapse limiteeritud võimalused;
- eelnevast tulenev ahenenud tulevikuperspektiiv.

Eelpooltoodud põhieesmärkidest lähtusid ka antud töötoas kasutatud rollikirjeldused ning sisulised küsimused (vt lisa 9). Eeldades, et tegu on Eesti sotsiaaltöö valdkonnas uuendusliku meetodiga, esitan järgnevalt ka harjutuse protsessi detailse kirjelduse.

Praktilise harjutuse käigus jaotatakse igale osalejale üks roll, mida tal palutakse teistele mitte avaldada. Osalejatel võimaldatakse mõne minuti jooksul oma rolliga kohanduda ning seejärel palutakse kõikidel seista horisontaaljoonele.

Harjutuse läbiviija esitab küsimusi, millele osalejad peavad oma rollikirjeldusest lähtuvalt vastama kas jaatavalt (astudes vastavalt ühe sammu ette) või eitavalt (jäädes paigale). Vastustest küsimustele (ning kaudes mõttes tulenevalt teatud rollikirjeldustega inimeste võimaluste määratlustest) kujuneb visuaalne pilt, mis ülekantud tähenduses võiks kujutada ka inimese toimetulekut: mida rohkem jaatavaid vastuseid, seda kaugemale osaleja harjutuse vältel jõuab ning seda avatumad on tema võimalused edukaks toimetulekuks.

Viimase küsimuse järel fikseeritakse, milliselt on osalejad paigutunud ning ükshaaval avaldatakse oma rollid. Osalejatel on soovi korral ka koheselt võimalik lühidalt kommenteerida harjutuse protsessi, iseenda liikumist selles ning sellega kaasnevaid tundeid.

Seejärel oleks soovitatav teha lühike vahepaus, ligikaudu 1-3 minutit, mis võimaldaks osalejatel oma rollimääratlusest eemalduda. Sellele järgneb analüüs, kus kõikidel osalejatel palutakse (soovitavalt küll mitte järjekorras, vaid vastavalt soovile) kommenteerida harjutuse sisuga kaasnevaid mõtteid/tundeid, pöörates seejuures erilist tähelepanu järgnevale:

- meetodi kui sellise efektiivsus. Kas ja kuivõrd stimuleerib sellises harjutuses osalemine pöörama tähelepanu teatud teguritele, mida igapäevaselt küll teatud hoiakuid väljendades ei pruugigi otseselt teadvustada?
- vanemliku hoolitsusteta laste olukorra teadvustamine. Millised on põhilised iseloomulikud probleemid, millega lapsed kokku puutuvad? Millistele ohtudele on lapsed avatud? Millist mõju omab tema praegune olukord pikemas perspektiivis?

Kuivõrd grupist, teemast vms teguritest tulenevalt võib harjutuses osalemine ning selle vältel püstitatud küsimuste/probleemide arutelu osalejatele väljakutsuvalt raskeks kogemuseks osutada, peab läbiviija analüüsis kindlasti pöörama tähelepanu esile kerkinud emotsioonidele, vastuolulistele argumentidele selliselt, et kõik edaspidiselt negatiivseid tundeid tekitada võivad teemad saaksid analüüsis lahenduse või teatud lõpetuse.

Uurimistöo ainekiku osas tuleb kokkuvõtteks rõhutada, et alates 1996.a. läbiviidud uurimistöode vältel kogitud teoreetilise ja empiirilise materjali seostatud käsitus on võimaldanud käesoleva töö kui tervikliku olukorra ülevaate koostamist, mida oleks Eestis sedavõrd väheuuritud valdkonnas muidu raske saavutada.

5. UURIMISTULEMUSTE ANALÜÜS JA ARUTELU

5.1. Minu isiklik definitsioon mõistele tänavalaps. Ühe avatud küsimuse vastuste analüüs

5.1.1. Üldandmed

Mõiste tähendusliku uurimise teostamisel olen muuhulgas toetunud Moscovici teooriale, mille kohaselt kujuneb “teatud inimkoosluse poolt käitumise ja omavaheliste kokkupuudete tagajärjel loodud üksikasjalik ettekujutus sotsiaalsest objektist” (Rämmer 1997, 2589). Nii võimaldavadki teatud sotsiaalsele grupile iseloomulikud tunnused individuaalseid erinevusi kõrvale jättes üldistada ning teatud piirini seda nähtust ning selle tähendust kirjeldada. Seega, soovides teada saada ühe mõiste tähendust tänases Eestis, peaks toetuma ühisosale ühiskonnaliikmete isiklikes definitsioonides.

Saamaks teada, millised on määratlused tänavalapsest Eestis, viisin ajavahemikus november 1997 – mai 1999 läbi pilootküsitluse. Vastused olid anonüümsed - vastajatel paluti nimetada ainult oma amet.

Tabel 1. Uuritava kontingendi ametialane jaotumine %-des

Vastaja amet	%
Üliõpilane või õpilane	42
Sotsiaaltöötaja	25
Õpetaja	13
Noorsoopolitsei	3
Muu	13

Tabelist 1 nähtub, et kokku vastas küsimusele 93 inimest. Vastajate seas oli 30 üliõpilast (enamus neist Tallinna Pedagoogikaülikooli sotsiaaltöö erialalt), 9 üldhariduskoolide õpilast, 23 erinevate sihtgruppidega (märgitud oli laste, alkoholisõltlastega) tegelevat sotsiaaltöötajat, 12 õpetajat, 3 noorsoopolitseinikku, 2 psühhiaatrit-terapeuti, 6 ametnikku (kriminaalhooldusametnik, tööhõiveameti juhataja, haridus- ja kultuurinõunik, Haridusministeeriumi noorsoo osakonna peaekspertid), aga ka koduperenaisi, ämmaemand, kondiiter jt.

Järgnevalt analüüsingi küsitluse tulemusi enimkäsitletud faktorite – tänavalapseks kujunemise põhjused, lähisuhted, tegevus tänaval ja riskikäitumine, vanus - löikes.

5.1.2. Tänavalapseks kujunemise põhjused

Mõiste “tänavalaps” defineerimisel viidatakse kõige enam tänavale sattumise/suundumise võimalikele põhjustele. Kokku on erinevaid põhjuseid käsitletud 87% vastustes (n=81).

Vastused on aga ometi väga erinevad: 9% (n=8) neist, kes põhjustele oma vastustes viitasid, piirdusid oma määratlustes vaid sõnastusega “erinevatel”, “mingitel” põhjustel:

“Minu jaoks laps, kes on erinevatel põhjustel sunnitud elama ajutiselt või alaliselt tänaval” (vastaja 6).

Järgmine, olgugi sõnastuselt sarnane määratlus viitab aga juba kodusele olukorrale:

“Tal võib olla küll kodu ja vanemad, aga ta mingil põhjusel ei taha elada kodus.” (vastaja 42).

Ilmselt on lapse tänavale sattumist soodustavate probleemide ring kompleksne, sisaldades olulisimate faktoritena just puudujäike lapse lähisuhetes. Tähelepanuväärselt põhjalik on ühe vastaja määratlus:

“Tänavalaps on sotsialiseerumishäirega (probleemkäitumisega) laps, kelle sotsiaalsed sidemed (kiindumus, pühendumus, kaasahaaratus, veendumus) kahe lapse jaoks olulise sotsiaalse institutsiooni - vanemad ja kool – suhetes on mingite mõjurite tõttu nõrgad ja deformeerunud” (vastaja 13).

Kokku on põhjuseid käsitletud vastustes (n=81) viidatud vajaka jäämistele vanemate ja laste vahelistes suhetes 79% -l (n=64) juhtudest. Enamasti rõhutatakse seejuures puudulikku vanemlikku hoolitsust – koduse järelevalve, tähelepanu, hoole ja armastuse puudumist. Vastustes esitatud mõtted viitavad aga jällegi mõiste “vanemlik hoolitsus” mitmetähenduslikkusele. Ühelt poolt võib selle põhjuseks, miks vanem oma lapse vastu huvi ei tunne, olla vanemate n.ö. asotsiaalsus: alkohoolikutest, narkomaanidest vanemad. Teisalt rõhutavad vastajad, et vanemate vähene hoolitsus oma laste eest võib tuleneda ka nende liigsest tööle ja karjäärile pühendumisest.

“Lapsevanem või hooldaja ei hooli lapsest piisavalt või jätab lapsele sellise mulje: ta ei tunne huvi, kus laps käib, kellega suhtleb, millal koju tuleb ja kas üldse tuleb. Selle tulemusena hakkab laps end tundma hüljatuna, on oma probleemidega üksik...” (vastaja 21)

Seega on lapse tänavale sattumise põhiliseks põhjuseks mitterahuldav/talumatu kodune olukord. Järgnevalt vastajate nägemusi sellest, milline see kodune olukord on.

“Ma mõtlen kodu, mis ei tähenda katust pea kohal ja voodit magamiseks...” (vastaja 69).

Enamus küsitletutest arwab, et tänavalastel on kodu, mingil põhjusel puudub aga võimalus või tahtmine kodus olla. Üks sotsiaaltöö üliõpilastest põhjendab:

“Miks peakski tahtma seal kodus viibida, kui tänaval, endasuguste seltsis on palju lõbusam aega veeta” (vastaja 2).

Ilmselt ei ole seiklushimu ning püüd teravate elamuste järele tänavalapseks kujunemisel siiski põhiline põhjus – esmakohale peaks siinkohal seadma emotsionaalsed vajakajäämised lähedussuhetes ja talumatu koduse olukorra (joomapeod, vaimne/füüsiline/seksuaalne vägivald jms). Nii võib põhjuseks, miks laps kodust eemale hoiab ning juhuslikes kohtades ööbib, olla ka perevägivalla ohvriks langemine. Probleemse pere identifitseerib kokkuvõtlikult ühe sotsiaaltöötaja määratlus:

“Düsfunktsionaalse pere iseloomulikeks tunnusteks on oma liikmete vajaduste krooniline rahuldamatus, laste väärkohtlemine ja laste sotsialiseerumise puudulikkus” (vastaja 18).

Eeltoodud protsessi (asjade võimaliku käigu) kirjeldus viitab sotsiaalse tõrjutuse kujunemisele. Mõiste “tõrjutus” kui võimalik tänavale sattumise/suundumise põhjus leidis nimetamist 12%-s vastuses (n=10). Sõnastuselt erinevaid, sisuliselt aga sama tähendust omavaid lapse suhetesfääri kirjeldusi laekus aga rohkemgi.

Laiahaardeline oli ka vastajate tõlgendus tõrjutust põhjustavatest teguritest:

“Sageli on tõrjutus kujunenud probleemide tulemus: vaesus, lahutus, vangistus, kommunikatsioonivaegus vanemate ja laste vahel, keerulise suhted vanavanemate, õdede ja vendadega, vägivald peres, lapsed tahte pidev allasurumine, narkomaania, püüd pääseda vabadusse” (vastaja 56).

Nimetatud probleemide üle mõtiskledes pean oluliseks täiendada, et mõned nimetatuist ei pruugigi eelnevalt ilmned, olles seega otseselt tänavaelust tingitud (näit. narkootikumide tarvitamine).

Mõnedel juhtudel avasid vastajad mõistet “sotsiaalselt tõrjutud” läbi lapse suhete erinevatel sotsiaalsetel tasanditel: perega, eakaaslastega, koolis jne.

Eelpooltoodud probleemide ühiseks nimetajaks võib pidada turvatunde puudumist, mis on samuti üks sagedamini nimetamist leidnud faktoritest tänavale sattumise põhjuste analüüsimisel. Turvatunde oluliseks vähendajaks on lisaks ebarahuldavatele kodustele suhetele ka ühiskonna-poolne tõrjuv suhtumine nendesse, kellel mingitel põhjustel on toimetulekuraskusi.

Tänavale sattumise põhjuseid analüüsid on tähelepanuväärne ühe vastaja arvamus:

“Võib defineerida lapsena, kes teatud aja elab mõjuva põhjuseta tänaval” (vastaja 4).

Arvestades, et vastajad esitasid oma definitsioonid kirjalikult, ei olnud võimalik selle määratluse tähendust täpsustada. Võimalik, et sellise määratlusega viitab vastaja protest-käitumisele, kuivõrd sellisel juhul on tõenäoline, et tänavale suundumise põhjused jäävad ümbruskonnale arusaamatuks.

Vastustes käsitletud põhjuseid kokkuvõttes peab nentima, et tänavalapseks kujunemise põhjuste ring on tõepoolest lai, sisaldades toimetulekuraskusi lapse suhetes nii mikro-, meso- kui makrotasandil. Olulisimatena rõhutavad aga vastajad lapse ebarahuldavaid lähisuhteid.

5.1.3. Tänavaelu kui ainuvõimalus

Probleemi käsitlevates arutlustes on tehtud ettepanekuid eristada mõisteid: “tänavalapsed” ja “lapsed tänaval”. Viimasel ajal on neid kaht terminit mitte juhuslikkusele vaid sisulisele käsitlusele toetudes erinevates erialastes käsitlustes ka

eristama hakatud (vt Eik 1998, Korp 1998). Järgnevalt vaatlen, kas ja kuidas omavad need mõisted sisulist erinevust küsitlusele vastanud inimeste teadvuses.

Seda, kas sellistel lastel on üldse kodu, säilinud suhted vanemate/hooldajate – perega, käsitleb 86% (n=80) vastajatest. Selgub, et 14% (n=13) vastajatest on tänavalapse tähenduse defineerimisel pidanud olulisemaks käsitleda mingeid muid iseloomustavaid tunnuseid/tegureid, nagu näiteks nende laste emotsionaalset arengut, enesehinnangut, tegevust tänaval jms.

Olukorda, kus tänavaelu võib olla ainuvõimaluseks, nimetas 51% (n=48) vastajatest. Neist vaid kaks vastajat teadvustavad (st on eraldi märkinud) olukorra, kus laps võib tänavatingimustes elada seetõttu, et kogu pere on jäänud kodutuks:

“ Sellistel lastel sageli puudub kodu – nad ööbivad kas üksi või kogu perega juhuslikes ööbimispaikades (mahajäetud, lagunened hooned, keldrid, trepikojad)” (vastaja 90).

“Noorsoopolitsei puuduvad andmed järgnevate tänavalaste kategooriate kohta:

- 1. Vanemliku hoolitsuseta ja kodutud lapsed tänaval (vanemad puuduvad);*
- 2. Lapsed, kes elavad tänaval koos oma perekondadega” (vastaja 37).*

Huvitav on seejuures ka asjaolu, et mõlemate eelpooltoodud määratluste autorid on ametilt noorsoopolitseinikud. Ehkki põhjalike järelduste tegemiseks oleks siinkohal vaja enam sihtsuunitlusega uurimismaterjali, on fakt, et just selle ameti esindajad on sellisele võimalusele eraldi tähelepanu juhtinud, märkimisväärne ometi.

Enamasti tähendab tänavaelu kui ainuvõimalus lahtiseletatuna vastajate jaoks olukorda, kus lapsel ei olegi lähedasi või on nendega sidemed katkenud.

“...kellel pole kodu/kohta, kuhu minna ning kes ei oma ka sugulasi ega kontakte bioloogiliste vanematega. On teada lastest, kelle vanemad on Venemaale lahkunud ning seetõttu just sellisesse olukorda sattunud” (vastaja 92).

Eelpooltoodust lähtub, et sisuliselt eristavad vastajad:

- lapsi tänaval ehk selliseid lapsi, kes veedavad enamuse oma ajast tänaval. Seejuures on neil säilinud sidemed-suhted oma perega, seega on neil tahtmise või vajaduse korral võimalik minna vanematekoju magama, saada muud tuge.
- lapsi, kes on kaotanud kontakti oma vanematega. Nende ainukeseks koduks ning toimetulekuressursiks on tänav.

Tulles tagasi erinevaid sisulisi kirjeldusi määratlevate mõistete kasutamise juurde, peab tõdema, et selles mõttes teadlik mõistekasutus veel laialt levinud ei ole. Vaid 4 vastajat on pidanud oluliseks rõhutada, et selguse mõttes oleks otstarbekas eristada mõisteid "tänavalaps" ning "laps tänaval". Vastajate põhjendused on erinevad, peegeldades nende isiklikke assotsiatsioone, aga ka kogemusi kohalikust reaalsusest:

"Kohilas on lapsi, kes hulguvad, kuid kel on siiski kodu olemas. Siin piirkonnas pole lapsi, kes mahuks mõiste tänavalaps alla" (vastaja 5).

"Minu jaoks on "tänavalaps" see, kes on sunnitud elama tänaval. Reeglina tal ei ole kodu, ei käi koolis, ei suhtle oma bioloogiliste või kasuvanematega isegi siis, kui need on olemas. Ma kaldun arvama, et selliseid lapsi ei ole palju. Küll on aga minu jaoks olemas mõiste "lapsed tänaval". Selle alla mahuvad need, kes üldjuhul omavad kodu ja vanemaid. Elavad kodus, kuid enamuse ajast veedavad mööda tänavaid hulkudes ja neid on tõesti palju" (vastaja 64).

"Selliseid lapsi võiks nimetada kuidagi teisiti, näiteks kodutud lapsed vms, kuna meie kliimas tänaval elada ei ole võimalik" (vastaja 1).

5.1.4. Tegevus tänavail

Seda, millega tänavalapsed oma aega sisustavad, millega nad tänaval tegelevad, kirjeldati kokku 45%-s (n=42) vastustes. Seejuures nimetati kõige sagedamini (n=20) hulkurlust.

"Need on noored, kes paslevad sihitult ja tegevusetult tänavail..." (vastaja 48).

"Selliste laste päeva sisuks on ühest kohast teise jõlkumine, ilma kindla eesmärgita" (vastaja 50).

Ühelt poolt võib vastajatega nõustuda, et tänavatingimustes elades on lapsel piisavalt palju aega, millest osa ta kindlasti sihitult ringi hulkudes veedab. Samas usun, et sihitult jõlkumisena võib lapse tegevus näida kõrvaltvaatajale, tegelikkuses on tänavalapsel aga “omad asjad ajada”. Ning ilmselt on need eesmärgistatud tegevused enamasti seotud raha teenimise võimalustega. “Ellujäämismaailmas” toime tulemise karmidest reeglitest annab tunnistust ühe vastaja kirjeldus:

“Enamasti on nad suhteliselt pealetükkivad” (vastaja 17).

Pealetükkiv ning järjekindel tegutsemine on ilmselt ka põhiliseks soodustavaks asjaoluks, mis tänavatingimustes raha teenida võimaldab. Võimalus saada raha ning seeläbi iseseisev olla on lapsele atraktiivne – paljudel juhtudel oluline põhjus, miks tänavale suundutakse.

“Väljakujunenud tänavalapse nädalateenistus võib olla 800 kuni 1500 krooni ja rohkem. See raha kulutatakse kiiresti, tavaliselt samal päeval” (vastaja 7).

Tänavalapse ühe võimaliku elatise teenimise viisina nimetatakse küllalt sageli (n=12) ka kerjamist.

On nimetatud ka kõikvõimalike tööde otsingut, mis on täiesti mõistetav, arvestades, et tihti toidavad lapsed oma teenitud rahaga ka veel vanemaid, õdesid-vendi. Milliseid töid on küsimusele vastajad välja toonud? Enamasti piirduakse küll üldise määratlusega: “erinevaid”, “kõikvõimalikke”. On aga ka konkreetseid näiteid. Üks küsitletutest on Tallinnas, Lasnamäe turul märganud lapsi öösiti kaste tõstmas, lund rookimas. On kirjeldatud ka olukorda Maardus:

“9-14-aastased vene rahvusest lapsed käivad turul toitu norimas ja tööd-teenust pakkumas, olles valmis näiteks tallu appi tulema, kui vaid dokumente ei nõutaks” (vastaja 83).

Elatise teenimist tagavaid tööotsi pole alaealistel aga sugugi lihtne leida, mõnikord takistavad seda ka lapse/noore isiksuseomadused või väljakujunenud probleemkäitumine. Tänavalapsi seostatakse ka ebaseaduslike tegevustega nagu kuritegevus (eriti varastamine), prostitutsioon.

“See on laps, kes elab väljaspool ühiskonnas aktsepteeritavaid reegleid, “norme” kehtestavast ning nendele vastamist nõudvast maailmast – ta elab ellu jäämismaailmas” (vastaja 9).

Kuritegelikkuse ja tänavalaste seostamisel leiab kõige sagedamini (n=13) nimetamist varastamine, seda ka mõne täiskasvanu või grupi surve all ning seejärel nende asjadega äritsemine.

Kuivõrd politsei tööjuhendile vastavalt registreeritakse andmepanka vaid need alaealised, kes on sooritanud õigusrikkumise, on eelpoolnimetatud tegevused ka põhilised põhjused, millega sellised lapsed politsei huviorbiiti satuvad – kindla õpi-ja töökoha puudumise, hooldamatuse või sotsiaalse tõrjutuse pärast neid lapsi politsei andmepanka lülitada ei ole seaduslikku alust. Küll võiks aga mingisugune riskirühma kuuluvaid lapsi registreeriv andmebaas eksisteerida, seda kasvõi ennetava töö juurutamise eesmärgil.

Nagu ka eelpooltoodust lähtub, on terve hulk vägagi erinevaid võimalusi oma aja sisustamiseks tänaval – kurva reaalsuse võtab kokku ühe vastaja mõte:

“Enamasti ei ole neil lastel peale tänavaelu mingit kindlat tegevust...” (vastaja 24).

5.1.5. Sõltuvusainete tarvitamine

Eelneva faktori raames juba analüüsisin mõningaid riskikäitumisi. Üheks sotsialiseerumisprotsessi häirimise indikaatoriks on aga probleemkäitumine. Seejuures võib olulise osa probleemkäitumisega seotust koondada märksõnade “sõltuvusainete tarvitamine” alla. Küsimusele vastanutest seostub tänavalaps sõltuvusainete tarvitamise või potentsiaalse ohuga sellesse kaasatud saada aga vaid 13% - 1 (n=12).

“Tänav on ka ohupiirkonnaks, sest tänavale hulkuma sattunud last ohustab muuhulgas kauplemine narkootikumidega” (vastaja 88).

Täpselt pooltes vastustes (n=6) nimetataksegi sõltuvuse kujunemise allikana narkootikumide tarvitamist. Tõenäoliselt on aga Eesti tingimustes narkootikumide tarvitamine siiski vähesemal määral levinud kui näiteks toksikomaania. Nii mõnedki vastajad näevad, tuginedes ilmselt reaalsele kontaktidele selliste lastega, aga probleemi laiahaardelisemalt:

“Sõltuvushäire olemasolu on tänavalaste juures tavaline. Levinud on suitsetamine, liiminoosutamine, alkoholi ja/või narkootikumide tarvitamine. Regulaarne joobes viibimine toob peale otseste närvisüsteemi kahjustuste kaasa ka suurenenud riski sattuda õnnetustesse või vägivalda ohvriks” (vastaja 11).

Senini olen tänavaelu vaadelnud võimaliku sõltuvusainete kasutamisele ergutava tegurina. Sõltuvusainete kasutamise ja tänavaelu vaheline seos võib aga ka selles ilmneda, et laps või nooruk suundub tänavale juba väljakujunenud uimastisõltuvuse tõttu:

“Lapsed ja noorukid, kes on alkoholi- või uimastisõltuvuses. Kodus nad sellega tegeleda ei saa ja seetõttu kogunevad nad tänavatele” (vastaja 72).

Sõltuvusainete kasutamise võimaliku põhjusena leiavad nimetamist ka tänavaeluga kaasnev emotsionaalne rahuldatus, mida uimastite kasutamine (vähemalt teatud perioodiks) näiliselt muuta suudab.

5.1.6. Vanus

Seda, millised on inimeste kujutlused/arusaamad tänavalapse vanusest, on eriti huvitav teada saada, kuivõrd uurimuse aluseks olev mõiste juba iseenesest sisaldab sõna "laps".

Vanuse küsimust käsitles oma vastuses vaid 19% küsitletutest (n=18). Neist enamus (n=13) määratles seejuures, et tänavalapse näol on tegu alaealise, st kuni 18-aastase lapsega.

Huvitav oli tõdeda, et samas oli mõnede vastajate määratlus sellest, millises vanuses isikust "tänavalapse" puhul jutt käib, vägagi konkreetne, nimetades ka vanuse alammäära:

“Vanus kõigub kusagil 5-20-nda eluaastani” (vastaja59).

“Ta on vanuses 7-8 kuni täiskasvanuks saamiseni” (vastaja 37).

Mõnel juhul arutleti, kas 16-18-aastast enam “lapseks” saab nimetada, mis on otsene vihje sellele, et ehkki probleemi sihtgruppi määratlev termin sisaldab sõna "laps" ning seadusandlus toetab arusaama lapsest kui alla 18-aastasest isikust, seostub tavateadvuses probleem sisuliselt nii laste kui noortega.

Lisaks eelpooltoodule olgu siinkohal ära nimetatud järgmised, vaid üksikutes vastustes käsitlemist leidnud tänavalapse tähendust avavad faktorid:

- **Tänavalapsed: tähenduse erinevus linna- ja maakeskkonnas.**

Kaks vastajat olid juhtinud tähelepanu sellele, et mõiste “tänavalaps” kasutamine nii (suur)linna kui alevike/külade tingimustes ei ole päris õige, kuna probleemi ilmnemiseks on seal täiesti erinevad tingimused.

“Sest Eesti oludes on maal (Võrumaal) ja linnas (Tallinnas) tänavalapsel erinev tähendus” (vastaja 30).

“Peab olema TÄNAV. Külas seda eriti olla ei saa, maal ka. Küll aga asulas, alevikus, linnades” (vastaja 4).

Kõnealune aspekt kinnitab juba eelnevalt nimetatud üldist tendentsi: nähtuse iseloom on piirkonniti erinev.

- Mõned vastajad on kirjeldanud **tänavaelu mõju lapse kui isiksuse arengule**:

“Tänavaeluga kaasnevad kognitiivsed muutused. Kuna tänavalapsel puuduvad eeskujud prosotsiaalsete oskuste õppimiseks, siis süveneb nende oskuste defitsiit ja arenevad manipuleerimis- ja otseselt kriminaalsed oskused. Väärtussüsteemis tõuseb esiplaanile jõud ja tarbimine, kujunevad antisotsiaalsed hoiakud” (vastaja 13).

5.1.7. Tähenduste omistamisest uurimuse tulemustele toetudes

Analüüsidest vastajate isiklike definitsioone mõistele “tänavalaps”, võib täheldada teatud negatiivse/tõrjuva varjundiga suhtumise väljendamist. Näiteks võidakse tänavalaste kirjeldamisel piirduda nende seostamisega vaid ühiskondlikult taunitud tegevustega:

“Tänaval kohtub ta teiste omasugustega ja kuna nad ei ole veel oma vanuse ja teadmiste vähesuse tõttu võimelised iseseisvaks eluks, tekivad neil väärastunud ettekujutused normaalsest elust. Neil areneb tugevalt enese alahoiuinstinkt, mis sunnibki neid varastama, kerjama jne” (vastaja 27).

Vastused kirjeldavad, et tänavalapseks olemine ning tänavatingimustes kogetu avaldab lapse isiksusele sellist mõju, et see laps on ühiskonna jaoks sisuliselt kadunud:

“Tänavalaps kriminaliseerub, omandab kuritegelikule subkultuurile iseloomuliku mõtteviisi, reeglistiku, argoo ja normid. Seega kujutab tänavalaste suur arv endast ohtu ühiskonnale. Lapsed kasvavad suureks ja omandatud parasitise või kriminaalse toimetulekuviisi tõttu jätkavad nad elamist teiste arvel, olles ise võimetud looma väärtusi” (vastaja 8).

Tähelepanuväärne ning omapärane, siinkirjutaja arvates ehk aga liialt äärmuslik on ühe vastaja käsitlus “positiivsetest” ja “negatiivsetest” tänavalastest. Selle kohaselt on “positiivsed tänavalapsed” sõbralikud, enam-vähem ühe-ealised lapsed, kellel on oma mängud tänaval, nad ei ole ohus ega ka ohtlikud. “Positiivsetel tänavalastel” on oma romantika, seiklusjanu.

Seevastu “negatiivsed tänavalapsed” on need, kellel on probleemid kodus, koolis. Nad otsivad väljundeid tänaval, sealsamas ähvardavad neid ka ohud (alkohol, tubakas, narkootikumid) ja nad võivad olla, muutuda ise ohtlikuks kaasinimestele.

Kahtlemata sunnib elu tänavatingimustes lapsi tegevustele, mis ühiskonna moraalireeglite kohaselt heakskiitu ei leia. Seejuures ei tohiks aga unustada, et ühiskonna arusaamad normikäitumisest ongi väljakujunenud nn keskmisi järgides ning ütlevad väga vähe ekstreemsituatsioonides toimetuleku kohta. Seetõttu on küll oluline teadvustada tänavaeluviisiga kaasnevaid riske ja ohte, seda eeskätt aga sellistele lastele suunatud sotsiaaltöö juurutamise ning lapse isikliku arengu toetamise eesmärgil, püüdes teadlikult hoiduda stigmatiseerimisest ning sellistele lastele negatiivsete iseloomulikele tunnuste omistamisest.

5.2. Ankeetküsitluse "Tänavalastele suunatud sotsiaaltöö " analüüs

Käesolev uurimus kaasab nii kvalitatiivset kui kvantitatiivset meetodit. Alljärgnevas arutelus olen avatud küsimuste (küsimused 1_2,2,3,8,9,10,14, vt. lisa 8) vastuste analüüsis vastajate ideid grupeerinud teatud teemavaldkondade või tegevuse sisu/eesmärkide alusel. Kinniste küsimuste (küsimused 1_1,4,5,6,7,11,12,13_1,13_2, ibd.) osas on andmeanalüüs valdavalt teostatud programmiga SPSS, kusjuures põhiliselt on kasutatud rist- ehk sagedustabelitel baseeruvat analüüsi. Kuivõrd enamuse kinniste küsimuste puhul oli vastajaile pakutud võimalust täiendavaks aruteluks vabas vormis ning suur hulk inimesi oli seda ka teinud, kasutati siingi sisulist analüüsi.

5.2.1. Uuritava kontingendi analüüs

Antud uurimus viidi läbi perioodil oktoober 1999 – aprill 2000 ning empiirilise materjali objektiks on tänavalastele suunatud sotsiaaltöö neljas Eesti linnas: Tallinnas, Pärnus, Tartus ja Narvas.

Võttes arvesse tänavalaste temaatika mõnevõrra ülepaistunud käsitlemist tänases Eestis ning sellest tulenevat teatavat sensitiivsust ning isegi võimalikku vastumeelsust ankeetküsitlusele vastamisel, lisasin ankeedile uurimistöo tausta ja eesmärgi selgitava detailse kaaskirja. Viimane kandis ka eesmärgi tagada vastajate informeeritud nõusolek.

Lähtudes sellest, et tänavalastega tehtavat tööd puudutava info levik on senini olnud suhteliselt juhuslik ja kaootiline ning vältimaks vastajate ringi piiramist puhtteadmusest, levitati ankeetküsitlust väga laialdaselt, pöördudes kaaskirjas ühtlasi üleskutsega levitada ankeeti kõigile, kes antud sihtgrupiga töötavad. Just viimatinimetatud silmas pidades on raske määratleda täpset laiali jaotatud ankeetide arvu, ligikaudsete hinnangute alusel saadeti elektronposti ja posti teel välja ning jaotati erinevatel konverentsidel, nõupidamistel kokku 170 ankeeti.

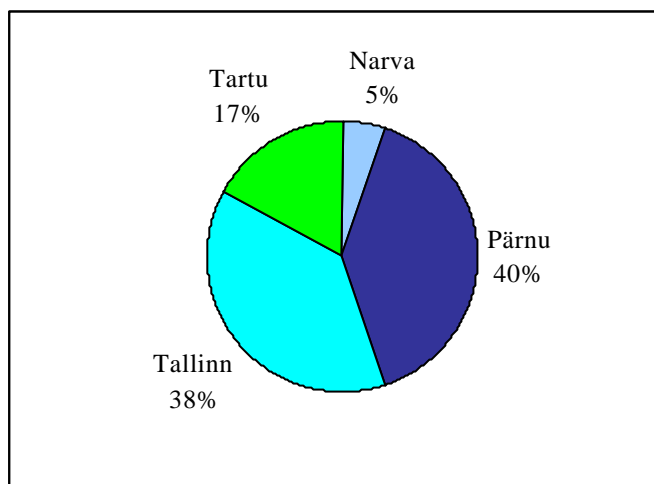
Ühelt poolt on sedavõrd suur arv tingitud sellest, et vastuste mittesaabumisel tähtjaks saadeti ühele potentsiaalsele vastajale ankeeti mitmeid kanaleid kasutades, aga ka sellest, et näiteks konverentsil “Laps ja vägivald” jaotati osaleja tööpiirkonnast lähtumata laiali 60 ankeeti, eesmärgiga teavitada laiemaid sihtgrupe tänavalaste teemalise uurimuse läbiviimisest.

Käesolevas analüüsis on arvesse võetud 64 vastaja ankeetid. Seejuures on oluline märkida, et kokku laekus 67 ankeeti, milledest kolm kõrvaldasin analüüsist seetõttu, et tegu oli uurimisobjekti väliste vastajatega.

Väljasaadetud ja laekunud ankeetide suhtarvu põhjal peaks vastamise protsenti pidama ebarahuldavaks. Ometi antud uurimuse puhul sedavõrd üheseid järeldusi teha ei saa, kuna ankeeti levitati võimalikult laialdaselt selleks, et jõuda võimalikult suure hulga tänavalastega töötavate organisatsioonideni. Samas

peab arvestama, et tegu on suhteliselt spetsiifilise sotsiaaltöö tegijate grupiga, mis ei ole tänases Eestis väga arvukas.

Joonis 2 annab ülevaate uuritava kontingendi jaotumisest piirkonniti.

Joonis 2. Uuritava kontingendi geograafiline jaotumine %-des

Eelpooltoodud joonis illustreerib ilmekalt tasakaalutust vastajate kogugrupis nende geograafilisest jaotuvusest lähtudes. Tallinna puhul on suure vastajate osakaalu 38% (n=24) tinginud ilmselt nii probleemi ilmnemise teravaim iseloom kui ka selle leevendamiseks elukutsutud sotsiaaltöö suhteliselt laiemad võimalused. Samas oli koguni 40% (n=26) vastajatest Pärnust, mille puhul võib sedavõrd aktiivset reageerimist stimuleeriva tegurina välja tuua paari sealse tänavalaste probleemiga tegelemist väärtustava inimese aktiivset tegutsemist info levitamisel ning potentsiaalsete vastajate motiveerimisel.

Kuivõrd eelnevalt puudus usaldusväärset kompaktne informatsioon ühes või teises uurimisobjektiks valitud linnas tehtava tänavalastele suunatud töö ulatuse kohta, olin uurimuse andmeanalüüsi alustamisel avatud erinevatele lähenemistele uuritava kontingendi võimaliku jaotuvuse ning nende alusel moodustavate kogumite osas. Uurimuse läbiviimise käigus sai selgeks, et Narva osas ei õnnestu representatiivset kogumit koostada, kuna nii ankeetküsitlus kui andmeanalüüs oli planeeritud eestikeelsena, mis aga ei ole sobiv sealseid olusid arvestades. Nii on Narvast laekunud vastused, mis moodustasid kokku 5% (n=3) uuritavate kogugrupist, analüüsi lisatud kui üldises plaanis probleemi käsitlust täiendav materjal.

Tänavalastega tehtava töö koostöövõrgustik peab efektiivsuse tagamiseks kaasama erinevaid osapooli. On hea meel tõdeda, et ankeedi vastavale küsimusele vastanud **inimeste grupp (n=63) on väga mitmekülgne, sisaldades kõiki neid, kes tänavalaste olukorra parandamiseks tegutsevasse ametnikevõrgustikku kaasatud peaksid olema**: mittetulundusühingute (n=20) ja hoolekandetasutuste

(n=11) töötajad, kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajad (n=16), noorsoopolitseinikud (n=5) jt. Järgnev tabel annab ülevaate neist organisatsioonidest, kus vastajad töötavad.

Tabel 2. Uuritavate jaotuvus organisatsioonide alusel % -des

Organisatsiooni tüüp	%
Mittetulundusühing	32
Kohaliku omavalitsuse sotsiaalhoolekande osakond	25
Hoolekandeaustus	18
Politseiprefektuur	8
Haridusasutus	10
Muu	8

Eelpooltoodule tuginedes võib püüda identifitseerida teatud seoseid uurimusele vastajate jaotuvuses organisatsioonide alusel ning selle vahel, kui palju üks või teine osapool oma igapäevatoos probleemiga kokku puutub. Üheseid seoseid ilma sihtsuunitluseta uurimusega kahtlemata välja tuua ei saa, ühe tendentsina peab aga tõdema, et mittetulundusühingud on erinevate projektide elluviimise läbi üheks olulisemaks osapooliks küll. Oluline roll tänavalaste olukorra parandamisel on kindlasti ka kohalike omavalitsuste lastekaitsetöötajatel, kes eeskätt just sotsiaalabi vahendajatena lapse probleemide leevendamisel abiks saavad olla. Politsei puutub selliste lastega peaausjalikult kokku tänavareidide käigus, ka igapäevase patrullimise tulemusena on laste isikud ja tegevuspiirkond neile enamasti teada.

Kuivõrd tänavalastega tehtavas töös on kogu maailmas suur roll vabatahtlikel, paluti vastajatel muuhulgas (küsimus 13_1) määratleda, kas tegutsetakse palgalistel või vabatahtlikel alustel. Sellele küsimusele jättis vastamata kokku 4 inimest (6%).

Kokkuvõtlikult võib välja tuua, et enamuse ehk 78% (n=47) vastajatest on oma organisatsioonis palgalised töötajad, samal ajal kui 22% (n=13) teeb seda tööd vabatahtlikel alustel. Püüdes määratleda sellise tendentsi kujunemise võimalikke põhjuseid ankeedile vastanute grupis, võib see ühelt poolt olla tingitud näiteks sellest, et kuivõrd enamikes organisatsioonides (sh mittetulundusühingutes) avab saabunud posti palgaline töötaja, täitis ta ise ka ankeedi. Teisalt tuleneb selline suhe vabatahtlike ja palgaliste töötajate vahel uuritavate kontingendis ilmselt sellest, et enamuse vastajaid on seotud avaliku sektori asutustega (märkus: kuivõrd hoolekandeaustusete puhul ei ole vastajad määratlenud, kas tegu on avaliku või eraõigusliku asutusega, ei ole siinkohal küsimusest 12 tulenevalt kahjuks võimalik määratleda vastajate täpset jaotuvust avaliku ja erasektori asutustes töötamise alusel).

Tabel 3. Uuritavate jaotumine vabatahtlikeks ja palgalisteks töötajateks geograafilise päritolu alusel % -des

	Vabatahtlikud töötajad	Palgalised töötajad
Tallinn	23	43
Teised linnad	77	58

Kokku	100 (n=13)	100 (n=47)
--------------	------------	------------

Tabelis 3 toodud andmete alusel on huvitav tõdeda vastavate osakaalude sedavõrd suurt erinevust Tallinnast ja teistest linnadest pärit vastajate vahel. Ilmselt on vastajate sellise jaotumise tingitud juhuslikkusest, mistõttu on raske öelda, kas antud jaotuvus võiks olla tähendusväärne Eestis tänavalastega tehtava töö osas üldiselt.

Küsimuste 12 ja 13_1 (esimesega selgitati, kas vastaja on vabatahtlik või palgeline töötaja ning teisega seda, millist tüüpi organisatsioonis ta tegutseb) risttabeli analüüsist selgub, et valdav enamus ehk 92% (n=12) vabatahtlikel alustel töötavatest isikutest on rakendust leidnud mõnes mittetulundusühingus - vaid 1 vastaja oli nimetanud, et abistab vabatahtlikuna hoolekandeesutuses. Selline tendents on ka igati ootuspärane.

Ehkki teiste sotsiaaltöö valdkonnas elluviidud uurimuste taustal võib uuritav kontingent esialgu suhteliselt väike tunduda, on oluline rõhutada, et tegu on ühega esimestest empiirilistest uurimustest tänavalaste teemal Eestis, mistõttu annab siiski väärtuslikku informatsiooni probleemist sellega oma igapäevatoos kokku puutuvate inimeste arvamuste näol.

5.2.2. Töö sihtgruppi määratlev mõistekasutus

Eelnevalt olen põhjendanud mõistete tähenduse uurimise kasutegurit praktilise töö tõhustamise võimalustest lähtuvalt. Ent mida arvavad definitsioonide määratlemise vajalikkusest praktilise töö tegijad? Järgnevalt selgitangi praktikute seisukohti 1. küsimuse (vt.lisa 8) vastustele toetudes.

Kahtlemata on hea meel tõdeda, et 71% (n=45), s.o. **enamus vastajatest peab selguse huvides oluliseks mõistete defineerimist ka tänavalaste probleemi valdkonnas**, teadvustades seda kui kaudselt soodustavat tegurit laste olukorra parandamisel.

Käesoleva vastusevariandi valinutel paluti ühtlasi määratleda need mõisted, mis nende arvates võiksid laiemal kasutusala leida, paludes samas pakkuda ka mõiste võimaliku tähenduse.

Kõige sagedamini ehk 57%-l vastustest (n=36) nimetatakse tänavalast, viidates tähenduse osas täna Eestis kõige laiemalt levinud definitsioonile (Euroopa Nõukogu 1994). Nii on vastajad välja toonud hulga sellise lapse olukorda iseloomustavaid tegureid: kodune olukord, suhted vanematega, piiratud arenguvõimalused jms.

Mitmetes vastustes rõhutakse mõiste tänavalaps defineerimisel ohtudele, millele laps on avatud:

"... keda omakasu eesmärgil kasutavad ära alkohoolikud, kurjategijad, perverdid, pederastid..." (vastaja 21).

Eelneva tsitaadi ning laiemalt mõistete kasutuse ja defineerimise arutelu taustal tahaksin eraldi tähelepanu juhtida vastajate keelekasutusele – vastustes kajastuvad mitmed väljendid, mis on ilmselt levinud ka nende vastajate töö-alase sihtgrupi, tänavalaste, hulgas.

Sama vastaja kirjeldab tänavalast kui tagaetatavat – tema eksimuste või eluviisi tõttu otsivad teda taga politsei, kambakaaslased, võlanõudjad, ehk ka kool ja kodu...

Samas on suhteliselt palju vastuseid, mis määratlevad lapse olukorra, viidates üldiselt tema kasvukeskkonna ebasobivusele. Näiteks järgmine:

"Lapsed, kelle normaalseks arenguks ja eluks vajalikud põhivajadused (füsioloogilised, turvalisuse vajadus, emotsionaalsed lähisuhted jne.) on rahuldamata või ebapiisavalt rahuldatud." (vastaja 14).

34% (n=21) vastajatest pooldab koondmõistena terminit vanemliku hoolitsuseta laps. Vastajad peavad oluliseks, et antud koondab lastekaitsetöö erinevaid sihtgruppe, keda iseloomustavad teatud ühised vajadused:

"Arvan, et ühisosaks on: laps, kes ei leia turvalisust kodus ja on seetõttu sunnitud otsima seda mujalt – teistest institutsioonidest, tänavalt" (vastaja 48).

Nii mahuvad antud mõiste alla **eestkoste lapsed, kasupere lapsed, lastekodusse paigutatud lapsed jt.**

Eestis on palju juttu olnud terminite tänavalaps ja **laps tänaval** kasutamisest – nende eristamise olulisusest. Nende kahe mõiste paralleelse kasutuse võimalike poolt-ja vastuargumentide üle on käesoleva töö eelnevates peatükkides juba põhjalikult arutletud, mitmete vastajate arvamus selles osas võiks kokkuvõtlikult kõlada umbes nii:

"Arvan, et Eesti tingimustes pole mõtet eristada tänavalapsi ja lapsi tänaval. Niikuinii räägitakse tänavalastest" (vastaja 40).

Siiski on neljandik vastajatest (n=16) ühena pakutud terminitest nimetanud last tänaval – last, kellel on vanem(ad) ja kodu, aga kes teatud põhjustel teatud aja eelistab elada või on sunnitud elama tänaval.

Teised antud küsimuse vastustes nimetatud terminid on vaid üksikute vastajate poolt ära märkimist leidnud, olgu mõistete variatiivsuse näitlikustamiseks mõned neist siiski siinkohal nimetatud: **sõltuvushäirega laps, alaealine õigusrikkuja, koolikohustuse mittetäitja, (potentsiaalne) riskirühma laps jt.**

Olles eelnevalt arutlenud ühtsete mõistete juurutamise olulisuse üle üldiselt, tahan järgnevalt esile tuua veel ühe mõistetega seonduva probleemi - **ametliku mõistekasutuse mittevastavuse sisulises**

probleemikäsitluses levinud mõistetele ja definitsioonidele. Spetsialiste kaasavates töötubades ja diskussioonides arutletakse võimaluste üle leida lahendusi tänavalaste probleemile. Võttes aga aluseks riikliku statistika, mille eesmärgiks peaks olema riigi lastekaitse olukorra kirjeldamine, siis sealses aruandluses lastekaitse valdkonnas vastavat sihtgruppi ei kajastu.

"Statistikaameti aastaaruandes Vanemliku hoolitsuseta lapsed on kasutusel järgmised mõisted: aruandeaastal arvele võetud laps; aruandeaastal paigutatud laps (varjupaika, perekonda, laste hoolekandeaustusse, bioloogilisse perre); peres kasvatada olnud laps (eestkostel, hooldamisel); lapsendatud laps; laps, kelle vanematelt on kohus vanema õigused ära võtnud" (vastaja 6).

"Tallinna Sotsiaal- ja Tervishoiuamet on oma aruannetes kasutanud järgmisi mõisteid: õigusrikkuja; koolikohustuse mittetäitja; sõltuvushäirega laps; hulkur; kerjus; vägivalla ohver; leidlaps" (vastaja 6).

Eelpooltoodud kaks vastust (seejuures veel ühelt vastajalt!) on heaks näiteks mõistetemaastikul valitsevast mitmekesisusest ... või hoopis segadusest.

Uurisn ka vastajate töövaldkonna ametlikus aruandluses esinevate mõistete kohta. Avatud küsimuse vastuseid analüüsid pöörasin põhitähelepanu mõistetele vanemliku hoolitsuseta laps ja tänavalaps. Need kaks mõistet said välja valitud seetõttu, et esimene neist esindab ka riiklikus statistikas kajastuvat sihtgruppi ning on mitmetes levinud käsitlustes laiemas mõttes grupiks, kelle hulka kuuluvad ka tänavalapsed (vt. Leppiman, Enn 1998b, 74). Mõiste tänavalaps on aga keskseks mõisteks minu uurimistöös.

Kokku on vastajatest 32% (n=20) märkinud, et nende töövaldkonna ametlikus aruandluses leiab kasutamist mõiste tänavalaps, kusjuures siinkohal ei ilmne olulisi erinevusi vastustes vastaja tööorganisatsioonist lähtuvalt. Ehkki praegu levinud lastekaitsealase statistika kategooriate alusel oleks võinud eeldada, et just kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajate vastustes ei leia antud mõiste töövaldkonna ametliku osana nimetamist, see kinnitust ei leidnud. Võimalikuks põhjuseks võib samas olla ka erinev tõlgendus "ametlikust aruandlusest".

Mõistega vanemliku hoolitsuseta laps seondult ilmneb suur erinevus mittetulundusühingutest vastajate ning kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajatest vastajate vahel. Kõigist neist, kes seda mõistet üldse nimetasid (n=28, mis moodustab 45% vastajate kogurühmist) moodustasid 81% (n=13) kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajad, mis annab selget tunnistust sellest, et antud mõiste on laialdaselt levinud just avaliku sektori poolt teostatud sotsiaaltööd kajastavas statistikas. Seevastu mittetulundusühingutes töötavatest inimestest kasutab seda mõistet oma töövaldkonna ametlikus aruandluses vaid 15% (n=3).

Vastajate töövaldkonna ametlikus aruandluses kajastuvad veel mõisted: **eestkoste alaealine, probleemne laps, erivajadustega laps, riskipere laps** koolikohustuse mittetäitja, alaealine õigusrikkuja jpm.

Eelpooltoodud arutelu on autori arvates piisavalt mõtlemapanev, teadvustamaks mõistete korrastamise vajadust. Siiski ei saa jätta tähelepanuta, et 29% (n=18) ehk **ligikaudu kolmandik vastajatest leiab, et "see, millist mõistet kasutatakse, ei oma nende laste olukorra parandamise seisukohast mingit tähtsust ning ei pea seega oluliseks erilise tähelepanu pööramist mõiste defineerimisele"** (küsimus 1). Pääaegu kolmandik vastajatest on märkimisväärne hulk ning ületab tunduvalt määra, mida käesoleva töö autor eelnevalt hinnata oleks osanud (sellist seisukohta oleksin eeldanud ehk ligikaudu kuni 10% -l vastajatest). Seetõttu ei olnud ankeeti lisatud täiendavat küsimust, mis oleks võimaldanud lähemalt uurida ka vastajate argumente oma seisukoha osas.

Kokkuvõtteks võib öelda, et üldiselt lähenevad vastajad probleemile mitmekülgsest, väärtustades teoreetilist uurimust tänavalaste valdkonnas kui võimalust toetada praktilist tegevust, igapäevast tööd tänavalastega.

5.2.3. Tänavalastega tehtav töö: peamised meetodid ja probleemilahenduslikud võimalused

Selgitamaks, millised on põhilised tänavalaste toimetulekut ja elukvaliteedi muutust võimaldavad väljundid Eesti lastekaitsetöös, uurisin ankeedi 4. ja 6. küsimuse (vt.lisa 8) toel vastajate organisatsioonide poolt pakutavate teenuste ja lapse elutingimuste parandamiseks ette võetud peamiste lahenduste kohta.

Küsimusele, milliseid tänavalastele suunatud teenuseid vastaja organisatsioon pakub (küsimus 4), oli vastamine 100% -line (n=64), mistõttu selles osas peaks järgnev analüüs andma põhjaliku ülevaate. 6.küsimuse osas oli vastamata jätmise protsent 3 (n=2).

Valdav enamus tehtavast tööst seisneb **nõustamises**, mida on esile toonud 81% (n=52) vastajatest. Teistest piirkondadest enam on nõustamine kättesaadav ilmselt Tallinnas, kuivõrd Tallinnast pärit vastajatest märgib oma organisatsiooni nõustamisteenuse pakkujana koguni 92% (n=22).

Vaadeldes nõustamist vastajate organisatsioonilisest kuuluvusest lähtuvalt (küsimuste 4_3 ja 12 ristanalüüs), on hea meel tõdeda, et omavalitsuse töötajad märgivad seda lausa 100% -liselt (n=16). Nõustamine peabki olema kohalike omavalitsuste lastekaitsetöötajate põhiülesandeks.

Oma organisatsiooni seniste klientide puhul toimunud lahendusi kokkuvõttes nimetab **nõustamisele suunamist** 75% (n=48) vastajatest. Nõustamisele suunamisega seondub igati positiivne tõdemus haridus- ja sotsiaaltöö valdkonna arenevast koostööst - ligikaudu 11% (n=5) ankeedile vastanud haridusasutuste töötajatest nimetab, et on oma kooli õpilasi nõustamisele suunanud. Loodetavasti suureneb kooli roll

lapse probleemide avastamisel ning nende lahendamiseks vajalike meetmete tarvitusele võtmisel tulevikus veelgi.

Kuna üldiselt on nõustamisele suunamist märkinud kaalukas osa vastajatest, võib järeldada, et nõustamisteenus on tänases Eestis suhteliselt laialdaselt levinud. Ent teenuse ulatuslik kättesaadavus ei pruugi veel kvaliteeti tähendada. Üks vastajatest on seda ka esile toonud, öeldes:

"Oleme ise püüdnud nõustada. Nõustamisele pole edasi suunanud, pole mõtet, sest need soovitusel on liiga sinisilmsed" (vastaja 23).

Kahjuks ei ole käesoleva uurimuse raames saadud informatsioonile tuginedes võimalik sihtgrupile suunatud nõustamise (ja tegelikult ka teiste, vastajate poolt pakutud teenuste) kvaliteeti adekvaatselt hinnata. Samas ei olnud see ka eesmärgiks, mistõttu jääb üle loota, et olemasolevate teenuste hindamine leiab põhjalikumat käsitlemist mõnes järgnevas tänavalaste probleemi uurimuses.

Ühe konkreetse abi vormina, mida organisatsioonidel tänavalastele pakkuda on, nimetab 58% (n=37) vastajatest **riideabi**. Enim võimalusi on selleks mittetulundusühingutel (39%, n=14), kohaliku omavalitsuse sotsiaalhoolekande osakond moodustab siinkohal koguni veerandiku (25%, n=9). Riideabi osutamist ei ole märkinud ükski ankeedile vastanud noorsoopolitseinikest (n=5), mis on ka igati ootuspärane.

Päevakeskusena tegutseb 39% (n=25) vastajate organisatsioonidest, kusjuures keskuse tegevuslikku sisu on vastajad kirjeldanud eelkõige järgmiste kaudu: klubiline tegevus (sh huvitegevuse pakkumise näol), grupitööd sotsiaalsete oskuste arendamiseks, õpiabi.

Päevasel ajal sisukat ajaveetmist võimaldavate päevakeskuste (seeläbi ka teatud järelevalve) olemasolu ning võimalikult lihtne juurdepääs neile on tänavalastega tehtavas töös asendamatu väärtusega.

Vähemasti samavõrd oluline on tagada lastele turvaline ööbimine. **Öömaja** olemasolu oma organisatsioonis märgib 31% (n=20) vastajatest. Kuivõrd nende kahe - turvaline lapse majutus ja päevane tegevuskeskkond - olemasolul on täiendavalt võimalik asuda tööle lapse sotsiaalse tugivõrgustikuga või asuda otsima alternatiive, loob see suuremaid eeldusi efektiivseks probleemilahenduseks.

Olles eelnevalt käsitlenud lastekaitseüsteemi võimalusi tänavalaste olukorra leevendamisel, ei saa probleemi lahendusvõimalustest rääkides tähelepanuta jätta järgmist hinnangut:

"Nõ halbu lapsi ei taha ei lastekodud ega kasupered" (vastaja 20).

Vastaja viitab otseselt sellele, et mitmed täna olemasolevad võimalused ei saa tänavalaste olukorra leevendamisel kõne alla tulla just hoiakute tõttu. Tänavalapsed on lastekaitse eriline sihtgrupp ning vajab seetõttu ka erilist lähenemisviisi ning erilist tähelepanu. Teatud arenguruumist tänavalaste olukorra leevendusvõimaluste osas räägib ka järgmine vastaja:

"Tänavalastele jäävad lõpuks, tõsi küll, üle vaid erikooli suunamine ja lastekodusse paigutamine" (vastaja 6).

Kaks nimetatut on küll teistegi vastajate poolt nimetamist leidnud, vastavalt 13% (n=8) ja 17% (n=11), samas on enamike vastajate nägemus tänavalapse olukorra muutmise võimalustest tunduvalt avaram, mis on kahtlemata rõõmustav. Teistest enam on esile toodud **lapse suunamist mõne mittetulundusühingu tegevustesse**, pakkumaks lapsele seeläbi võimalust arendavaks tegevuseks, abi õppimisel jms. Eraldi on päris mitmed vastajad välja toonud projekti Lapsele Oma Kodu tegevust ning selle raames **perenõustamise** läbiviimist.

Lapse elukorraldusega seonduvatest lahendustest on 6 vastajat (10%) märkinud lapse **paigutamist kasuperesse**, mõnel juhul ka **bioloogilisse peresse naasmist** või **tugipere leidmist**.

Mitmed vastajad on suutnud korraldada **haridustee jätkamise lapsele sobivas vormis** (tasandusklass vms) – lapse senist elustiili arvesse võttes on see ilmselt üheks suuremaks väljakutseks. Leian, et kui 11-aastane poiss päevagi koolis ei ole käinud, ei ole mõtet motiveerida teda esimesse klassi minema – talle tuleb leida alternatiivne õppimisvorm. Samas ei ole see kindlasti lihtne ülesanne.

Nimetatud on teisigi, väga raskesti saavutatavaid väljundeid nagu **lapsedamise korraldamine, töökoha leidmine**. Sellised tulemused saavutatavad üksnes pika-ajalise hoolikalt planeeritud tööprotsessi raames.

Ka eesmärgistatud ja hoolikalt planeeritud juhtumid võib siiski esile tulla teatud tagasilööke – selle eest ei ole kaitstud ükski töö, seda enam siis muutustöö, mida sotsiaaltöö oma olemuselt on. Probleemilahenduses on võtmeisikuks siiski klient:

"Tagasisidest niipalju, et kõigil juhtudel ei saa need juhtumid ka siis (kui õnnestub laps kokku viia erinevate spetsialistidega, Ü. Enn) positiivset lahendust, sest laps keeldub pakutavatest variantidest ja läheb tagasi sinna, kust ta tuli" (vastaja 33).

Kuna tegu on alaealistega, saab enamikel juhtudel siiski loodetavasti rakendada teatud kohustuslikkuse momenti, mõjutamaks last koostööle tema elutingimuste parandamisel.

Kokkuvõtteks võib öelda, et **vastajate poolt nimetamist leidnud suur hulk variante, mida neil töös seniste klientidega on õnnestunud rakendada, kinnitab tänavalastega tehtava töö metodoloogilist mitmekesisust**.

Arendamist vajavatest töövaldkondadest on hetkel teravaimaks vajaduseks tänavatöö, tagamaks võimalikult suure hulga tänavalastega kontakti saavutamise ja seeläbi nende juurdepääsu erinevatele teenustele, täiendavale toetusele. Uskudes, et selline protsess saab rakendada ning reaalseid tulemusi

omada vaid võrgustikutöömudeli liikmete ühise pingutuse läbi, on murettekitav, et vastuseks küsimusele, millised on olnud põhilised lahendused/ edasised sammud lapse elutingimuste parandamisel vastaja organisatsiooni seniste klientide osas, on **võrgustiku kaasamist juhtumi lahendamisse märkinud vaid 5 inimest (8%)**. Järgnevalt süüvimegi vastajate senistesse kogemustesse võrgustikutöös.

5.2.4. Võrgustikutööst

Järgnevalt selgitame 5. ja 7. küsimuse (vt.lisa 8) vastustele toetudes vastajate kogemusi võrgustikutöös: peamisi koostööpartnereid ning hinnangut koostöövõrgustikule oma linnas.

Täpsustamaks võrgustiku liikmete vahelisi koostöösuhteid, paluti vastajail nimetada kolm oma kõige sagedasemat koostööpartnerit (küsimus 5). Vastuses oli küll esitatud kolmekohaline avatud järjestusrida, samas ei olnud palutud nimetatud partnereid kuidagi omakorda reastada. Seega võib, kui üldse, teatud kaudseid järeldusi teha sellest, kui palju on üht või teist partnerit nimetatud esimesel real, eeldades, et esimesele reale on vastajad märkinud selle, kes esimesena meelde tuli – partneri, kellega kõige aktiivsemas koostöösuhtes ollakse. Samas peab aga siiski olema teadlik teistest võimalikest mõjutavatest teguritest siinkohal, näit. võib esimesena olla meenunud see, kellega kõige viimati koostööd tehti jm.

Esimene huvitav tõdemus vastuste analüüsis oli, et kui esimesel real oli puuduvate vastuste arv 1 (1,6%, mida loetakse ka käesoleva küsimuse vastamata jätmise osakaaluks, kuivõrd vastanuks loeti need, kus oli nimetatud vähemalt üks koostööpartner), siis teisel kohal oli see 2 (3,1%) ning kolmanda partneri oli määratlemata jätnud koguni 19 vastajat (29,7%). Sellest võib järeldada, et **peamiselt tehakse juhtumitöös koostööd 1-2 inimese või organisatsiooniga**.

Sagedaseima koostööpartneri kohta sain ühtekokku 170 vastust. Rühmadesse liigitatuna saab nii hea ülevaate sellest, kes on aktiivseimad tegijad tänavalastega tehtavas töös (tabel 4).

Tabel 4. Kõige sagedasem koostööpartner (küsimus 5) %-des

Koostööpartner	Arv	%
1. Kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja	43	68
2. (Noorsoo)politsei	39	62
3. Mittetulundusühing	21	34
4. Haridusasutus (kool)	21	34
5. Psühholoog	11	17
6. Lapse lähedased (pere, sugulased)	7	11
7. Turvakodu	7	11
8. Tervishoiuasutus (polikliinik, haigla)	7	11
9. Muu (sh kirik, alaealiste komisjon, hoolekandeaasutus, maavalitsuse sotsiaal- ja tervishoiuamet jt)	14	22

Kõige sagedamini nimetatakse partnerina kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajat (68%, n=43). Teisel kohal on **(noorsoo)politsei**, keda märgitakse põhilise koostööpartnerina 62%-l vastustest (n=39). Kuna politsei esindajad moodustasid uuritavate grupis vaid 8% (n=5) kõigist vastajatest, järeldub sellest, et tänavalastega tehtav töö teostub suuresti just politsei ning kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja ja mittetulundusühingute (kes kokku hõlmasid 57% vastajatest, vt Tabel 2) koostöös. **Järgnevad mittetulundusühingud ja haridusasutused (koolid)**, keda nimetatakse 21 korral (34%).

Üldiselt ei ilmne märkimisväärseid erinevusi koostöösuhete sageduses (küsimus 5) vastajate geograafilisest päritolust (küsimus 11) tulenevalt. Siiski tahan siinkohal rõhutada üht erilist asjaolu ja nimelt seda, **psühholoogi välja toomine sagedaseima koostööpartnerina seondub käesolevas uurimuses peaaesjalikult Pärnu vastajatega**. Kuna mitmed vastajad on seejuures maininud koostööd linna Psühholoogiateenistusega, võib oletada nimetatud teenistuse tegusa meeskonna mõju linna lastekaitsetööle üldiselt, aga ka tänavalastega tehtavale tööle Pärnu linnas.

Peamiste koostööpartnerite nimetamisel võis täheldada vastajate entusiasmi oma seniste kogemuste jagamisel: päris mitmed vastajad olid märkinud koostööpartneri vägagi konkreetselt, näit. mittetulundusühingu, kiriku koguduse vms nime, selgitanud mõne lausega ka koostöö sisu jms. Samas, paludes vastajaid anda hinnangut koostöövõrgustikule oma linnas, kohtame hoopis teistsugust tagasisidet. **Vastamata jätnute osakaal osutus kõrgeks: ligikaudu 19% (n=12) ei ole andnud hinnangut koostöövõrgustikule oma linnas**. Paraku ei ole olemasolevate andmete alusel võimalik üheselt määratleda sellise tendentsi põhjust – usun, et ühe versioonina võib vastamata jätmine olla tingitud küsimuse teravusest.

Vastajate hinnangud koostöövõrgustikule oma linnas üldises plaanis võtab kokku tabel 5.

Tabel 5. Üldised hinnangud koostöövõrgustikule oma linnas %-des

Hinnang	Arv	%
Väga hea	2	3
Hea	6	9
Keskmine	20	31
Rahuldav	17	27
Väga halb	7	11
Vastamata	12	19

Selgub, et kaalukam osa vastustest jääb skaala keskmisest väärtusest allapoole ehk **enamus vastajaid annab koostöövõrgustikule pigem negatiivse kui positiivse hinnangu**. Seejuures on tähelepanuväärne, et Tallinna vastajad kalduvad enam kasutama keskmisest negatiivsemaid hinnangukategooriaid (halb ja väga halb) kui vastajad mujalt linnadest, st Narvast, Pärnust ja Tartust (viimaseid vaatlesin koondatud kogumina).

Samuti on huvitav, et mõlemad “väga hea” hinnangud on pärit Tartu vastajatelt, põhjendades seda järgmiselt:

“Kuigi alati ei õnnestu leida sobivat lahendust, on selle asjaga tegelevad inimesed koostöövalmis ja nõus aitama ja see on minu arvates suur pluss” (vastaja 33).

Teine hinnang (vastaja 30) on seotud lähemate koostööpartneritega (vastaja on siinkohal välja toonud kaks konkreetset partnerit) ning selle raames kogetud efektiivsusega.

Järgnevalt aga lähemalt sellest, kuidas põhjendavad vastajad oma rahulolematust koostöövõrgustikuga. Peamiselt viidatakse seejuures teatud **konkurentsituundele**, mis koostööd oluliselt takistab.

“Segavad koostööpartnerite konkureerimise ja võimujagamise konfliktid” (vastaja 63).

“Teiste lastega tegelevate organisatsioonidega Pärnus koostöö puudub, pigem püütakse lämmatada kui konkurenti” (vastaja 53).

Võimalikke põhjuseid püüab seejuures määratleda järgnev analüüs:

“Paljud töötajad on omavahel ka konkurendid: kuna eksisteerimiseks ja töö tegemiseks vajaliku raha taotlemine on samadest allikatest, puudu jääb omavahelisest usaldusest. Esineb ka süüdistamine ”meie saame ise hakkama” – st teise organisatsiooni või töögrupi tegevust tajutakse kui negatiivset hinnangut enda tööle” (vastaja 14).

Vastustes tungivad teravalt esile pinged kahe põhilise tegijateringi, kohalike omavalitsuse lastekaitsetöötajate ja mittetulundusühingute omavahelistes koostöösuhetes. Tüüpilisi argumente vastaspoole kahjuks esindavad järgmised näited:

“...koostöö sotsiaaltöötajate ja erainstituutioonide vahel on valdavalt ühepoolne (erainstituutioonide initsiatiiv). Nii riiklike kui kohalike omavalitsuste sotsiaaltöötajate huvi probleemi vastu on sageli pealiskaudne, eriti Tallinna linnaosade ametnike poolt” (vastaja 11, mittetulundusühingu esindaja).

“On tekkinud mittetulundusühingud, kelle tegevus on kahtlustäratav. Nii kuuma teema nagu tänavalapsed all on võimalik kenasti elama hakata” (vastaja 56, kohaliku omavalitsuse sotsiaalhoolekandeosakonna esindaja).

Usun, et eelpooltoodud argumentide taga on konkreetsed negatiivsed kogemused, mis kahjuks on omandanud teatud üldistatud tähenduse vastajate jaoks. Loodetavasti aitab edaspidise tegevuse käigus kogetu kaasa hinnangute leevendumisele, seda nii tänavalastele suunatud sotsiaaltöö maastiku üldise korrastumise läbi (kuna eeldatavasti jäävad püsima nõ tõsisemad tegijad) kui ka täiendavate, siis juba positiivsete kogemuste lisandumise läbi.

Õnneks võib teatud märke **iseenda rolli teadvustamisest koostöösuhete edendamisel** välja lugeda nii mitmestki vastusest. On loomulik, et usalduse saavutamine koostööpartnerina on aeganõudev protsess ning seda osatakse teadvustada.

“Oleme muutunud tõsiselt võetavamaks organisatsiooniks ja seetõttu on tuntavalt paranenud ka koostöövõrgustiku töö. Kolmanda sektori organisatsioonidega on koostöö olnud alati hea, kuid omavalitsuse ja riigiga on paranemas (vastaja 34, mittetulundusühingu esindaja).

“...Segav tegur: bürokraatia, mis hoiab ametnikke laua taga” (vastaja 54, kohaliku omavalitsuse sotsiaalhoolekande osakonna esindaja).

Kokkuvõtteks tahan rõhutada, et ehkki vastajad on kogenud raskusi koostöös ning hindavad senist võrgustiku toimimist pigem negatiivselt, on hea meel täheldada, et **suur hulk vastajaid märgib arengut koostöövõrgustiku efektiivsuses viimasel ajal ning usub seda veelgi paranevat lähitulevikus ühiste arutelude, ümarlauanõupidamiste, sagedama infovahetuse ja koolitatud töötajaskonna osakaalu suurenemise toel.**

5.2.5. Põhilised tööd takistavad tegurid

Käesolevas alapeatükis vaatleme 8. ja 10. küsimuste (vt.lisa 8) vastustele toetudes, millised on põhilised probleemid, millega vastajad oma igapäevatööd tehes kokku puutuvad. Eeldades, et peamisi raskusi reastades leiab ühena peamistest nimetamist seadusruumiga seonduv, sisaldas ankeet küsimust (küsimus 10) selgitamaks, mida täpselt vastajad seadusandluse puudujääkidenä tunnetavad.

Ühtekokku vastas antud 8.-ndale küsimusele oma tööd raskendavaid tegureid loetledes 56 inimest (87%). Alljärgnevas analüüsis olen tegureid sisuliselt rühmadesse grupeerinud, käsitledes põhjalikult sagedamini nimetamist leidnud tegureid.

Vastustest selgub, et **tööd raskendavaid tegureid tajuvad vastajad rohkesti** – ühtekokku on vastajate poolt nimetamist leidnud kakskümmend viis sisuliselt erinevat probleemi, kusjuures keskmiselt on üks vastaja välja toonud kolm tema igapäevatöös esinevat raskust.

Ootuspäraselt on suurim osakaal **finantsprobleemidele, ressursside nappusele** viitavatel vastustel, seda märgitakse 22% -l juhtudest (n=12). Ootuspäraselt seetõttu, et põhilise tööd takistava tegurina on rahanappus kõlama jäänud nii erialaspetsialistide mõttevahetustest kui eelnevatest uurimustest sotsiaaltöö valdkonnas (Tulva 1996, 78). Tööks vajalike ressurssidega seonduvalt kurdetakse lisaks sedagi, et tihtipeale ei arvesta finantseerijad tegevuse järjepidevuse olulisust ning näiteks tänavalastega tehtava töö olulise finantseerimisvõimaluse – mitmesuguste projektikonkursside – puhul tuleb arvestada ühekordse (enamasti aastase) tegevustoetusega. Kahtlemata on uuenduslike ideede turuletulekut toetavad projektikonkursid igati tervitatav nähtus – tõsist muret näib tegijatele põhjustavat aga juba toimivate projektide käigushoidmiseks vajalike ressursside leidmine.

Töö korraldusliku poolega seonduvatest raskustest räägivad ka **seadusandluse vajakajäämisi kajastavad vastused**, mida on 18% (n=10). Ka siin võib tulemust pidada ootuspäraseks. Siiski on seadusandluse puudujäike täpsustavale küsimusele vastamata jätnute hulk suhteliselt suur (n=16), moodustades 29% kogu uuritavate kontingendist. Seadusandluse analüüs ning kitsaskohtade välja toomine eeldab sellealaseid põhjalikke teadmisi ning vastavaid kogemusi, ilmselt on just nende puudumine vastamata jätmise peamiseks põhjuseks. Päris mitmed vastajad on oma vastamat jätmist just nii ka põhjendanud:

“Kahjuks ei oma ma veel piisavalt teadmisi sellele küsimusele vastamiseks” (vastaja 25).

Kahjuks on suhteliselt suur hulk vastustest põhjalike järelduste tegemiseks liialt üldsõnalised. Nii on mitmed vastajad nimetanud vajadust Lastekaitse seaduse täiendamise järele, paraku on selline kommentaar uurimuse seisukohast suhteliselt väheoluline, kuivõrd ei ole piisavalt inforikas, konkreetne.

Sellest, millised tänavalastega seonduvad küsimused on vastajate arvates seadusandluses puudulikult määratletud või hoopis määratlemata, annab ülevaate järgnev seadusandlike kitsaskohtade loetelu:

1. Tänavalapse defineerimine, tema kaitsega seonduvate vastutusalaade määramatus;
2. Vanema kohustuste mittetäitmise liigleebed sanktsioonid;
3. Sõltuvushäiretega alaealiste kohustuslikus korras ravi korraldamine;
4. Koolikohustusliku ea (hetkel 17 a) ja töötuna registreerimise ea (hetkel 18 a) kooskõlastamine;
5. Lapsele isikudokumentide (elamisluba, haigekassakaart jm) vormistamise bürokraatlik ja liialt aeganõudev protseduur;
6. Spetsialistide käsutuses oleva registri/andmebaasi sisseseadmine tänavalaste, aga ka riskirühma laste osas;
7. Koolikohustuse mittetäitmise järelevalve;
8. Alaealiste komisjonide puudumine;
9. Järelehoolduse ja tugiisikute finantseerimisega seonduv;
10. Riikliku poliitika puudumine tänavalaste probleemi osas.

Järgnevalt veel tööd takistavatest teguritest.

Vastajad tunnetavad vajadust tänavalapse kui töö sihtgrupi täpsema defineerimise järele:

“Kõige puudulikum ja segadusttekitavam on mõiste tänavalaps” (vastaja 53).

On tehtud ettepanekuid vastava mõiste lisamiseks Lastekaitseadusesse kas mõiste hädaohus oleva laps laiendusena (vastaja 3) või iseseisva mõistena:

“Lastekaitseaduses võiks olla eraldi peatükk, kus on fikseeritud definitsioon ja määratletud, kuidas aidata, mis on kellegi vastutus ja tööülesanded” (vastaja 29).

Üleüldist valdkonnas valitsevat määramatust, sh vastutusala määramatust aga ka mittetulundusühingute litsenseerimata tegevust tänavalastega on nimetanud ligikaudu 16% vastajatest (n=9). Kaldun arvama, et viimatinimetatu rõhutamine tuleneb mõnest konkreetsest ebaseadmisest kogemusest, mis on omakorda tinginud teatud üldistatavuse mittetulundusühingute tegevusele laiemalt. Kaks vastajat on toonud esile, et tänavalastega tehtava töö osas oleks vajalik teatud reeglite loomine, töötajate litsenseerimise sisse seadmine.

Vastustes on mõtteavaldusi, kus **tööd takistavana tuakse välja nii "tõrjuvat suhtumist" (vastaja 21) kui "otsest vastutööd" (vastaja 53) nende poolt, kes tegelikkuses peaksid olema koostööpartnerid.**

Koostöö puudulikkust kui tööd oluliselt takistavat tegurit käsitleb 14% (n=8) vastustest. Nimetatud osakaal vastajatest on selle teguri välja pakkunud otseselt sellises sõnastuses – sisuliselt seondub koostööga enamuse käesolevas alapeatükis vaatluse all olevatest teguritest ning uurimuse hüpoteesist lähtuvalt on kogu koostööd käsitlev materjal erilise huvi all.

Millest sellised vastuolud on kujunenud? Ehkki täpselt seda tendentsi uurivat küsimust ankeet ei sisaldanud, julgeksin teatud oletusi teha üldise valitseva situatsiooni alusel – olen selle valdkonna uurimisega tegelema alates 1996.-ndast aastast ning kogemusi-kokkupuuteid vastava valdkonna inimestega on olnud rikkalikult. Ühelt poolt põhjustab pingeid eelpool juba jutuks tulnud konkurentsituatsioon, mis peaauglikult kaasneb rahaliste ressursside taotlemisega oma tegevuseks ühest ja samast allikast. Olles eelnevalt rahanappuse esile toonud kui kaalukaima takistuse, millega tegijad oma töös kokku puutuvad, on nõ konkurentsituatsioonide ja sellest tulenevate suhtumiste kujunemismehhanismi lihtne mõista. Teisalt võivad koostööd takistada erimeelsused lähenemisviisides tänavalastele kui sihtgrupile, aga ka metodoloogilises lähenemises. Olgu siinkohal toodud järgmine näide. Katoliiklikest

Takistab ka **reaalsete abiandmisvõimaluste ja lapse elutingimuste muutumist võimaldavate institutsioonide vähesus**. Positiivne on, et enamus vastajaid on siinkohal oma vastuseid ka täpsustanud, märkides eeskätt **vajadust internaatkoolide, täiendavate turvakodude ja erikoolide järele**.

Nagu sotsiaaltöös üldiselt, on ka töös tänavalastega tõenäoline, et mingil põhjusel ei õnnestu siiski kliendi olukorda parandada:

"Sest juba tänavale sattunud lapse normaalsesse ellu tagasipöördumine nõuab tunduvalt enam ressursse ja tõenäosus, et kõigile pingutstele vaatamata ei suuda ma last aidata, on väga suur "(vastaja 6).

Võimalikke põhjuseid on seejuures kindlasti mitmeid (sh eelpoolnimetatud tegurid) - ometi on nii tegevuse efektiivsuse seisukohalt kui töötajate motivatsiooni säilimiseks vajalik nõ positiivsete lahendite osatähtsuse suurendamine.

Tegevuse efektiivsuse tõusu toetab kindlasti ka professionaalsete koolitatud töötajate olemasolu, kelle puudumine (vähesus) on vastajate arvates täna probleemiks. Vaadeldes tänavalastega töötavate inimeste senist ettevalmistust (küsimus 14), võib öelda, et tööks tänavalastega on sihtsuunitlusega koolituse läbinud vaid üksikud vastajad. Samas on enamike vastajate puhul tööks tänavalastega koolituslikku eesmärki täitnud osalemine erinevatel lastekaitseteemalistel konverentsidel, seminaridel jms, kus tänavalaste teemat on käsitletud. Järgnev loetelu annab ülevaate koolitustest, mille raames on vastajatel senini olnud võimalik ennast täiendada:

1. Avatud Eesti Fondi poolt programmi "Tänavalapsed/Lapsed tänaval" projektijuhtidele läbiviidud koolitused;
2. Konverentsid: "Lapsed tänaval" (Eesti Lastekaitse Liit), "Tänavalaste integreerumine koolisüsteemi" (Peeteli kogudus), "Väärkoheldud laps"(Tallinna ja Tartu Laste Tugikeskused) jt.;
3. Rahvusvahelised koolituskursused, seminarid, õppevisiidid. Nimetatud on selliste riikide kogemusi nagu Ameerika Ühendriigid, Holland, Prantsusmaa, Saksamaa, Soome, Rootsi, Rumeenia, Suurbritannia, Taani, Venemaa.

Läbitud koolituste nimistu on muljetavaldav - selgub, et rahvusvaheline koostöö on siinsete tänavalastega töötavate spetsialistide ettevalmistuses väga tõhusalt rakendunud. Teisalt selgus ankeedist huvitavat informatsiooni Eestis läbiviidud ürituste osas.

"Olen osalenud suhtekorralduse koolitusel, mis lähtus just tänavalastest – kuidas rääkida tänavalastest meedias, kuidas suhelda sponsoritega, kirjutada projekte jne" (vastaja 25).

Lisaks on vastajad nimetanud järgmisi tööd takistavaid tegureid: **vabatahtlike töötajate (sh tugisikute) vähesust, puudusi infolevikus, sihtgruppi hõlmava registri puudumist, kodakondsuse saamisega seonduvaid raskusi, kohalike omavalitsuste jõuetust** (kahjuks ei selgunud, mida täpselt vastaja siinkohal silmas peab).

5.2.6. Ettepanekuid töö tõhustamist võimaldavate uuenduste ja muudatuste osas

Erinevatel konverentsidel ja ümarlauanõupidamistel toimunud mõttevahetustes, aga ka seniste meediarutluste põhjal on olnud võimalik täheldada tänavastega tehtava töö tõhustamist võimaldavate ideede küllust erialaspetsialistide seas, seda enam, et efektiivselt tööle rakendunud näiteid on tänaseks Eesti erinevates paikades mitmeid (näiteks mittetulundusühingu Öökull tegevus Tartu linnas, kus vabatahtlikku tegevusse probleemsete laste ja noortega on muuhulgas kaasatud tänavaelu kogemusega noori, Avatud Eesti Fondi projektikonkurss kui positiivne näide tegevuse rahastamisest jt).

Nii sai ka ankeeti lisatud küsimus, selgitamaks, milliseid uuenduslikke ideid/muudatusi rakendaksid võimaluse korral vastajad. Vastamata jättis 16% (n=10), mis on suhteliselt suur osa, samas tuleb arvestada, et oma ideid saab välja pakkuda vaid kogemuste toetudes, valdkonnast põhjalikku ülevaadet omades.

Siiski, 10. küsimusele (vt lisa 8) saadud vastused toetavad eelpoolnimetatud tähelepanekut täielikult: vastustest kõlab vastu entusiasmi ning senises töös omandatud kogemused, millele toetuvalt on vastajad välja pakkunud suure hulga ideid, mida nad võimaluse avanedes realiseeriks. Põhimõtteliselt võiks pakutud variante käsitleda ajurünnaku esimese osana, millele järgneks ideede reaalsete rakendusvõimaluste hindamine ning teatud prioriteetide määramine edasiseks (siis juba realseks) tegevuseks.

Suurim osa kokkulangevatest vastustest (41 %, n=22) viitab vajadusele **suurendada laste ja noorte võimalusi sisukaks vaba aja veetmiseks**. Peaasjalikult nähakse lahendusteed **avatud noortekeskuste loomises** linnaosadesse (n=15), mis pakuks võimalust koguneda ja suhelda eakaaslastega - seda funktsiooni täidab hetkel põhiliselt just tänavakeskkond. Soovi korral on avatud noortekeskuses noorsootöötajate suunamisel võimalik tegeleda oma huvialaga – teha muusikat või laulda, tantsida, teha sporti, kasutada arvutit, lugeda jpm. Oluliseks erinevuseks praegustest huvialakoolidest oleks teenuste tasuta pakkumine, aga ka (ning tänavalapsi silmas pidades ainuvõimalik lahendus) juurdepääs tegevustele noorte võimetele ja vajadustele vastavalt, sh ebaregulaarselt, ka õhtusel ajal.

Ühelt vastajalt on tulnud ettepanek avada koolide võimaldada laialdasemaks sportimiseks koolivälisel ajal. Teades, et tegu on hariduse ja noorsootöö valdkondades tegutsevate spetsialistide ammuse vaidlusküsimusega, olen isiklikult küll seda meelt, et koolide juures olemasolev materiaalne baas peaks noortele kasutamiseks kättesaadav olema ka tunnivälisel ajal. Iseküsimus on seejuures muidugi, kas noored on huvitatud oma vaba aja veetmisest koolis kui füüsilises keskkonnas. Siiski peaks vähemalt seni kuni noorsootöös on loodud ning arenenud igale noorele kättesaadavaks, olema tagatud rohkelt erinevaid tegevusvõimalusi kõikvõimalikke ressursse kaasates.

Reaalsuses raskesti realiseeritav on siiski ühe vastaja ilmselgelt endisele pioneeriorganisatsioonile viitav ettepanek luua üle-riigiliselt ühtne organisatsioon, mis peamiselt koolide juures, aga ka laiemalt korraldaks noorte vaba aja veetmist. Eksisteerivad ju tänases Eestis mitmed üle-riigilised noorsoo-

organisatsioonid (näit. Edukate Laste Organisatsioon, Punase Risti Noored) – ometi kuulub noorsoo-organisatsioonide liikmeskonda Eestis vaid ligikaudu 4-5% noorsoost.

Usun, et noorsootöö korraldus peaks lähtuma ühiskondlikest trendidest ning aktsepteerides noorte soovi mitte siduda end ühe kindla organisatsiooniga (mis on üks võimalikest seletustest organisatsioonide liikmeskonna sedavõrd väikesele osakaalule) soodustama noorte omaalgatust alternatiivsetes organiseerumisvormides.

Vaba aja veetmise võimaluste mitmekesistamise vajadustena on vastajad nimetanud, et võimaluse korral toetaksid nad senisest enam kõikvõimalikke projekte, mis vastavat tegevust pakuvad, aga ka **töö- ja puhkelaagreid** (n=7), seejuures eriti neid, mis leiavad aset linnast väljas ning võiksid tänavalaste puhul edukalt toimida ka ainuüksi keskkonnavahetuse tõttu.

Teine suurima osakaaluga (35 %, n=19) vastuste grupp rõhutab **internaatkoolide loomise vajadust**, kusjuures selle idee pooldajaid on enam-vähem võrdselt nii Tallinnas, Tartus kui Pärnus (ükski Narva kolmest vastajast ei ole seda nimetanud). Kuivõrd tegu on erialaspetsialistide ringkondades tuliseid vaidlusi esile kutsunud ettepanekuga, on vaatamata küsitluse vastuste napisõnalisusele (kuivõrd otseselt ei olnud küsitud, ei ole valdav enamus vastajaid oma ideid ka pikemalt põhjendanud) siiski võimalik teadvustada teatud poolt- ja vastuargumente nimetatud ettepanekuga seonduvalt. Nii tähtsustavad internaatkoolide loomist pooldavad sotsiaaltöötajad seda kui võimalust tagada lapse kooliskäimine, toitlustamine ning järelevalve vabal ajal nendel juhtudel kui lapse kodune olukord seda tagada ei suuda. Internaatkoolide võimalikud vastuargumendid võiks kokkuvõtlikult sõnastada järgmiselt: seniste riiklike institutsioonide tegevusefektiivsusest lähtudes ei ole alust eeldada, et sellises koolis õppimise ja elamise kogemus tagab lapsele toimetulekuoskuste kujunemise. Nii tuleks võimaliku kompromissi leidmisel ning sisuliselt selliste funktsioonidega asutuste loomisel silmas pidada seniseid suundumusi hoolekande vallas laiemalt – "mammutinstitutsioonid" on tõestanud oma ebaefektiivsust kvaliteetse ning kliendisõbraliku teenuse tagamisel - mida optimaalsemaid asutusi Eestis luua suudetakse, seda tõhusamalt toetab hooldamine institutsioonis probleemide lahendamist.

Eesti lastekaitstes on võetud suundumus avahooldusele, siiski ei pruugi see just multiprobleemsust silmas pidades tänavalastele suunatud töös soovitud tulemusi anda ning seega peaks olema välja töötatud asendushoolduse erinevaid võimalusi rakendav süsteem. Internaatkoolide loomise vajaduse teadvustamine tänavalastega töötavate spetsialistide poolt peaks aga siiski olema edasist arutelu eeldavaks märguandeks haridussüsteemile.

Internaatkoolide sisseeadmine ei ole siiski ainuvõimalus ning ka küsitlusele vastajad on probleemi võimalikke lahendusteid **lapsele soodsat arengukeskkonda tagavate võimaluste laiendamise** vahendusel näinud tunduvalt mitmekülgselt. Rõhutatakse vajadust **pikapäevarühmade taaselustamiseks koolide või noorsootööasutuste juures** (n=6), eesmärgiga tagada lisaks vaba aja sisustamisele ka **õpiabi olemasolu**.

Institutsioonikeskse lähenemisega seondub siiski ka töö sõltuvusprobleemidega laste ja noortega. Arvukalt on nimetatud, et **esimesel võimalusel tuleks luua keskus(ed), kus toimuks alaealiste psühhoaktiivsete ainete tarvitamisest tingitud häirete tasuta ja kohustuslik ravi ning rehabilitatsioon (19%, n=10)**. Sellised ravi- ja rehabilitatsioonikeskused peaks võõrutust takistada võivate tegurite vähendamiseks asuma igal juhul väljaspool linnakeskusi, soovitatavalt maapiirkondades looduskaunites kohtades.

Antud ettepanekuga seonduvalt on tähelepanuväärne, et valdav enamus (n=7) vastavasisulistest vastustest tuli Tallinnas töötavatel spetsialistidelt. On raske öelda, kas alaealiste sõltuvusprobleemid on ilmselgelt teravamad just Tallinnas või on põhjus muus.

On nimetatud vajadust **luua enam selliseid asutusi, mis tagaksid lapse elutingimuste kohese muutmise võimaluse (19%, n=10)**. Eraldi on nimetatud vajadust selliste **lastekodude** järele, mis on suunatud tänavaelu kogemusega lastele. Kahjuks ei selgunud vastusest, kas põhjuseks oleks seejuures praeguste lastekodude sobimatus selliste laste vastuvõtmiseks, lastekodukohtade vähesus või hoopis muu. Märgitakse täiendavat vajadust **laste öömajade** järele.

Praeguses olukorras suhteliselt uendusliku ning igati rakendamist väärt ideedena on välja pakutud **tänavatöö** algatamist (n=3), aga ka **tänavalastega tehtava töö metodoloogilist mitmekesistamist, rakendades muusika-, kunstiteraapiat, psühho-sotsiaalseid grupitöid (n=3) jms.**

Eelnevalt oli juba juttu sellest, et nii mõnedki juba end tõestanud algatused toimivad positiivsete näidetena, nii on ka mõned vastajad välja pakkunud, et *"... senisest enam toetaksin selliseid keskusi/projekte/tegevusi nagu ...(projekti või ühenduse nimetus)"*. Kahtlemata annab see tunnistust sellest, et erinevalt 90-ndate algusest, kus enamus tegevusi jõudis Eestisse välisriikidest (sageli paraku ka siinsesse ühiskondlikku konteksti sobimatutena), oleme tänaseks töös tänavalastega jõudnud faasi, kus rahvusvaheline kogemus võib tuua teatud lisaväärtust siinsete rakendamist väärt kogemuste edasiarendamisel, teenuste kvaliteedi täiustamisel.

On märkitud, et võimaluse korral (ning tegelikkuses on organisatsioon juba alustanud tööd selles suunas) algatatakse **rahvusvahelist koostööd, kaasates sellesse motiveerimise eesmärgil nii sihtgrupi kui kogemuste saamiseks ka töötajad**. Tegijatega seonduvalt leiab mitmetel kordadel nimetamist **vajadus täiendavate, just tööks tänavalastega ettevalmistatud töötegijate järele**. Töötajaskonna osas on mitmed vastajad väljendanud lootust, et **senisest enam saavad töösse tänavalastega kaasatud sotsiaaltöö jt lähedaste erialade üliõpilased**. Vastajad tunnetavad vajadust selliste töötajate järele, **kes on tänavalastega tööks saanud eriettevalmistuse (n=4)**.

Juba algatatud projektidega seondub ettepanek **tõhustada järelevalvet rahastatud projektide ressursside kasutuse ning tulemuslikkuse osas**. Tõepoolest saab täheldada teatud seoseid projekti elluviimiseks eraldatavate ressursside järjepidevuse ja tegevuse tulemuslikkuse vahel – juba ainuüksi

kontakti saavutamine, aga ka edasiseks tööks vajaliku suhte loomine on enamikel juhtudel aeganõudvam kui mõnede teiste sotsiaaltöö sihtgruppide puhul. Seetõttu nõustun vastajatega (n=6) kes oma analüüsidest on viidanud **tänavalastega tehtava töö sisulise süstemaatilise, aga ka järjepideva finantseerimise olulisusele**. Tõdedes, et valdav enamus projektidest viiakse täna ellu erasektori ning veelgi täpsemalt mittetulundusühingute poolt, on märgitud tänavalastele suunatud **mittetulundusühingutele tegevusnõuete väljatöötamist** (n=4).

Vastajatele on üldiselt iseloomulik **senise töö tõhustamise vajaduse** tunnetamine. Kahjuks peab suure osa ettepanekute puhul tõdema liigset üldsõnalisust: "*rakendaks sekkumist varajases kriisi tekke faasis*", "*praegusest tunduvalt kiirema ja efektiivsema reageerimisega*", "*lahendusvõimaluste leidmisega enne kui juhtum on juba nõ hapuks läinud*". Üldiste tegevuspõhimõtetenähtena on kahtlemata tegu järgmist väärt mõtetega, paraku ei ütle sedavõrd üldine sõnastus eriti midagi nende eesmärkide saavutamist võimaldavate tegevuste kohta, samuti seda, keda näeksid vastajad seda tüüpi muudatuste võimalike elluvijatena. Minu hinnanguil eeldaks see lisaks vajalike ressursside olemasolule eelkõige muudatusi töötajate endi tegevuses.

Pigem üldeesmärgina edasises tegevuses on peetud oluliseks **edendada koostööd tänavalastega töötavate spetsialistide (sh nii avaliku kui mittetulundusliku sektori tegijate) vahel**, eriti kohaliku omavalitsuse tasandil tehtavat tööd silmas pidades. Koostööd toetava instrumendina nähakse **tänavalaste andmebaasi sisseviimist** (n=3).

Konkreetsemad määratlused praeguse töö tõhusamaks muutmisel on seotud ettepanekutega **suurendada ennetava töö osatähtsust** (n=4), suunates selleks ka senisest enam ressursse. Ühena konkreetsetest võimalustest probleemide ennetamises on vastajad (n=3) tähtsustanud **teadlikkust tõstvate infokampaaniate läbiviimist** sõltuvust tekitavate ainete ning sellega seonduvate häirete (alkoholism, narkomaania, toksikomaania) osas. Sihtgruppina on nimetatud eelkõige lapsi ja noori, aga ka lapsevanemaid, noortega töötavaid täiskasvanuid (eelkõige õpetajaid) – ühiskonda laiemalt. Huvitav ning eriline on ühe vastaja idee korraldada kampaania, tõstmaks inimeste teadlikkust tänavalaste elu-olust, erilise eesmärgiga teavitada neid efektiivsetest abi vormidest ning kutsudes inimesi üles mitte annetama raha kerjavatele lastele, kuna lapse toimetulekut toetavatel eesmärkidel see enamasti kasutusse ei jõua. Teadlikkuse tõusu ning hoiakute muutumist eeldab ka ühe vastaja soov **omada enam selliseid kasu- ja eestkosteperesid, kes oleksid valmis oma hooldusele võtma tänavalapse**. Siiski on tegu väga olulise eesmärgiga, mille poole igati püüelda.

Üldine teadlikkuse suurenemine ning teatav *lobby*-töö loovad eeldused **seadusruumi korrastamiseks**. Eeskätt teadvustavad vastajad vajadust **mõistete defineerimise** (n=2) ning erinevate **osapoolte vastutusalade täpse määratlemise** (n=5) järele.

Mõned vastajad **tunnetavad teravalt vajadust seaduste senisest efektiivsema rakendamise järele**, soovides tagada eelkõige koolikohustuse täitmise järelevalve ning "*tõkestades alaealiste vaba juurdepääsu alkoholile ja tubakatoodetele*".

Seadusandluse muudatus peaks igal juhul kaasa tooma lahenduse praegusele olukorrale, "*...kus koolist kõrvale jäänud noorel puudub praktiliselt võimalus haridustee jätkamiseks enne kui ta saab 18-aastaselt asuda õppima täiskasvanute gümnaasiumis*" (vastaja 11). Täiendavalt tahetakse juurutada **kutseõppevõimalusi ning töökasvatust**.

Riikliku tasandi ülesandena leiab märkimist **riikliku strateegia väljatöötamine probleemi süvenemise tõkestamiseks**.

Eelpooltoodud rikkalik valik erinevaid ideid on kinnituseks sellele, et kogemustega töötajad suudavad anda väärtusliku panuse tänavalastega tehtava töö edasiseks arenguks, osates oma kogemustele tuginevalt muudatuste ja uute tegevuste juurutamise vajalikkust ka argumenteerida.

6. KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED

Käesolev bakalaureusetöö on sisuline kokkuvõte autori eelnevate aastate uurimistöödest (Enn 1997, Enn 1999 jt), taotledes tervikpildi loomist tänavalastest kui sotsiaalprobleemist tänases Eestis, aga ka selle leevendamiseks ellukutsutud sotsiaaltööst. Võttes arvesse, et tegu on ühega esimestest empiirilistest uurimustest tänavalaste teemal Eestis, seejuures veel mitme-etapilise projektiga, loob käesolev töö loodetavasti ühtlasi aluse edasistele probleemi täpsustavatele uurimistöödele.

Järgnevalt esitan uurimistöö põhiülesannete lahendamisel (vt. peatükk 3) selgunud tulemused, tehes viimastele tuginevalt ühtlasi ettepanekuid teatud rõhuasetusteks tänavalastele suunatud sotsiaaltöö arendamisel ning seda toetavates valdkondades lähiaastatel.

1. Tänavalapsed on tänases Eesti ühiskonnas terav probleem, millele lahenduste leidmisega on Eestis tegeletud 1990.-ndate aastate algusest. Selle aja jooksul on hoogustunud avalik diskussioon, tegevust on alustanud mitmed tänavalaste teenuseid pakkuvad mittetulundusühingud, eeskätt välisfondide algatusel on suurenenud vastavaks tööks suunatavate rahaliste ressursside hulk jne. Samas on teema uuenduslikkus ning ulatuvuse täpsete piiride hoomamatus ühtlasi loonud sobivad eeldused teemaga manipuleerimiseks – mõiste tänavalaps on kujunenud võtmesõnaks nii meediaväljaannetes kui projektide rahataotlustes. Kui esimesel juhul on see taotlus võimaldanud üldsuse suurt tähelepanu, siis teisel juhul tuleb kasutegurit otsida aktuaalsetele probleemidele reageerivate projektide suurema finantseerimistõenäosusega. Mõiste tänavalaps (tahtmatut ja tahtlikku)

väärkasutust toetava tegurina tuleb esile tuua asjaolu, et tänaseni ei ole riiklikul tasandil kinnitatud ühtset definitsiooni. Mõistete ühtlustamisele ning (praeguseks laialdaselt levinud) termini tänavalaps määratlemisele riiklikul tasandil peab järgnema vastava sihtgrupi lisamine lastekaitsealasesse statistikasse, mis omakorda loob eeldused probleemi teadlikuks kaardistamiseks, toetades seeläbi ka praktilist tööd tänavalastega.

2. Tänavalaste probleemi puhul on oluline tähelepanu pöörata multiprobleemsusele, ka erinevate probleemi süvendavate tegurite koosmõjule. Rääkides tänavalastest, ei saa me kahjuks mööda sellistest iseloomulikest tunnustest nagu nõrk või olematu toetus lapse lähedastelt, tänavakeskkonnas toimetulekut toetavate, samas aga ühiskonnas aktsepteeritud normkäitumisele mittevastavate tegevusstrateegiate toimimine, poolelijäänud (või koguni alustamata) haridustee, psühhoaktiivsete ainete tarvitamisest tingitud häired jms. Eelpooltoodud tegurid viitavad otseselt valdkondadevahelise koostöö vajadusele: **tänavalastega tehtav töö saab olla efektiivne vaid võrgustikutöö rakendamisel juhtumitöösse.**
3. Analüüsidest hetkeolukorda tänavalastele suunatud sotsiaaltöös, selgub vastavate töötajate seas läbiviidud uurimusest, et **oma organisatsiooni seniste klientide osas on juhtumi lahendamise võrgustikku kaasanud vaid 8% vastajatest, kusjuures peamiselt tehakse juhtumitöös koostööd 1-2 inimese või organisatsiooniga.**
4. Praegusel ajahetkel on tänavalastega töötajate hinnang koostöövõrgustikule pigem negatiivne kui positiivne. Vastustes tungivad teravalt esile pinged kahe põhilise tegijateringi, kohalike omavalitsuse lastekaitsetöötajate ja mittetulundusühingute omavahelistes koostöösuhetes.
5. Võrgustikutöös nähakse takistavate teguritena peamiselt:
 - **teatud konkurentsitunnet**, mida eelkõige tekitab tänavalastega tööks suunatud piiratud rahalistele ressurssidele kandideerimine;
 - **üleüldist valdkonnas valitsevat määramatust, sh vastutusalade määramatust**, mis tekitab dubleerimist või "auke" töös tänavalastega;
 - **professionaalsete koolitatud töötajate vähesust (puudumist);**
 - **puudusi infolevikus.**
6. Eelpooltoodule tuginevalt võib öelda, et käesoleva töö autori poolt uurimusele seatud hüpotees on leidnud kinnitust - vaatamata avaliku diskussiooni hoogustumisele tänavalaste teemavaldkonnas ning sihtgrupile suunatud sotsiaaltöö võimaluste suurenemisele 1990-ndate

aastate teisest poolest alates, on hetkel probleemseimaks teguriks tänavalastega töötavaid spetsialiste ja organisatsioone kaasava võrgustikutöö ebaefektiivsus, kohati isegi selle puudumine.

7. **Eelpooltoodust lähtuvalt tuleb senisest enam tähelepanu pöörata võrgustikutöö edendamisele, seda eriti ühes linnas tegutsevate erialainimeste seas.** Antud eesmärgi saavutamist võimaldavate väljunditena tuleb igati toetada ühiste arutelude, ümarlauanõupidamiste läbiviimist, mis omakorda aitab kaasa sagedamale infovahetusele ning vastutusalaade täpsemale määratlemisele, aga ka töö mitmekülgsele analüüsile.
8. **Lisaks koostöövõrgustiku edendamisele tuleb ühena lähituleviku peamistest eesmärkidest ressursse suunata tänavatöö arendamisele,** tagamaks võimalikult suure hulga tänavalastega kontakti saavutamise. Töö suunamine selliste laste tavapärasesse tegevuskeskkonda võimaldab probleemi senisest sensitiivsemat tundma õppimist, luues suuremaid eeldusi laste juurdepääsuks täiendavale toetusele. Et töö tänavail, nende laste “mängumaal” eeldab töötajalt vastavat ettevalmistust, **tuleb suurt tähelepanu suunata tänavatöötajate ettevalmistusele nii teoreetilises plaanis kui praktiliste oskuste arendamise näol.** Võimaluse korral tuleb siinkohal igati soodustada rahvusvahelise ekspertiisi ja kogemuste kaasamist.
9. **Tagada psühhoaktiivsete ainete sõltuvuses olevatele alaealistele tasuta ravi ja rehabilitatsiooniteenuse kättesaadavus, vajadusel ka kohustuslikus korras.** Kuivõrd nimetatud küsimus on leidnud tõstatamist ka noorsootöö valdkonnas (Eesti Noorsootöö Kontseptsiooni ja Arengukava 2000-2004 töörühma poolt) on oluline igakülgne toetus ja vastavasisuline koostöö.
Eesmärgi saavutamist võimaldavana tuleb näha ette vastava(te) keskus(te) loomine, soovitatavalt maapiirkondadesse. Samuti on oluline, et selle valdkonna teostumiseks planeeritakse riigieelarves ning kohalike omavalitsuste eelarvetes igal aastal ette vajalikud summad.
10. Võttes arvesse, et erasektor (ning seejuures eriti mittetulundusühingud) on erinevate projektide elluviimise läbi üheks olulisemaks osapooleks töös tänavalastega ning **tunnustades igati kolmanda sektori aktiivset algatust sotsiaalprobleemide leevendamisel, tuleb leida võimalusi vastava tegevuse igakülgseks toetuseks:**
 - Delegeerida teenuste osutamisega seonduvad õigused ja kohustused kolmandale sektorile üle koheselt kui selleks tekib viimase tahe ja valmisolek;

- **Luua selgelt määratletud tegevusalused, milledele vastamise korral on kolmanda sektori organisatsioonidel võimalik taotleda finantseerimist riigi- ja kohalike omavalitsuste eelarvelistest vahenditest tänavalastega tehtavaks tööks.**

11. Tõhustada järelevalvet rahastatud ja toimivate projektide üle. Senisest põhjalikumalt välja töötada ning kehtestada reeglid projektide raames tehtava töö kvaliteedi hindamiseks ning kujundada tõhusaid järelkontrolli mehhanisme.

12. Ennetava töö tulemuslikkuse tagamiseks:

- Toetada igati vaba aja veetmise võimaluste loomist, millele sihtgrupil on tasuta juurdepääs. Seejuures tuleb eriti oluliseks pidada avatud noortekeskuste võrgustiku arendamist.
- Tagada lastele ja noortele konsultatsiooni ja nõustamisteenuse kättesaadavus läbi olemasolevate projektide (Laste Tugikeskused, projekt TORE-Tugiõpilaste Oma Ring Eestis jms), aga ka uuenduslike vastavate projekti algatamise läbi.

13. Koostöös hariduse valdkonnaga leida lahendused, tagamaks hariduse ja kutsekvalifikatsiooni omandamise võimalused ebapiisava haridusega noortele.

Olles määratlenud vajadused tänavalastele suunatud töö arendamisel, tahan kokkuvõtteks öelda, et minu usk nende teostamise võimalusse tugineb tänavalastega töötavatel inimestel - nende entusiasmil ja tundlikkusel probleemi suhtes. Uurimistöö protsessis olen kogenud, et tänavalastega töötavad spetsialistid lähenevad probleemile mitmekülgset, väärtustades teoreetilist uurimust tänavalaste valdkonnas kui võimalust toetada praktilist tegevust, nende igapäevast tööd sihtgrupiga.

Isiklikult pean töö peamiseks väärtuseks ülevaatlikkust probleemist. Kuivõrd tänavalapsed on Eesti kontekstis suhteliselt uus ning väheuuritud probleem, loodan väga, et pakub sellisena uut informatsiooni ning mõtlemisainet nii nende lastega töötavatele spetsialistidele kui teemast huvitatud üliõpilastele, kes käesolevale tööle tuginevalt edasisi, juba teatud probleemi aspekte täpsustavaid uurimusi läbi viima hakkavad. Olen veendunud, et teoreetikute ja praktikute koostöö aitab tulevikus kaasa

uute ja tõhusate lahenduste leidmisele, mistõttu soovin kõigile avatud suhtumist ja jaksu selles raskes töös.

KASUTATUD KIRJANDUS

Avaldatud allikad:

Bachmann, T., Huik, J. (1889). Imetabane taju. Tallinn.

Borms, L.T. (1999). Street Children/Children in the Streets. A Joint Programme of the King Baudoin Foundation and the Soros Foundations in Partnership with the World Bank.

Casa Alianza (1997). Report on the Torture of Street Children in Guatemala and Honduras 1990-1997.

Eagly, A.H., Chaiken, S. (1993). The Psychology of Attitudes. Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, 10-18.

Eglon, A.(1997). Koolikohustuse täitmisega kaasnevad probleemid ja nende võimalikud lahendusteed. Õpetajate Leht, 12.12.

Eik, E. (1998). Tänavaelu tähendus isiksuse arengule. Õpetajate Leht, 09.01.

Euroopa Nõukogu (1994). Street Children. Co-ordinated Research Programme in the Social Field 1992-1993. Council of Europe.

Institute of Medicine (1988). Homeless: Health and Human Needs. Washington,D.C..National Academy of Sciences Press.

Jakobson, K (1998). 5000 last elab tänaval. Sõnumileht,05.10.

Korp, E. (1998). Avatud Eesti Fond läheb tänavale. Sotsiaaltöö, nr.6.

Korp,E., Enn, Ü., Leppiman, A (1999). Lapsed, kes kõnnivad omapäi. Võimalusi tööks vanemliku hoolitsuseta lastega. Tallinn.

Lace, Tana (1999). Children and families in Latvia. Situation Analysis.

Leppiman, A., Enn, Ü.(1997). Tänavalapsed – kes nad on? Teoses: Lastekaitse Liidu konverents “Meie lapse mured- Lapsed tänaval”. Tallinn.

Leppiman, A., Enn, Ü. (1998a). Lapsed, kes elavad tänaval... Õpetajate Leht, 06.02.

- Leppiman, A., Enn, Ü.(1998b). Tänavalapsed: kasvav sotsiaalne probleem. Teoses: Tulva, T.(koost.) Teaduselt praktikale. Uurimusi ja arutlusi sotsiaaltöö teemadel. Teadusartiklite kogumik. Tallinn.
- Mermet, J.L.L.(1995). Bibliography on Street Children. Henry Dunant Institute, Geneva.
- Mourik, E., Hearty, D.(1998). Knowing Me, Knowing You. Training Resource Pack For Intercultural Learning. Leargas, Dublin.
- Pöld, T. (1999). Uulitsapoisid otsivad aabitsatõde tänavalt. Postimees, 04.09.
- Riigi Teataja (1992). Eesti Vabariigi Lastekaitseadus. 28, 370, 787-769.
- Riigi Teataja (1994). Eesti Vabariigi Perekonnaseadus. 75, 1326, 2111-2139.
- Riigi Teataja (1999). Eesti Vabariigi Noorsootööseadus. 27, 392.
- Rubeiz, G. (1997). Lastekaitsest. Loengutekstide kokkuvõtted ja ettekanded 1992-1994. Toim. Tulva, T., Väljataga, S. Tallinn.
- Rämmer, A. (1997). Üldlevinud arusaamade kujunemine. Akadeemia, nr 12 (105).
- Rääk, R. ja Allev, R. (1999). Lastekaitsetöö käsiraamat. Tallinna Sotsiaal- ja Tervishoiuamet. Tallinn.
- Tiko, A., Pints, P. (1997). Inimkäsitlused ja eetika sotsiaaltöö lähtekohana. Tallinn
- Timberlake, E.M. (1994). Children With No Place to Call Home: Survival in the Cars and on the Streets. Child and Adolescents Social Work Journal. Volume 11, Number 4, August.
- Tulva, T. (1996a). Sotsio-ökokultuuriline teooria lastekaitsetöö lähtekohana. Teoses: Lastekaitse muutuv ühiskonnas. Teadusartiklite kogumik. Tallinn.
- Tulva, T. (1996b). Eesti sotsiaaltöö kujunemisest murranguperioodil. Tallinn.
- Tulva, T. (1997). Vana ja uus Eesti sotsiaalhoolekandes. Tallinn.
- World Health Organisation (1995a). Programme on Substance Abuse. Street Children Substance Use and Health: Training for Street Educators.

World Health Organisation, the Commonwealth Youth Programme and UNICEF (1995b). Working With Young People. A Guide to Preventing HIV/aids and STDs. London, 66-67.

Avaldamata allikad:

Avatud Eesti Fond (1999). Tänavalaste teemaline ümarlaud, 11.03. Materjalid.

Enn, Ü. (1997). Eesti Punase Risti projekt "Tänavatöö" tänase Eesti sotsiaaltöö kontekstis. Seminaritöö I. Tallinna Pedagoogikaülikool. Käsikiri. Tallinn.

Enn, Ü. (1999). Mõiste "tänavalaps" tähendus tänases Eestis. Seminaritöö II. Tallinna Pedagoogikaülikool. Käsikiri. Tallinn.

Enn, Ü., Leppiman, A (2000). Tänavalaps kui väärkoheldud laps. Töötuba Tartu ja Tallinna Laste Tugikeskuste poolt korraldatud konverentsil "Laps ja vägivald" 29.03.2000. Materjalid.

Kallas, L. (2000). Töö alaealistega Tallinna Politseiprefektuuris 1999.a. Ettekanne Tallinna Linnavolikogu Lastekaitsekomisjonis 25.04.

Kikkas, M. (1998). "Lapsed tänaval ja/või tänavalapsed". Ümarlaud EV Sotsiaalministeeriumis 30.09. Kokkuvõte

Korp, E. (2000). The Street Children In Estonia. Ettekanne. Käsikiri.

Penton, R. (2000). Street Children in Ten Countries in Central and Eastern Europe. Part II. An Analysis of Five Programs and Interviews with Street Children by Author and the team from the Department of Social Work in Stockholm University. Käsikiri.

Siplane, A.(1999). Kasuperede arengust Eestis. Bakalaureusetöö. Tallinna Pedagoogikaülikool. Käsikiri. Tallinn.

Street Children: Experience of Baltic Countries (1999). Avatud Eesti Fondi, Avatud Leedu Fondi, Läti Sorose Fondi ja Belgia Kuningas Baudouini Fondi koostöökonverents Vilniuses, 13.-16.12. Konverentsi materjalid.

LISAD